

ادب خزینے

حصہ اول

(پنجابی اختیاری)

یارھویں جماعت لئی

پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ، لاہور

جملہ حقوق بحق پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور محفوظ ہیں۔

تیار کردہ: پنجاب کریکولم اینڈ ٹیکسٹ بک بورڈ لاہور

منظور کردہ: قومی ریویو کمیٹی، وفاقی وزارت تعلیم (شعبہ نصاب) حکومت پاکستان، اسلام آباد

بموجب مراسلہ نمبری (No.F-9-5/92-UR) مورخہ 2 جنوری 1993ء

اس کتاب کا کوئی حصہ نقل یا ترجمہ نہیں کیا جاسکتا اور نہ ہی اسے ٹیٹ پیپر، گائیڈ بکس، خلاصہ جات، نوٹس یا امدادی کتب کی تیاری میں استعمال کیا جاسکتا ہے۔

مؤلفین • ڈاکٹر سید اختر جعفری

• ڈاکٹر محمد اسلم رانا (مرحوم)

• ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد

ایڈیٹر • سجاد حیدر (مرحوم)

نگران طباعت • محمد اشرف رانا

ڈائریکٹر مسودات: مسز نثار قمر

ڈپٹی ڈائریکٹر گرائنگ/آرٹ: مسز عائشہ وحید

پرنٹر: احمد طیب پرنٹرز سکیاں لاہور

طباعت 15 تعداد اشاعت 5000 قیمت

56.00

55.00

ناشر: افتخار بک ڈپولاہور

تاریخ اشاعت ایڈیشن

اول اگست 2019ء

فہرست (حصہ نثر)

3	مولوی محمد سعید	معراج شریف	-1
5	محمد آصف خاں	پنجابی زبان دی کہانی	-2
7	ڈاکٹر مہر عبدالحق	حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی	-3
10	ڈاکٹر محمد باقر	پاکستان بن گیا اے	-4
15	اشفاق احمد	ٹاہلی تھلے	-5
23	بشیر حسین ناظم	شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ	-6
26	منشا یاد	کھوپڑیاں تے آٹھنے	-7
30	ارشدمیر	لندن دے ٹیوب ٹیشن	-8
34	پروفیسر محمد اسلم	رائے احمد خاں کھرل شہید	-9
37	عبدالحمید سالیگ	کپاہ وچ	-10
39	ڈاکٹر سید اختر جعفری	لوک گیت	-11
44	ڈاکٹر ناصر بلوچ	ان ڈٹھے روگ	-12

(حصہ نظم)

49	میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	حم	-1
51	حفیظ تاب	نعت	-2
52	حضرت بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ	شلوک	-3
54	شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ	کافیاں	-4
56	حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ	آبیاں	-5
58	شاہ مراد	چار بیتے روو ہڑے	-6
59	علی حیدر ملتانی	آبیاں سی حرنی	-7
60	سید تلحہ شاہ رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-8
62	سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ	منت و زاری کردن برادران	-9

63	ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	دوہڑے	-10
65	خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ	کافی	-11
67	مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	حضرت یوسف اپنی ماں دی قبر تے	-12
69	استاد عشق لہر	کلام عشق لہر	-13
71	احمد علی سائیں	سی حرفی راہیات	-14
73	پیر فضل گجراتی	غزل	-15
75	ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	غازی تے شہید	-16
77	حکیم شیر محمد ناصر	اپنی سہان	-17
79	دائم اقبال دائم	توقیر حسین	-18
81	شریف گنجابی	اوڑک ہوندی لو	-19
82	عارف عبد الستین	غزل	-20
84	احمد راہی	نواں نواں پور	-21
86	باقی صدیقی	ہک بوٹا	-22
88	مُنیر نیازی	جن نظماں	-23
90	انور مسعود	مجمعہ بازار	-24
92		فرہنگ	

حصہ نثر

ماخذات

مولوی محمد سعید	○ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
مدیر محمد آصف خان (مرحوم)	○ پنجابی ادب
ڈاکٹر محمد باقر (مرحوم)	○ ہٹھ
اشفاق احمد (مرحوم)	○ ٹاپلی تھلے
مدیر ڈاکٹر اختر حسین اختر (مرحوم)	○ لہراں (منشایا نمبر)
مرتبہ ڈاکٹر عبدالسلام خورشید	○ پنجابی ادب تے سا لک
ڈاکٹر سید اختر جعفری	○ نویں زاویے

مولوی محمد سعید

مولوی محمد سعید سیالکوٹ دے اک پنڈ کلاس والا دے رہن والے سن۔ اوہناں نے دینی تعلیم اپنے پنڈ دے مولوی عبدالحی توں حاصل کیتی۔ مولوی عبدالحی قرآن پاک تے حدیث دے بوہت وڈے عالم سن۔ آنحضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک حیاتی دے چنگے جانوس۔ مولوی محمد سعید ہوراں نے حضور پر نور محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی پاک سیرت بارے جانکاری اوہناں توں حاصل کیتی۔ فیہر اوہدے وچ اپنا علم تے محبت شامل کر کے من کچھویں اسلوب راہیں بیان کیتا۔

آپ دی کتاب ”محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“ وچوں اک اقتباس پیش کیتا جاندا اے۔

معراج شریف

نبوت نوں دس (10) ورہے ہو گئے سن ڈاڈھے اُوکھے دس (10) ورہے۔ رجب دی 27 تاریخ تے سومواری انگریزی 22 مارچ 610ء سی ایس رات محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اپنے چاچے ابو طالب دی بیٹی ام ہانیؓ دے گھر تے ہوئے سن کہ اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں آسماناں دی سیر کرائی تے اوہ بھیت دتے جیہڑے آدم دی اولاد وچوں کسے نوں نہیں دتے گئے سن۔ قرآن مجید دی ستارہویں سورت انج شروع ہوندی اے۔

ترجمہ ”اوہ ذات بڑی پاک اے جیہڑی اک رات اپنے بندے نوں خانہ کعبہ توں اوس ڈراڈی مسیت تک لے گئی جیہد آل دوالا برکتاں نال بھریا ہو یا اے۔ تے ایس واسطے لے گئی کہ اوہنوں اپنیاں گجھ نشانیاں دکھائے۔“

دیکھو مولا دے رنگ جدوں دنیا تنگ ہوئی تے آسماناں دے بوہے کھل گئے فیہر جیہدے کھلے کہ آج تیک ایس سفر نے دنیا نوں حیران کیتا ہو یا اے کہ کوں اک بندہ تاریاں تے چن توں لنگھدا ہو یا اوہناں تھانواں تیک پہنچیا جتھے نہ وہم جاندا اے نہ خیال۔ تے فیہر دنیا دا کوئی بشر نہیں جیہدے واسطے ایہدے وچ کوئی نہ کوئی سبق نہ ہووے۔

صوفیاں ایہنوں ہور طراں سمجھیا۔ عالماں ایہنوں ہور طراں جانتا۔ شاعران ایس سفر توں ہور طراں لذت لئی۔ ہر کسے نے اپنے اپنے مقدر نال ایہنوں جانچیا۔ ابو جہل نے سن کے ٹھٹھا مارا یا۔ ابو بکرؓ نے سن کے آمتاً وصدقا آکھیا۔ اک گمراہواں داسر دا بن گیا، دو جانیکاں داسر دار بن گیا۔ قرآن شریف وچ تے صرف ایہناں ای اشارہ اے۔ پر حدیثاں وچ گل بوہتی کھول کے بیان ہوئی اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرماندے نیں۔ میں گوڑھی نیندر ستا ہو یا ساں جدوں جبریل آئے تے نال براق لیائے۔ ایس جانور جیہدا کوئی جانور زمین اُتے نہیں۔ ایہہ کھوتے توں ذرا وڈا تے چتر توں ذرا چھوٹا سی۔ اوہدی جنت برف نالوں وھد جٹی سے۔ مونہہ آدمی وانگوں سی پرندیاں وانگوں دو پر سن۔ اوہدی ایال، پوشل تے کھنڈ تے سینہ انمول موتیاں نال جڑے ہوئے سن تے انج لٹکارے مار دے سن جو یں تاریاں دیاں لڑیاں ہوں۔ میں ایس جانور دی کنڈ تے بہہ گیا۔ اکھ جھپکدیاں ایہہ مینوں حرم شریف توں مسجد اقصیٰ لے گیا۔

ایتھوں وینیلے ہو کے میں براق سمیت صخرہ تے چڑھ گیا (صخرہ اک وڈا پتھری جیہدے اُتے آج کل اک سوہنا جیہدا گنبد بنیا ہو یا اے تے اوہ بیت المقدس دے اندر حضرت عمرؓ دی مسجد دے وچ اے) ایسے پتھرتوں میں آسماناں ول چڑھ گیا۔ حضرت جبریلؓ نال سن سقاں آسماناں وچ جیہڑے پیغمبر میرے راہ وچ آئے میں اوہناں وچوں حضرت ابراہیم علیہ السلام، حضرت موسیٰ علیہ السلام تے حضرت عیسیٰ علیہ السلام نوں ملیا۔ سفر جاری سی میں ایس طراں دی اواز سنی جس طرح دی اواز نکھن لگیاں قلمناں وچوں نکل دی اے۔ کتاب تقدیر دی سی اواز اں

حرم، شاگردیاں ہو یاں فرشتیاں دیاں سن۔

اخیر میں سدرۃ المنتہیٰ تے پہنچ گیا (سدرہ بیری دے درخت نوں آہندے نیں ایہہ خاص درخت اوس حد دے اُتے اک نشانی واگلوں کھلوتا ہو یا اے جتھوں تیک فرشتیاں دی پہنچ اے) ایتھے اُپڑ کے جبریل علیہ السلام نے کہیا ”بس حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) میری اُپڑ ایتھوں تیک ای سی۔ ایہہ علم دی آخری حد اے۔ میں اک بیروی اگا نہہ پٹیا تے تھلی نال میرے پُرسز جان گے۔ حضور (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) ٹسی نبیاں دے سردار او۔ دنیا جہان دے مالک دے یار او۔ اگانہ ودھ دے جاؤ تے اپنے نوردے لشکاریاں وچ پینڈا مکان دے جاؤ۔ پینڈا اخیر مک گیا تے آپ (صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم) اللہ دے حضور جا پہنچے تو اوس تھلی دا جیہوں کوئی نہیں سی جھل سکیا، کھل کے نظارہ کیتا۔ سبحان اللہ۔ اک شاعر آکھدا اے۔ ”حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تہاڈے کیا کہنے۔ طور پہاڑ تے اک لشکارا پیتا تے موسیٰ علیہ السلام بے ہوش ہو کے ڈھیر پئے ٹساں ذات پاک نوں عین سامنے دیکھیا تے لبیاں تے مسکراہٹ رہی۔“ ایس ملاقات وچ جبہہ اتحفہ اللہ دی ذات و تون حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں ملایا اوہ ہجاء (50) نمازاں سن۔ روایت اے کہ واپسی تے حضرت موسیٰ علیہ السلام ملے۔ گل بات ہوئی تے حضرت موسیٰ علیہ السلام کہن لگے۔ اُمت تے بڑا بھار جے، گھٹ کراؤ۔ واپس گئے۔ خیر نمازاں گھٹ ہون دیاں ہون دیاں پنج (5) رہ گئیاں۔ پنجاں تے پہنچ کے حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیر پرت کے نہ گئے پنی اُمت اُتے ایہہ بھار کوئی بوہتا بھار نہیں۔ بلکہ آکھیا کہ نماز مومن دی معراج اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں مولا کریم نے گذرے ہوئے نبیاں تون علاوہ رنگ برنگی مخلوق دکھائی۔ جو ایسی دنیا وچ آکھن ہاں ”ملک ماہی داوٹے۔ کوئی رووے تے کوئی ہتے۔“ ایس نقشے اُتے ای اگا جگ اے۔ کوئی ہسد اے کوئی روند اے۔ ہسدے اوہ نہیں جیہناں نیک عمل کیتے تے روندے اوہ نہیں جیہناں دے کرتوت بھیڑے رہے ہون۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نوں جنت دکھان لے گئے۔ نیک لوک تے نیک بیہیاں سوہنے وسدے، ٹھنڈیاں چھانواں، دُڈھ شہد دیاں نہراں، پھلاں نال لدیاں ہو یاں ٹہنیاں جھک جھک کے زمین نوں چھوندیاں، چار چو فیرے رنگ برنگے پرندیاں دی چہکار، سلامتی دیاں اواز اں۔ سوہنے ٹوٹہ تے سوہنیاں گلاں۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ وی دیکھیا کہ اُگ دے بھانہڑ پئے بلدے نیں۔ اُگ شوکراں تے بھسھکاں انج بھر دی اے جو ایس غصے نال کسے دا وجود پاٹ رہیا ہووے۔ اگلیارے انج گلدے جو ایس لال اوشھاں دے اجڑ کھلوتے ہوئے ہون۔ خلقتاں دھوکیں تے لیواں دیاں ماریاں باہر نکلن تون دوڑن تے دربان چک چک فیر وچ سٹن۔ جلسیاں ہو یاں جھٹریاں تر اں دے مارے ہوئے اوشھاں واگلوں پانی لئی تھلے ہوئے کوہے ٹوٹہ تے کوچیاں بولیاں، چیکاں تے فریاداں۔ اللہ رحم کرے گل کردیاں وجود کسب جاندا اے۔

حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے ایہہ سبھ دیکھیا تے آکے دسیا۔ ایتھوں اے گل بڑی پئی طراں ثابت ہون دی اے کہ ایس لوک ای جا کے اوہ دنیا آباد کرنے ہاں۔ جے ایہہ دنیا سنوری ہوئی اے تے اگلی وی سنوری ہوئی اے۔ جے معاملے ایتھے چوڑ چپٹ نیں تے اگے دی چوڑ چپٹ۔ او تھ دے دُکھ تے سکھ ایس زندگی دا پھل نیں تے ایہہ دنیا کوئی مداری دا کھیڈ نہیں۔ گھڑی نظر دے فریب وچ پھسے تے فیر شراب واگلوں اے۔

محمد آصف خاں ہوریں 29 نومبر 1929ء نوں بستی دانشمندان ضلع جالندھر، مشرقی پنجاب (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ 1947ء وچ پاکستان بنن مگروں ہجرت کر کے لاہور آن وئے۔ سرکاری ملازمت دے نال نال اردو وچ علمی تے ادبی کم وی کردے رہے۔ 1956ء وچ پنجابی زبان نوں اپنے وچاراں دے اظہار دا ذریعہ بنایا تے ایسے دوران ایم اے پنجابی تیک تعلیم مکمل کیتی۔ فیروزپنجابی مجلس دے سیکرٹری تے رسالہ ”پنجابی ادب“ دے مدیر وی رہے۔ پہلاں شاہ حسین کالج لاہور وچ پنجابی دے استاد رہے۔ فیروزپنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ ایم اے دے طالب علماں نوں پڑھاندے رہے۔

محمد آصف خاں کہانی کار، محقق، نقاد تے لسانیات دے ماہر سن۔ ایس دے علاوہ آپ اردو، فارسی، انگریزی، پنجابی، سندھی تے ہندی زبانوں تے مکمل عبور رکھدے سن۔ اجوکی کہانی، مڈھلی لفظی، آکھیا باہا فرید نے، احمد خان کھرل، ہیر دمودر، نیک ٹک، سندھی ادب آکھیا تلھے شاہ نے، آپ دیاں تنقید تے ترتیب دتیاں ہویاں کتاباں چھپ چکیاں نیں۔

آپ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ دے سیکرٹری رہے۔ 17 مارچ 2000ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

پنجابی زبان دی کہانی

ایہہ اک مٹی پر مٹی حقیقت اے پی زبان وسیب توں ای پھٹدی اے تے وسیب بندیاں نال ای پننگر دا اے۔ جے بندے نہیں ہون گے تے وسیب نہیں ہووے گا۔ تے جدوں وسیب نہیں ہووے گا فیروز زبان دا کدھرے نال تھیہ نہیں ہووے گا۔

زبان دی لوڑا وودوں محسوس ہوندی اے، جدوں ہندی اے، چکار لین دین تے وچار و ناندرا ہوندا اے۔ کیوں جے اوہ زبان راہیں اپنیاں سوچاں، سدھراں تے خیال دوہے لوکاں تیک اپڑاندے نیں تے اوہناں دے خیالاں تے سوچاں نال واقفی حاصل کردے نیں۔ ایس طراں زبان ہندی اے، چکارا اک اجیہا رابطہ اے، جسہڑا اوہناں نوں اک دوہے دے نیڑے لیاؤندا تے اوہناں وچ محبت تے بھائی چارا پیدا کردا اے۔

تاریخ سدھی اے پی پنجابی دے علاقے پوٹھوہار وچ سواں دریادے کنڈھے پننگرن والا وسیب، دنیا دے سبھ توں پرانے وسیب ہاں وچ خاص آچھ رکھدا اے۔ ایس توں اسی ایہہ وی گوئیر لاسکدے ہاں کہ اجیہا وسیب پورے پنجاب وچ پسر یا ہو یا سی۔ لوڑ صرف ایس گل دی وی اے کہ ہور پھر و لا پھر ولی کیتی جاوے۔

تاریخ توں ایہہ معلوم ہوندا اے پی آج توں پنج (5) ہزار ورہے پہلاں پنجاب تے سندھ وچ دراوڑی تہذیب ٹہسی اُتے سی۔ دراوڑی ایقوں دے وسنیک نہیں سن، سگوں باہروں آکے ایتھے آباد ہوئے سن تے وکھری زبان بولدے سن۔ اوہناں دے وسیب تے زبان نے وی مقامی زبان تے چوکھا اثر پایا۔

فیروز 1500 ق۔ م دے نیڑے تیزے وسط ایشیا توں آریہ قوم پنجاب وچ داخل ہوئی۔ ایس قوم دی زبان سنسکرت سی۔ پہلاں ایہناں پنجاب وچ ووتوں اختیار کیتی تے ایتھے بہہ کے اپنی مذہبی کتاب ”رگ وید“ تیار کیتی۔ ایہناں دا جدوں ایقوں دے وسنیکاں نال میل جول ہو یا تاں ایہناں دی زبان دے کئی لفظ پنجاب وچ بولی جان والی زبان وچ شامل ہو گئے۔

فیر بھارت وچ اک نویں مذہب ”بدھ مت“ دا ظہور ہو یا۔ بدھ پیر وکاراں نے پالی زبان نوں مذہبی زبان دا درجہ دتا۔ اپنے مذہب دے پرچار لئی اوہ پنجاب وچ آئے۔ راجا اشوک دے زمانے وچ بدھ مت نوں سرکاری مذہب دی حیثیت مل گئی۔ راجہ نے پالی پتر چھڈ کے ٹیکسلانوں اپنی راجدھانی بنایا۔ انج پالی زبان نے وی پنجابی زبان نوں متاثر کیتا۔

ایس طراں ایسں ویکھدے ہاں کہ جیہڑے قبیلے تے تو ماں باہروں پنجاب وچ آؤندے گئے اوہناں دیاں زبانوں دے لفظ مقامی زبان وچ شامل ہوندے گئے۔ سیانیاں دی کھوج پاروں اسی آج ایہے جو گئے ہو گئے آں کہ دس سکیپے پئی کیمہڑے کیمہڑے لفظ مُنڈاری، دراوڑی، سنسکرت تے پالی زبانوں ساڈی زبان وچ شامل ہو گئے نیں۔ فیر بعد وچ عربی تے فارسی زبانوں دے ڈھیر سارے لفظ ساڈی لفظی دا حصہ بن گئے۔

سیانے آکھدے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندی اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات وکھ دکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اُچارا رنگاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت بہت اُتے اپنے اثرات قائم کردے نیں۔ ایویں باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاند اے ایسں بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دتا جاند اے جو ایں لاہوری، ملتانوی وغیرہ۔

چوتھی صدی ہجری وچ اک عرب سیاح ابن حوقل برصغیر پاکستان تے ہند آیا۔

اوس نے اپنے سفر نامے وچ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے سندھ دی زبان نوں ہندی لکھیا اے۔ اوس مگروں اک تذکرہ نگار محمد عوفی نے دسیا پئی لاہور دے اک مشہور شاعر مسعود سعد سلمان نے شاعری دے تن دیوان لکھے جیہناں وچوں اک عربی، دو جا فارسی تے تریجا ہندی وچ سی۔ یعنی یارہویں صدی عیسوی تیک پنجابی نوں ہندی یا ہندی آکھیا جاند اسی۔ مولوی عبدالکریم جھنگوی نے 1086ء وچ ”نبات المؤمنین“ اک کتاب پنجابی وچ لکھی تے آکھیا:

فرض مسائل فقہ دے ہندی کر تعلیم کاراں مرداں امتیاں جوڑے عبد کریم

ابوالحسن یحییٰ الدین امیر خسرو (1253ء تا 1325ء) نے پنجابی زبان نوں لاہوری زبان آکھیا اے۔ اوس زمانے وچ لاہور تے ملتان دو وکھرے وکھرے صوبے سن۔ ایس پاروں صوبہ ملتان دی زبان نوں ملتانوی تے صوبہ لاہور دی زبان نوں لاہوری آکھیا جاند اسی۔

شہنشاہ جلال الدین اکبر (1556ء تا 1605ء) دے زمانے وچ صوبہ لاہور، ملتان تے پوٹھوہار دے علاقے نوں ایتھوں دے پنج دریاواں دی مناسبت نال پنجاب داناں دتا گیا تے ایتھوں دی زبان نوں پنجابی آکھیا جان لگ پیا۔

سب توں پہلاں حضرت نوشہرہ بخش رحمۃ اللہ علیہ (1552ء تا 1654ء) نے ایس زبان نوں اپنے شعراں وچ پنجابی لکھیا۔

حافظ برخوردار رحمۃ اللہ علیہ نے اپنی کتاب مفتاح الفقہ (1669ء) وچ پنجاب دی زبان نوں پنجابی آکھیا:

حضرت نعمان رحمۃ اللہ علیہ نے فرمایا کئی مسائل نیں ترت پنجابی آکھ سناویں جے کوئی ہووے مائل

ایس طراں پنجاب دے وسیع علاقے وچ بولی جان والی زبان پنجابی دے ناں نال مشہور ہو گئی۔ ایہہ زبان دلی توں لے کے خیر پور (سندھ) تے پشاور (صوبہ سرحد) توں لے کے جموں (مقبوضہ کشمیر) تاں بولی تے سمجھی جاندی اے۔ پر مختلف علاقیاں وچ ایہدے وکھرے وکھرے ناں نیں۔

ایہناں ناداں دی نکلی وڈا نچ کیتی جاسکدی اے جویں مشرقی پنجابی، مغربی پنجابی تے مرکزی پنجابی۔ مشرقی پنجابی، بھارت دے کجھ علاقیاں وچ بولی جاندی اے تے مغربی پنجابی پاکستان دے کجھ علاقیاں وچ دکھریے وکھریے ڈھنگ یاں لہجے نال بولی جاندی اے جویں پوٹھوہاری، جہلم توں لے کے انک تیکر۔ سرانگی، ملتان، بہاول پور، ڈیرہ غازی خان تے ہندکو، پشاور توں مانسہرہ تیک تے لہندی، راولپنڈی پار شروع ہو کے شمال وچ پوٹھوہار دے علاقے تیک بولی تے سمجھی جاندی اے۔

ایسے طراں راوی تے بیاس دریاواں دے وچکار لے علاقے توں ماجھا آکھیا جاند اے تے ایس علاقے دی بولی نوں ماجھی یا مرکزی پنجابی داناں دتا گیا اے پنجابی زبان دیاں ایہناں بولیاں یا لہجیاں توں صاف ظاہر ہوندا اے پئی پنجابی زبان دکھلا تے پسا کریندا وڈا اے تے پنجابی زبان دیاں سرحدال کتھوں تیک پھیلیاں ہو یاں نیں۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق

ڈاکٹر مہر عبدالحق پہلی جون 1915ء نوں لئیہ ضلع مظفر گڑھ وچ پیدا ہوئے۔ 1950ء وچ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اُردو کیتا تے 1957ء وچ پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ اوہناں علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ مولوی محمد شفیع تے سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ ورگے عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ درس و تدریس نوں پیشہ بنایا۔ قصیدہ بردہ تے قرآن مجید داسرائنگی وچ ترجمہ کیتا۔ خواجہ فرید رحمۃ اللہ علیہ دیاں کافیاں دادیوان مرتب کیتا۔ پنجاب دی تاریخ تے تہذیبی زندگی بارے ڈوگھا مطالعہ رکھنے سن صوفیاء کرام بارے آپ دے لکھے گئے مضمون بوہت سلاہے گئے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ علیت جھلکدی اے۔ 1995ء وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ ملتانی

آپ 566 ہجری وچ رمضان شریف دی 27 تاریخ نوں جمعدے دن لئیہ دے علاقے کروڑ وچ پیدا ہوئے۔ بعض کتاباں وچ آپ دے حمن داسال 560 ہجری تے 542 ہجری لکھیا ہویا اے۔ آپ دے والد حضرت شیخ وجیہ الدین رحمۃ اللہ علیہ جیسٹریے شیخ محمد غوث دے ناں نال وی مشہور سن بڑے اچے درجے دے بزرگ سن۔ اوہناں نوں شہراں تے مکاں وچ پھرن تے سیر سیاحت کرن دا بڑا شوق سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ داناں فاطمہ سی تے اوہ حضرت شیخ حسام الدین رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی دھی سن۔ شیخ حسام الدین ہوراں نوں شیخ عیسیٰ شمس الدین رحمۃ اللہ علیہ وی کہندے سن۔ کوٹ کروڑ دا شہر ایہناں دے ناں پچھے کروڑ لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ کہلاند اے۔ اتھے ہرسال بھادوں دی چودھویں نوں بڑا بھاری میلا لگدا اے تے حضرت لال عیسن رحمۃ اللہ علیہ داعس منایا جاند اے۔

حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی عمر اچے ست (7) سال وی نہیں ہوئی سی کہ آپ نے ستاں قزراتاں نال قرآن کریم حفظ کر لیا تے آپ دا دل روشن ہو گیا۔ آپ باراں (12) سال دے سن تے یتیم ہو گئے۔ آپ دے چاچے حضرت شیخ احمد غوث رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نے آپ نوں فضیلت دی پگ بڑھی تے باپ دی گدی تے بٹھا دتا کجھ چرتک آپ ملتان تے آس پاس دے عالم فاضل لوکاں توں علم حاصل کر دے رہے۔ کہندے سن کہ آپ نے ساڈھے چار سو استادان توں علم حاصل کیتا پر علم دی پیاس اتھے کتھے بجھنی سی۔ آپ ملتان چھڈ کے خراسان چلے گئے تے او تھے ست (7) سال رہ کے ظاہری تے باطنی علماں دیاں چشمیاں توں رنج رنج کے اپنی پیاس بجھاندے رہے۔ آپ دی علمی قابلیت دا اندازہ ایہتوں لگدا اے کہ خراسان جان توں پہلاں آپ نے پچھنے وچ دو اجمیاں کتاباں لکھیاں جیہڑیاں آج وی بڑیاں اُچیاں

کتاباں نمایاں جانندیاں نہیں تے ساڈے اسلامی درساں وچ پڑھائیاں جانندیاں نیں۔ اک کتاب داناں ”صرف بہائی“ تے دوجی داناں ”کنز العباد“ اے۔ پہلی عربی زبان پڑھن لئی گرامر دی کتاب اے تے دوجی فقہ دے مسائل اُتے لکھی گئی اے۔

خراسان دے بعد آپ بخارا چلے گئے۔ اوتھوں پھر دے پھر اندے تے تھاں تھاں دے عالماں توں فیض حاصل کر دے مدینہ شریف اپڑ گئے۔ اتھے پنج (5) سال گزار کے بیت المقدس ول ٹر پئے تے سارے نبیاں دے مزاراں دی زیارت کر دے کراندے اخیر بغداد شریف پہنچ گئے۔ اتھے جناب حضرت شیخ الشیوخ مولانا شہاب الدین سہروردی دا بڑا چرچا سی۔ آپ حضرت شیخ دی بارگاہ وچ حاضر ہو کے اوہناں دے مرید ہو گئے تے صرف اٹھارہ (18) دناں وچ کمال نوں پہنچ گئے۔

شیخ شہاب الدین ہوراں دے سینکڑوں مرید تے روحانی چیلے سن۔ اوہناں نے جدوں دیکھیا کہ باہر توں آیا ہو یا اک شخص دناں دناں وچ مرشد دے نیڑے تے آگے ہوندا جاندا اے تے اوہناں حد کر کے حضرت شیخ دے آگے فریاد کیتی۔ حضرت شیخ مسکرائے تے آکھن لگے۔ ”تسین سارے اک اک کبوتر پھڑ کے لے جاو تے اجیہی تھاں تے ذبح کر لیاؤ جتھے تہاں ذبح کر دیاں کوئی دیکھد انہ ہووے۔“ اوہ چلے گئے تے اپنے گھراں وچ کوٹھیاں دے اندر لگ چھپ کے کبوتر اں نوں ذبح کر کے لے آئے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوری اپنا کبوتر جیوندا ای لے کے آگئے۔ شیخ نے وجہ پوچھی تے آپ نے فرمایا: ”میںوں ایس دھرتی تے کوئی وی اجیہی تھاں نظر نہیں آئی جیہڑی مولا پاک دے وجود توں خالی ہووے۔ میں کبوتر کتھے ذبح کردا۔“ حضرت شیخ نے فرمایا: اچھا بن تسین مسیت وچ وچھان لئی گھاہ پٹ لیاؤ۔“ سارے مرید ہراہرا تازہ موکڑہ گھاہ پٹ کے لیائے تے حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دے سرتے سگے سڑے گھاہ دی جتھی وکھ کے ہس پئے۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ہوراں مرشد دے آگے عرض کیتی کہ ”میں جتھے وی گیا ہراتے تازہ گھاہ اللہ پاک دے ذکر وچ مشغول سی تے ایہہ سکا گھاہ میںوں تسبیح توں فارغ نظر آیتے میں ایہہ نوں لے آیاں کہ مسیت وچ لوکاں دے سجداں لئی ٹھیک اے۔“ حضرت شیخ نے مریداں نوں آکھیا: ”تہاڈا جھیکو لا درجہ۔ ایس دا مذہل درجہ اے تے ایہہ تہاں سینکڑیاں منزلاں اگانہ ودھ چکیا اے، تسین حسد نہ کرو۔“

بغداد توں خلافت حاصل کر کے آپ 604 ہجری وچ ملتان ول واپس ٹر پئے۔ اوس وقت آپ دی عمر جوانی دی سی تے طبیعت وچ جوش، ولولہ تے نالے حوصلہ وی سی۔ آپ دے ملتان وچ آون تے اتھے وسن دارادہ رکھن دی خبر ملتان دے عالماں تے پیراں فقیراں نوں پہنچی تے بڑے گھبرائے تے حسد کرن لگ پئے۔ اوہناں نے آپ نوں اک پیالہ دُڈھ دا بھریا ہو یا بھجیا، جیہدہ مطلب ایہہ سی پئی اتھے ملتان پہلے ای پیراں توں پُراے، تسین کسے ہور شہر ٹر جاؤ۔ آپ پیالہ وکھ کے مسکرائے تے پہا لے وچ گلاب دے بھل دیاں پیتیاں پادتیاں جیہڑیاں دُڈھ تے اُتے ای ترن لگ پیتیاں ایس دا مطلب ایہہ سی پئی جس طراں دُڈھ دے پیالے وچ بھل دی پٹی سا سکدی اے ایسے طراں میں وی تہاڈے وچ پیار ہواں گاتے تہاںوں ذرا وی تکلیف نہ دیاں گا۔ نالے ایہہ وی اشارہ سی کہ اسیں گلاب دی خوشبو ودر گیاں نور دیاں لپٹاں ہر پاسے کھلار دینیاں نیں تے تسین آپے ای ساڈی خوشبو نال مست ہو جاؤ گے۔

ملتان اوہناں دناں وچ قرامطیہ فرقے دا زور سی تے شہر دے لوکاں توں علاوہ پنڈاں وچ وی قرامطیہ مذہب پھیلدا جاندا سی۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ نے لوکاں نوں وعظ نصیحت نال ایس بُرائی توں بچا لیا سچے اسلام دی راہ ول موڑ دتا۔ آپ دا چرچا ہند سندھ وچ ہون لگ پیا تے آپ دے مریداں دی اک اجیہی جماعت بن گئی جیہناں دا عمل تے قول اک سی۔ آپ نے اپنے مریداں نوں سندھ کچھ مکران ول دورے کر کے تبلیغ کرن دا حکم دتا تے ایس طراں لکھاں گمراہ انساناں تیکر اسلام پہنچا دتا۔ آپ دیاں گجھ ٹولیاں کشمیر تے دئی ول ٹر

پہنیاں تے کچھ افغانی قبیلیاں ول چلیاں گئیاں، ایس طراں سارے ملک وچ اسلام دا چر چاہون لگ پیا۔

آپ دی خدمت وچ وڈے وڈے سردار، نواب تے بادشاہ حاضر ہوندے سن تے ہدایت دے نور نال اپنے دل دی ہنیر کوٹھڑی وچ چائن کر دے سن۔ کافر ٹولیاں دی صورت وچ آؤندے سن تے آپ دے مبارک ہتھ تے بیت کر کے لا اِلهَ اِلاَّ اللهُ دا ورد تے ”دم بہاؤ الحق“ دا نعرہ مار دے لگے جاندے سن۔ آپ دے قدم نال ملتان دی حالت بالکل بدل گئی۔ ہر پراسے مسیتاں، خانقاہواں تے لنگر خانے بن گئے تے اک بوہت وڈا مدرسہ ملتان وچ قائم ہو گیا۔ جیہڑا سارے ہندوستان لئی مرکزی اسلامی یونیورسٹی داکم دیندا سی۔ ایس مدرسے وچ دین تے دنیا دے سارے علم پڑھائے جاندے سن، معقولات تے منقولات دی تعلیم دتی جاندی سی، حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ ایس سبھ توں وڈی یونیورسٹی دے کارمختر تے طالبان دے پیر تے مرشد سن۔ طالبان دی گنتی ہزاراں تک پہنچ گئی سی، کیوں جے استھے تعلیم مفت دتی جاندی سی۔ کھان پین تے رہن سہن دا انتظام وی مدرسے ولوں ہوندا سی۔ کتاباں تے لکھن پڑھن دے سامان دا خرچ وی نہیں سی لیا جانا۔ علم پڑھن والے ہندستان توں علاوہ چین، ترکستان، مصر، بغداد، عراق تے عرب توں وی استھے پہنچدے سن تے عالماں وچوں حضرت خواجہ غریب نواز رحمۃ اللہ علیہ، حضرت قطب الاقطاب قاضی حمید الدین ناگوری رحمۃ اللہ علیہ، حضرت جلال الدین تبریزی رحمۃ اللہ علیہ تے بابا فرید الدین گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ور گئے تے باکمال صوفی استھے آؤندے جاندے رہندے سن۔

ہندوستان وچ صوفیاں داسہروردی سلسلہ حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ توں شروع ہوندا اے۔ 666 ہجری دے صفر دے مہینے دی ستویں تاریخ نوں ظہر دی نماز دے بعد آپ دے وڈے صاحبزادے شیخ صدر الدین عارف خلوت خانے دے بوہے اگے کھلوتے سن کہ اک سفید پوش شخص نے سلام کہیتا تے اک مہر بند لٹافہ دے کے آکھیا کہ ایہہ خط حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دی خدمت وچ پیش کر دیو۔ حضرت زکریا رحمۃ اللہ علیہ یا دالیی وچ مشغول سن، فارغ ہوئے تاں صدر الدین عارف ہوراں نے اوہ خط پیش کر دتا۔ حضرت نے خط کھول کے پڑھیا تے اللہ شہو دانعرہ مار کے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ مکان دے ہر کونے توں آواز آئی۔

”دوست بدوست رسید“ دوست اپنے دوست نال مل گیا۔ وصال دے وقت آپ دی عمر سو سال سی۔ آپ دامزار ملتان دے پرانے قلعے تے سبھ توں اچی تھاں تے اے تے آج وی لکھاں مریداں دی زیارت گاہ بنیا ہویا اے۔

ڈاکٹر محمد باقر

ڈاکٹر محمد باقر فیصل آباد سے نیٹرے اک پنڈ وچ 4 اپریل 1910ء نوں ملک حکیم دین ہوراں دے گھر پیدا ہوئے۔ گورنمنٹ ہائی سکول گوجرانوالہ توں 1925ء نوں میٹرک، گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ، ایس ای کالج بہاولپور توں بی اے تے اوری اینٹل کالج لاہور توں ایم اے فارسی 1953ء وچ کیٹا۔ انگلستان توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی تے لیکچرار ہو گئے۔ فیراوری اینٹل کالج وچ پہلاں پروفیسر تے بعد وچ پرنسپل ہو گئے۔

اوہناں پنجابی قصے کہانیاں دی چھان پھنک کر کے دو جیاں زباناں وچ ترجمہ کر کے غیر پنجابی لوکاں تک اپڑایا۔ آپ 27 اپریل 1993ء نوں اپنے اللہ نوں جا ملے۔

”پاکستان بن گیا“ آپ دے ناول ”ہٹھ“ وچوں اقتباس اے۔ ایس دامر کزی کردار باؤ احمد مجید عرف احما اے۔ دئی وچ افسری۔ جدوں فسادات وچ اوہدے بیوی بچے غیر مسلماناں نے قتل کر دتے، تے اوہ مسلماناں دے کیپ لال قلعے گیا تے فیر گڈی راہیں پاکستان اپڑیا۔

پاکستان بن گیا اے

قلعے وچ احما کجھ دن مد ہوشاں وانگوں پھر دار ہیا۔ اوہنوں انج معلوم ہندا سی جو ایں اوہدا مارغ مل گیا اے بعضے لوک تے اوہنوں سچ سچ پاگل سمجھدے سن۔ اوہنے کھانا پینا تے اپنا آپ سنبھالنا چھڈ دتا۔ کوئی جانو اوہنوں بھڑکے زبردستی دال چول کھوادیندا۔ پر اچھے نوں ایس گل دی پرواہ نہیں سی۔ اوہدے کپڑے پہلاں میلے ہوئے فیر پائٹن لگ پئے۔ جیہناں لوکاں کول پیسے ہے سن اوہ تے ٹکٹ لے کے جہاز راہیں لاہور تے کراچی جان لگ پئے۔ پر اچھے کول تے ہن کجھ وی نہیں سی۔ اوہ اپنا فیر کھما کے تے سبھ کجھ لٹوا کے نیم بے ہوشی دی حالت وچ قلعے وچ آڈریا سی۔ اوہنوں بن تاگھ وی کوئی نہیں سی کہ اوہدا کجھ بن دا اے کہ نہیں۔ اوہ نتے ہوئے چھتر پا کے سارا دن قلعے وچ پھردا رہندا۔ نہ اوہ راشن لین جاندا نہ کسے کولوں کوئی ہور شے منگدا۔ اوہدے جانو کدی کدی اوہدے نال ہمدردی کردے ہوئے آکھدے:

”احمد مجید صاحب شیں اپنا راشن تے لے لیا کرو۔“

تے اوہ کجھ سوچ کے جواب دیندا۔

”کاہدے لئی؟“

”اپنے کھان پین لئی۔“

”جنہوں بھکھ ای نہ لگے اوہنے کیہ کھانا پینا اے۔“

”آختر بندہ بشر اے نا، بھکھ لگ ای پیندی اے۔“

”جٹا نہیں میری بھکھ کجھے ٹر گئی اے۔ مینوں تے بھکھ نہیں لگدی۔“

ایہہ کہ کے احما گا نہہ لنگھ جاندا تے لوک گلاں کر دے۔

”جیہد اڈھڈ کھان نال بھریا ہووے اوہنوں کیہ بھکھ لگنی اے۔“

”احسا باؤتے اپنی لاش نوں چکی پھر دا اے۔ دیکھو ننگ کے تیل ا ہو گیا اے کوئی دم دامہمان اے۔“
 ”پر ہے بڑی ہٹھ والا۔ مجال اے جے کے نوں اپنا دکھ دس جائے یا کے کولوں ہمدردی منگے۔ اپنے آپ تے ای سبھ کجھ جردا اے۔ بندہ
 کبھڑے کبھڑے غم و کجھ کے وی جیوند ارہندا اے۔“

”بھائی مرنا تے اپنی آئی نال ای ہوندا اے، پر ایہہ وی کبھڑا جیوندیاں وچوں اے، لاش اے بس لاش۔“
 کدی کدی اچھے نے کنڈ کیتی ہوندی تے لوک اوہدیاں گلاں کردے رہندے۔ اوہ چپ چاپ ایہہ سبھ کجھ سن کے جھولی پالیدیا تے
 کے ڈوگھی سوچ وچ ڈبارہندا۔ اوہنے حیاتی گزارن لئی بڑا ای وڈا جگر بنایا سی۔ پر بہن تے گل سروں لکھ گئی سی۔ اوہنوں کدی کدی انج جا پیدا
 جویں حالات اوہدے وڈے جگرے نوں چبا کے کچر کچر کھا گئے نہیں تے اوہدی جگر والی جگہ ای خالی ہو گئی اے۔
 فیر اوہ سوچیں پے جاندا تے اپنے آپ نوں آکھدا:

”احمیا!“

ٹوں نہ تے پاگل ہو کیوں نہ مر کیوں۔ تے فیر صبر تے حوصلے دے سوا ہور کبھڑا کم کر سکتاں ایں؟ دیکھو مولادے رنگ۔ توں پاکستان
 بنان لئی ایسے سال تر فر دار ہیوں۔ پاکستان بن وی گیا تے تیری تر فٹاں وچ فرق نہ پیا۔ پتا نہیں مولانے آتوں کیرنگ دکھانے نہیں۔“
 اوہ ایہہ گلاں سوچ ای رہی سی کہ اعلان ہو یا کہ جیہڑے لوگ گڈی راہیں پاکستان جانا چاہندے نہیں، اوہ اپنے ناں لکھا دین۔ کسے
 نے اچھے دانوں وی دفتر وچ جا کے لکھدا تے دو جے ای دن اچھے نوں لاہور جان والی گڈی وچ بٹھادا گیا۔

گڈی وچ ایہی بھیڑی کہ اچھے نوں لوکاں دھکد یاں دھکد یاں ڈبے وچوں باہر کڈھ دتا۔ نفسو نفسی پئی ہوئی سی۔ جدوں گڈی ٹکونک بھر
 گئی تے لاہور چلن لئی تیار ہوئی کسے نے اچھے نوں گھسیٹ کے گڈی دی چھت تے بہا دتا۔ اوہ تھے ہور وی کئی سو آدمی بیٹھے ہوئے سن۔ احمیا کہ
 نویکلی جگہ دیکھ کے اوتھے لیٹ گیا۔

شام دے نیڑے گڈی امرتسر اُپڑی تے گڈی تے حملہ ہو گیا۔ بہیرے وچ ہندو واں تے سکھاں نے گڈی دے اندر بیٹھیاں ہو یاں
 مسافراں نوں لٹناتے مارنا شروع کر دتا۔ ہاہا کار پئی تے احمیا اٹھ کے بہہ گیا۔ اوہنے چھت توں بیٹھاں اُترن دی کوشش وی کیتی پر اوہنوں
 کوئی راہ نہ لہیا۔ اوہ تھوڑا جیبا ای چلیا سی کہ دوسرے مسافراں اوہنوں گھسیٹ کے اپنے کول لٹا پالیا۔ تے آکھن لگے۔

”شڈا یا کتھے چلیا ایں؟ بیٹھاں تے وڈھدے ٹکدے پے نہیں۔ توں اتھے ای چپ کر کے بیٹھا رہ۔“

”کون کینوں وڈھدا ٹکدہ اپیا اے؟“

”ہندو تے سکھ مسلماناں نوں وڈھدے پے نہیں۔“

اچھے نوں اپنی سوانی تے بچے خون وچ تر دے ہوئے یاد آ گئے۔ اوہدا دل کہتا کہ میں گڈی دی چھت توں بیٹھاں لہہ کے سارے
 ہندو آں تے سکھاں دیاں سوانیاں تے بچیاں نوں خون وچ ڈوب دیاں۔ پر نال ای اوہنوں خیال آ گیا:
 اوہ خورے کون ہندو تے سکھ سن جیہڑے میرے بھرنوں اہو وچ نہوا گئے سن۔

اتھے تے شاید اوہناں وچوں کوئی وی نہیں، مینوں تے ہمیش ایہو ای دیا گیا اے پئی انصاف کرنا چاہی دا اے۔ تے ایہہ کاہدا انصاف
 ہو یا جے بارن والے تے رہ جان تے میں اتھے امرتسر وچ دو جیاں نوں مارن لگ پواں۔ فیر اک ہور اوکھت دی سی۔ اوہدے کول ہے ای

کہیہ چیز سی جیہد سے نال اوہ کسے نون مار سکدا۔

ایہہ سوچ سوچ کے اوہ فیر چھت تے لتا پے گیا۔ ہو ر لوک سہبے ہوئے چپ سن احمے نون اوہ دیاں سوچاں نے چپ کرایا ہویا سی۔ گڈی امر تر ساری رات کھلوتی رہی۔ پتا نہیں کیہ وجہ سی؟ پہلے پہلے احمے نون زخمیاں دیاں چیکاں تے کوکاں سنائی دیندیاں رہیاں۔ فیر ہولے ہولے بیہوشی یا موت نے سبھ دے گلے گھٹ دتے۔ احماسونا چاہندا سی پر آج دی رات نیندر کدھرے نس گئی ہوئی سی۔ اوہ سوچن لگ پیا۔ پتا نہیں گڈی پاکستان کدوں اپڑے گی؟ اپڑے گی وی یاں نہیں؟ اوہنے نال دے ساتھی کولوں پچھیا۔

”ایہہ گڈی پاکستان کدوں اپڑی گی؟“

ساتھی نے کہیا۔

”جدوں اللہ ہچائے گا۔“

پتا نہیں احمے نون ایہہ خیال کیوں آیا؟

ایہہ شیطانی کم اے، جدوں خلقت دے دل وچوں اللہ داترس مک جائے اوہدوں شیطان دی چڑھ مچدی اے۔ اوہ فیر نفرت بن کے لوکاں دے دلال وچ وڑ جاندا اے۔ کدی اوہ مسلماناں کولوں ہندو آں سکھاں دے گلے کٹواندا اے تے کدی ہندو آں سکھاں کولوں مسلماناں دیاں جڑاں پٹاندا اے۔ تے کدی اوہ مسلماناں کولوں مسلمانوں نون ای مروانا شروع کردیندا اے۔ شیطان دیاں عجیب عجیب کھڈیاں نیں۔ اللہ دی کھڈی سبھ مخلوق نون صاف نظر آؤندی اے۔ شیطان دی کھڈی نون آج تک کوئی نہیں سمجھ سکیا۔ بندیا تیرا دل مؤمن اے۔ ایسے لئی توں اپنا بال بچہ کھما کے وی کسے ہندو سکھ دے بال نون انگلی نہیں لانا چاہندا۔ پاکستان وچ تے امیں سارے ای مؤمن ہوواں گے، اوہ تھے تے کوئی کسے نون آزار نہیں پہنچائے گا۔

اوہدے اندر لا احماسونا زور لا کے کہنا چاہندا سی۔

پاکستان دما مطلب کیا؟

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

پر ایہہ لفظ اوہدے ٹکھاں تے آکے سک جاندا اے۔ گڈی ہن چل پی سی۔ تے ہولی ہولی امر تر دے سٹیشن توں باہر نکل آئی سی۔ گڈی

راہ وچ رک رک کے ہنیرے موٹہ لاہورا پڑ گئی۔

سٹیشن تے بڑا ہنیرا سی۔ مسافر چھتاں توں پٹھاں اترن لگ پئے۔ احمادی املک چھت توں پٹھاں اتر آیا۔ اوہ پاکستان اپڑ گیا سی۔

اوہ اڑا ایہی دل کردا سی کہ اوہ نعرہ مارے:

پاکستان زندہ باد

پر فیر ایہہ لفظ وی اوہدے ٹکھاں اُتے آکے ایوں سک گئے جویں راتیں لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دے لفظ اوہدے گلے وچ پھس گئے سن۔

ڈبیاں دے اگوں لنگدا ہویا پلیٹ فارم تے ٹرن لگ پیا۔ ڈبیاں وچوں بوہیاں تک خون ویہندا اپیا سی۔ لوک مُردیاں تے زخمیاں

نوں ڈبیاں وچوں کڈھدے پئے سن صرف چھت والے مسافر ای بچے سن۔ باقی زخمی ہو گئے سن یا قتل۔ احماؤر داؤر داپلیٹ فارم دے سرے تک اپڑ گیا۔ اوہنوں کوئی پتا نہیں سی ہن اوہنے کتھے جانا اے۔

پلیٹ فارم دے مک جان نال اوہنوں انج جا پیا جویں اوہ زندگی دی اک نویں منزل تے اپڑ گیا اے۔ پر ایس منزل تے ٹھہرن دی وی کوئی جگہ نہیں سی اوہ حیران ہو کے پلیٹ فارم دے سرے تے کھلو گیا۔

آواگت کسے نے آکھیا!

”مسٹر احمد مجید! یہ آپ ہیں؟ بھیجی یہ کیا حالت بنا رکھی ہے؟ اور یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احمے دے سامنے احمے دے ہائی سکول دا اک جماعتی کھلوتا ہو یا سی۔ احمے نے اوہداناں یا دکرن دی کوشش کیتی پر چیتے نے اوہداسا تھ نہ دتا۔ اوہ حیران ہو کے اوہدے ول دیکھد اپیا سی۔ جماعتی نوں سمجھ آگئی پئی احمے نے اوہنوں پہچان تے لیا اے پر اوہداناں یا د نہیں پیا آؤندا۔ جماعتی نے آکھیا!

”مجید صاحب میں رفیع ہوں۔ جو نوویں دسویں میں آپ کے ساتھ تھا میں پارٹیشن سے پہلے بمبئی میں تھا۔ اب بال بچوں سمیت یہاں آ گیا ہوں۔ میرے خسر نے فسادات کے دوران ہی مجھے یہاں بلا لیا تھا۔ انہوں نے ایک خالی کونٹھی مجھے دلا دی ہے۔ میں بمبئی میں جہازوں کی ایک کمپنی میں ہیڈ کلرک تھا۔ یہاں انہوں نے مجھے راشننگ کنٹرولر لگوادیا ہے۔ پاکستان بن گیا ہے ہم بڑے مزے میں ہیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کی ہے۔ اب بتاؤ یہاں کیا کر رہے ہو؟“

احما بڑی دیر تک رفیع ول دیکھد ارہیا۔ پاکستان بن گیا اے۔ ایہہ لوک بڑے مزے وچ نیں۔ اللہ نے بڑی مہربانی کیتی اے۔ اوہ سوچیں پے گیا۔

پر ایہہ ساریاں گھاں شاید اوہدے لئی ٹھیک نہیں سن۔ اوہدیاں اکھیاں جھپٹے پاسبیوں دور کدھرے دئی دیاں سڑکاں تے لال نشان لگی ہوئی کونٹھی نوں پھنیاں دیکھدیاں سن۔ جبیدے وچ اک بے گناہ عورت تے دو معصوم بال خون وچ ٹرندے پئے سن۔ فیررات دے ہنیرے وچ ایہناں بے کساں دیاں لاشاں نوں ٹوٹیاں وچ سٹ دیتا تے فیر قلعے دا کا کورولا۔ چول تے دال لیں لئی لوک ہر روز ہتھاں وچ ٹھوٹھے پھڑکے نکل دے۔ بعضیاں دے ٹھوٹھیاں وچ کچھ پے جاندا بعضے خالی ٹھوٹھے واپس لیا کے نیلے آسمان ول دیکھدے رہندے۔ احما حیران ہو کے دیکھدا رہندا تے قلعے دی اچی نیویں زمین تے اپنی جیوندی لاش نوں گھسیلد اچھردا۔

رفیع نے یکا یک احمے نوں مونڈھیوں پھڑکے جھٹکا دتا۔

”دوست بولتے کیوں نہیں؟“

احمے نے ہٹکورا لیا تے کہن لگا۔

”میں ایس گندی توں اُتریا ہوں۔“

رفیع نوں جدوں احمے دا حال پتا لگاتے اوہ اوہنوں اپنی موٹر وچ بہا کے اپنے گھر لے گیا۔ رفیع کول چوداں (14) کمریاں دی اک وڈی ساری کونٹھی سی۔ اوہنے احمے نوں اک کمرہ دے دتا تے احمے دے آکھن تے اوہ وعدہ کر کے دفتر ٹر گیا کہ میں تیرے لئی کوئی کم لھنا ہاں۔

رفیع شام نوں دفتر وں واپس آتے اوہنے فیراصرار کیتا کہ احما پاٹے ہوئے کپڑے لاه کے اوہدے کپڑے پالوے پر احما کسے طراں

اوہ بار بار بے تاب ہو کے پچھدا۔

”میرے لئے کوئی کم لہھا اے کہ نہیں؟“

رفیع آکھیا۔

”یار کیہڑی گل اے، کم مل ای جائے گا۔ تون حالی استھے آرام کرتے سرت ٹھیک کر۔ تون دئی وچ افسر سیں۔ استھے ہو روی وڈا افسر

ہو جائیں گا۔ گھیرانا نہیں چاہیدا۔ دفتر ادا معاملہ اے۔ نوکری دے کاغذ دفتر ادا وچوں کڈھان وچ دی بوہت وقت لگدا اے۔۔۔۔۔“

اشفاق احمد

اشفاق احمد 22 اگست 1925ء نوں مکتسز ضلع فیروز پور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد ڈاکٹر محمد خاں ویٹرنری ڈاکٹرن سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم مکتسز تے فیروز پور وچ حاصل کیتی۔ 1947ء وچ پاکستان آئے تے 1950ء وچ گورنمنٹ کالج لاہور توں ایم اے اردو دا امتحان پاس کیتا۔ فیروز پور وچ لاہور وچ لیکچرار ہو گئے۔ 1953ء وچ روم یونیورسٹی (اٹلی) وچ اردو دے پروفیسر بن گئے۔ کجھ چھریڈیوروم توں پروگرام وی پیش کر دے رہے۔

پاکستان پر تے تے ہفت روزہ ”لیل ونہار“ دے ایڈیٹر بن گئے تے اپنا اک رسالہ ”داستان گو“ وی جاری کیتا۔ کجھ عرصہ مرکزی اردو سائنس بورڈ دے ڈائریکٹر رہے۔ آپ نے ریڈیو تے ٹیلی ویژن ایسی ان گنت ڈرامے لکھے۔ لاہور ریڈیو توں آپ دا اک طویل تے دلچسپ پروگرام ”تلقین شاہ“ دے ناں نال چلدا رہیا آپ دے پنجابی ڈرامیاں دا مجموعہ ”ٹاہلی تھلے“ چھپ چکیا اے۔ آپ دے ڈرامیاں وچ معاشرتی تے سماجی قدراں دی ترجمانی دے نال نال، ہاسامزاح مٹھیاں مٹھیاں نکوراں تے مت دیاں گلاں وی ہونداں نیں۔ آپ سادہ، عام فہم تے من وچ کھلن والی زبان دی ورتوں دے نال نال پنڈ دے ان پڑھ طبقے دی بولی نال ڈرامے وچ مزاح پیدا کر دے سن۔ ڈرامیاں دا اک ہور مجموعہ ”اچے برج لاہور دے“ وی شائع ہو چکیا اے۔ 7 ستمبر 2004ء نوں اپنے اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

ٹاہلی تھلے

کردار:

گاکو:	اک نوجوان	چوہدری:	پنڈ (ٹاہلی والا) دانمہردار
پھستو:	سادہ لوح نوجوان		

گاکو: زمین تے ٹاہلی والے لٹھڑے نال ٹیک لائی بیٹھا اے۔ اوہ سرچک کے ٹاہلی ول ویکھدا اے تے مسکراؤندا اے۔ ڈو لو گاکو ڈندا اے۔

ڈو لو: جیتاں نوں دتا غسل فرشتیاں پڑھ شرط ثوابی
 ہر دیندے رب دے واسطے خود تھیندے غازی
 خوراں پایاں کپڑے پوشاک گلابی
 اوہناں جا کے پائی بہشت وچ شہادت شادی
 اوہ جا حضور رسول دے ہوئے معراجی

(ڈو لو چپ ہو جاندا اے)

پھستو: واہ سنی واہ۔ نہیں ریاں تیریاں۔ کدھ نہیں تیریاں بکریاں؟

دَوَلُو: ایہدر کدھرے چر دیاں پھر دیاں نیں۔ پرہن ایہناں بکریاں وچ دل نہیں لگدا میرا۔
 گاگو: بے بنی جمنائیں تیرا ای اے۔

دَوَلُو: (گاؤندا اے):

اڈل وٹی تراه کر اپنی بسائی
 پھیر لئی چوہاناں انگ خوش کر لائی
 پھیر لئی غوریاں کوئی مدت وسائی
 پھیر لئی پٹھاناں گھر چوتھے آئی
 پھیر لئی پُختیاں گھت مار کُٹائی
 ہن واری میری دلیے پھریں موٹھہ لکائی

(دَوَلُو گیت گاؤندا۔ لائٹی ٹیک دا اگا نہہ نوں ودھ جاندا اے)

پھتو: بڑے حوصلے آلا بندہ اے، ہے کہ نہیں گاگو؟

گاگو: اوئے ایس پنڈ وچ سارے ای حوصلے آ لے بندے نیں۔

پھتو: آنے ویلے دی نماج تے کویلے دیاں نگران۔

ہن کوئی دیارہ گیا اے بے حوصلہ ہون دا۔

میں کہیا گاگو..... تیری وچ توں کہیہ ہو گیا اے یار؟

گاگو: کیوں؟

پھتو: اوئے ایہہ تاں سدھی جیہی ہو گئی اے ساڈے ورگی۔ پہلاں جدوں توں بولد اسی تے ایویں لگدا اسی جو یں گھڑے وچ کھسی مر جا

صاحبان گاؤندی ہووے۔ ہن تاں ماشاء اللہ تیری وچ واہ واہ ہو گئی اے، تے تالے لم لیٹ جیہا کیہ ہو یا پیا ایں؟

گاگو: اینوی بس ٹاہلی دے پتر اں تے پیار آندا اسی پیا۔ ٹاہنیاں باہیاں ہلا ہلا کے مینوں کول بہا لیا تے میں بہہ گیا۔ پھیر ویکھدا رہیا۔ ویکھدا

رہیا تے ویکھدا ای رہیا۔

پھتو: لے سچ۔ میں تے بھل ای گیا اسی۔ تیرا تے ناں پتا دے دتا اے چونگی وچ چوہدری نے ہی بیتاں دناں دا ساڈے پنڈا عملی گاگو پگ

جنتیاں سنے گیہ اے تے کوئی اوہدی ہرج مرچ دا سچے دار نہیں۔ تے توں ہن کتھوں آ گیا ایں؟

گاگو: کدھروں وی نہیں بس اتھتے ای سی۔ شہر گیا اسی تے شہروں ای باپس آ گیا آں۔

پھتو: لے فیہ ہن جدوں چوہدری نوں پتا لگیا ناں ہی توں ٹاہلی تھلے ایں تے اوس تیری واہ واہ کھنٹب ٹھپنی اے۔

گاگو: پھیر کیہ ہو یا جو اوس کھنٹب ٹھپ چھڈی۔ اپنا چوہدری جو ہو یا ساڈا وڈ وڈیرا۔ پرتوں چوہدری نوں کدھر بھالدا پھرنا ایں؟

پھتو: میں؟ میں چوہدری نوں بھالنا پھرنا آں؟ تینوں کس دسیا اے؟ میرا کیہ کم چوہدری نال؟

گاگو: کم ہووے یا نہ ہووے بھالدا تے پھر دااں۔

بھتو: لے ہے فیرا وہیوگل۔ اوئے تینوں کسی دسیا اے، اینوں خواہ خواہ۔

گاگو: اوئے جھلیا، چوہدری نوں تے وا جاں ماردا توں ایہدر آیا سی تے بن میتھوں ای پچھن ڈیہہ پیا ایں پئی میتھوں کس دسیا اے؟

بھتو: چوہدری نوں؟ آہواوے نوں تے میں لہدا پھر نا آں۔ چنگا بندہ ایں میتھوں لکائی جاندا ایں سبھ کش، کدھر گیا اے؟

گاگو: (ہس کے) لے ہے میتھوں کیہ پتا اے کدھر گیا اے۔ اوہر ہووے گا پیلیاں ول۔

بھتو: پیلیاں ول اوہدا کیہ کم؟ اوہ تے پھرن گیا اے جسوساں نوں۔

گاگو: جسوساں نوں؟ کدھر نہیں جسوس؟

بھتو: لے اوہ کوئی میتھوں جاری دے کے جاندا ہے نہیں جو میں تینوں دس دیاں بنی کتھے نہیں۔ جنگلاں بیلیاں وچ لکے پھر دے نہیں۔

گاگو: تے توں نال نہیں گیا پاگلا؟

بھتو: میں!! میں کوں جاندا چوہدری نال؟ چنگا کم ہوندا اے اوہدے تے آپ ٹر پیندا اے تے جیہڑا ماڑا مولی کم ہوندا اے اوہدے تے

میتھوں بہا جاندا اے۔

گاگو: اوئے توں کیہڑے کتھیں لگیاں ایں؟ ایہدے توں ودھ کے ہور کیہڑا کم سی بھلا۔

بھتو: میتھوں دے گیا سی کتھیں تے بسکھاں دے ڈبے، بنی ایہناں دیاں پوٹلیاں بنائی آ۔ آپاں لام تے بھینچیاں نہیں اپنے

بھراواں نوں، جیہڑے او تھے لڑ دے نہیں پئے۔

گاگو: اوئے توں ایہوں ماڑا کم سمجھدا ایں جھلیا؟ اوہناں لئی تے جو کش وی ہووے، جہناں وی ہووے تھوڑا اے۔ میرے درگے مردود

تے کسے جو گئے نہیں، تے میں وی دودوہتھہ و خاندا۔

بھتو: دودوہتھہ او تھے فرنت تے و خاویں۔ اپنا بھرا کھشی محمد ساڈے سردی پگ تے متھے دی گلگی۔ میں او سے دی چٹھی لے کے تے آیا سی

چوہدری نوں و خان۔ پر کوئی پتا نہیں دس رہیا.....

گاگو: چٹھی؟ اوئے چٹھی میرے بھرا کھشی محمد دی چٹھی؟ اوئے جالماں میتھوں وی دس کیہہ لکھیا اے اوں نے؟

بھتو: چٹھی سنی اے کھشی محمد دی؟ کھڑو جا۔ ٹھہر جا۔ لے توں اتھے بہہ جا چونترے تے (گاگو چونترے اُتے بہہ جاندا اے)

بھتو: (کھیہہ پھول کے چٹھی کدھدا اے) لے گوہ نال سنیں تے میرے دل دھیان رکھیں۔

گاگو: توں چالوتے کر میتھوں ہور صبر نہیں ہوندا۔

بھتو: (چٹھی پڑھدا اے) جناب میرے بھائی صاحب فتح دین صاحب بھتو گجٹ کو سلام علیکم ہو۔

گاگو: و علیکم السلام۔

بھتو: اوئے ایہہ تے میتھوں سلام لکھیا اے، کلے نوں۔ توں خواہ خواہ جواب دئی جانا ایں۔ تہاڈے لوکاں دے سلام تے پھیر آن گے انیر وچ۔

گاگو: اوئے وچوں روکیانہ کراوے بھتو۔

بھتو: (چھیتی نال) جناب میرے بھائی فتح الدین بھتو گجٹ صاحب کو سلام علیکم ہو۔

بعد سلاما لکیم کے واضعہا ہو کہ میں یہاں راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں..... پنڈ سے چل کر میں باپس اپنی پونٹ میں پہنچ گیا ہوں اور صاحب کو رپورٹ بول دی ہے۔ صاحب نے میرے کو دل سے لگا کر تھاپی دتی ہے اور ہماری پونٹ کو فرنٹ پر جانے کا آڈر بول دیا ہے۔ ہم نے آڈر سنتے ہی یا علی یا علی کے نعرے مارے اور اک ڈوبے کے گلوں میں پھولوں کے ہار پائے۔ کل سویرے ہمارا (Move) ہے۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام دینا۔ بے دی قبرتے جا کے پھل پانا اور میرا سلام بولنا۔ پنڈ میں کسی قسم کا فکر نہیں ہونا چاہیے۔ ہر آدمی کو اپنے کام پر لگے رہنا چاہیے۔ جو جو آدمی جس کار پر لگیا ہوا ہے اس میں بڑھ چڑھ کر کام کرنا فرنٹ پر لڑنے کے برابر ہے۔ میں انشاء اللہ نازی بن کے تمنغے پا کے سبھ گرائیاں دے کول آناں گا۔

گاگو: انشاء اللہ

پھتو: اگے لکھدا اے بنی اماں ریاں کو کہدے کے میرے کو ٹھے کی چھتاں لبنا رکھنا نم کے بوٹے کو تن ڈنگ پانی دیتے رہنا۔ سب بھائیوں کو درجہ بدرجہ سلام اور سب کو بول دینا اپنے اپنے کام پر کھڑے ہو کر جہاد میں حصہ لین۔ ہر شخص کا کم ایمان داری نیکی کے ساتھ کریا ہو یا جنگ جتن میں ہماری بوہت مدت کرے گا۔ ماسی کو ہتھیں بندھیں سلام دے کر بولنا کھشی محمد آڈر پانے پر باپس آ گیا ہے۔ سپاہی کو جب کاشن ملتا ہے تو وہ رہ نہیں سکدا۔

جونسا کالا جند را میں تم کو دے آ یا تھا وہ میرے کو ٹھے کو مار دینا۔ پڑانا جند را لاہ کے با بے کھیرے کو دے دینا۔

سب کو درجہ بدرجہ سلام۔ بھائی دین محمد دینے اور گاگو کو سلام۔

گاگو: وعلیکم السلام۔

پھتو: چو بدری صاحب کو سلام تائے کو بوہت بوہت سلام۔ پنڈ کے اک اک بندے کو سلام۔ سب کو بولنا ہمارے ملک کے حق اندر دُعا کریں۔

تمہارا سگا بھائی
لانس نائیک خوشی محمد

گاگو: واہی واہ دل خوش ہو گیا پھتو۔

پھتو: میں کہیا پھیر یاراں دا خط یاراں دے ناں۔

گاگو: من گئے آں بنی تیری یاری نوں۔ جیوندے روتے موجاں مانو۔

پھتو: لے فیر بن میں چلاں.....

گاگو: میں کہیا یاراں گل تے دس۔

پھتو: گل؟ فیر آکوا می پھیں تے نالے اک گل ہو رے بنی۔

گاگو: لے بن توں آپے ای پھٹ پیا ایں خواہ خواہ۔

پھتو: اچھا دس فیر۔

گاگو: گل ایہہ اے عی توں تاں اہل داناں کوکونہیں جان دا تے توں ایہہ چٹھی کوہی پڑھی جاندا پیاں۔

پھتو: ایہہ چٹھی؟ ایہہ میرے یار کھشی محمد دی اے تے آپے ای بولدی جاندا اے۔ موٹھوں میں سنی سنی منشی ہورال کولوں تن واری۔ دس واری میں سوئے تے بہہ کے پکائی جتھوں بھلدا اسی ناں میں..... جس جس حرف توں بھل جاندا اسی اوہ میں پھیر جا کے پچھ لیندا اسی منشی ہورال کولوں تے بس ویندے ویندے یاد ہوئی۔

گاگو: نہیں ریاں تیریاں پھتو جگت، نہیں ریاں تیریاں۔

پھتو: اچھا عملیا توں بیٹھ کے ارمان کر لئیں۔ چوہدری نوں دس آواں عی ایہہ چٹھی آئی اے۔ تے دھیان رکھیں، متے چوہدری دے اڑتے پڑھ جانویں۔

گاگو: نہیں نہیں کھیر سٹلا اے کُش نہیں آہندا چوہدری۔ توں بے پھکر رہ۔

پھتو: لے پھیر سٹلا مالیکم۔

گاگو: وعلیکم السلام (پھتو چلا جاندا اے)۔ (گاگو ایہدرا اوہدرو بیکھدا اے)۔

پھتو: (واپس آکے) اوئے گاگو۔ گاگواک گل ہو رہی یار پچھن والی..... تے اوہ گل کیہی بھلا؟

گاگو: لے مینوں کیہ پتا اے؟

پھتو: اوہ گل ایہہ سی..... آہو..... بھلا کیہی؟ ہاں سچ گل ایہہ اے عی توں ایسے دن گیب کدھر رہیا اوئے؟

گاگو: تینوں دسیا تے سی۔

پھتو: دسیا سی؟ کدوں بھلا؟..... آخنے جیسے دسیا سی ناں؟ آہو دسیا تے سی پھیر، چنگا کوئی گل نہیں آپے یاد آ جائے گا۔ اچھا لے فیر رب

راکھا۔

گاگو: رب راکھا۔

پھتو دے جان مگروں گاگو ایہدرا اوہدرو کچھ کے زمین اُتے لٹاپے جاندا اے۔

دوروں کسے دے گاؤن دی اواز آؤندی اے۔ گاگواوازن دا اے تے مسکراؤندا

اے (چوہدری ہتھ وچ بندوق پھٹر کے آؤندا اے)۔

چوہدری: اوئے توں کدھروں آگیا ایس بد بختا؟

گاگو: (اُٹھ کے) میں..... چوہدری جی..... میں؟

چوہدری: ہور میں تیرے کسے اگلے پشلے نوں پچھناں آں پیا۔ کدھر دفع ہو یا سی اوئے توں؟

گاگو: میں جی ایہدرا سی جی بس

چوہدری: تینوں پتا نہیں اوئے بے شرما ایس ویلے ملک تے کبھی بھیڑ بنی ہوئی اے

تے توں کسے نوں دتے پچھے بناوی کھسک گیا۔ اوئے تینوں شرم نہ آئی؟

ترا دل نہ ڈولیا۔ پنڈنوں چھڈ دیاں ہو یاں؟

گاگو: میں تاشہر گیا سی۔

چوہدری: کئے آکھیا سی شہر جان نوں، کیندھے کولوں پنچھ کے گیا سی توں اوئے شہرنوں؟ لوکیں تے اپنے اپنے پنڈ دیاں گٹھاں مجھو ط کر کے پنکھن تے میرے پنڈ دے سورے شہر ژر جان منڈوے ویکھن نوں۔

گاگو: میں منڈوہ ویکھن تے نہیں گیا سی جی۔

چوہدری: تے فیر کوئی ہور نشہ پانی کرن گیا ہونا ایں۔

پھتو: (چھیتی نال) چوہدری جی، چوہدری جی۔ میں تہانوں بھالدا آیاں۔ جی کھوہ تے نالے پیلیاں وچ۔ بابے وریام دی ڈھیری تے۔

پر شہاڈی کوئی اگ سنگ ای نہیں ملی۔ میں سی کاہلی وچ تے تہاڈا ملنا سی بوہت جروری۔

چوہدری: کیوں کھیرتاں ہے؟

پھتو: کھیر چوہدری جی کھیراے..... نہیں جی سبھ اللہ دافضل اے۔ کھیراے چارے پاسے تے نالے جی میں تہانوں بھالیا

کھجوراں آلی دتی وئے وی۔ ایہہ میں بھل گیا سی۔ سناؤ گٹھے جے؟

چوہدری: اوئے گل کبیراے؟ بھالدا کیوں پھر داسی؟

پھتو: گل چوہدری جی..... گل تے کوئی کھاس نہیں بس تہاڈے نال کم سی اک جروری؟

چوہدری: اوئے دس تاں۔ کیہ کم سی جروری؟

پھتو: (سرکھ کر کے) اوہ میں لیانا آں جی پڑتاں کر کے۔ پہلاں میں خراں گا گھروں تے سدھا آؤں گا ناہلی تھلے۔ آؤندیاں

ہویاں مینوں یاد آئے گا تے اوس ویلے وی.....

گاگو: اوہ چٹھی آئی اے نیک کھشی محمدی۔

پھتو: نیک کھشی محمدی چٹھی..... تینوں کوں پتا اے؟ آہو تینوں سب پتا اے۔

چوہدری: اوئے کدوں آئی اوہدی چٹھی میرے پتر دی؟

پھتو: سویرے دے گیا سی جی منشی سکول دا۔ تے میں چچی پھر نال نال۔ کھڑو جاؤ..... کھڑو جاؤ (کھیسہ پھر ولدا اے) کھوہ تے

میں دھوتا سی موہہ تے چٹھی رکھی سی تے کھڑو یا جے..... کھڑو یا جے۔ میں ہن لیانا بھیج کے۔

(چھیتی نال بھیج جاندا اے)

چوہدری: گل کرنی میرے نال۔

گاگو: حکم کرو جی۔ جو دی پنچھو۔

(پھتو فیر آؤندا اے)

پھتو: چوہدری جی۔ چوہدری جی..... اوہ چٹھی سن اوہ پھلاں میرے کولوں تے پھیر تسمیں آپ حرف اٹھالیا ہے۔ میں چک لیانا نا کھوہ

توں۔

چوہدری: بس کراوے پھتو بس کرجا، تے پہلاں چٹھی چک لیا۔ پھیر میرے نال گل کریں۔

پھتو: پہلاں تسیں میرے کولوں سن لو، جی تے پھیر آپ اٹھالیا جے..... جناب میرے بھائی صاحب فتح الدین پھتو گجٹ صاحب کو اسلام علیکم ہو۔

بعد سلام لیکم کے بعد واضہیا ہو کہ میں یہاں پر راضی خوشی ہوں اور آپ کی خیریت خداوند کریم سے نیک مطلوب چاہتا ہوں۔

چوہدری: اوئے پھتو..... اوئے پھتو..... رہن دے اوئے ایس ویلے میں آپے لے آواں گا کھوہ توں..... گل کراوئے توں بھگوڑیا۔

توں کدھر لگیارہیا ایس؟

گاگو: دسیاتے ہے چوہدری جی نئی میں.....

چوہدری: شہر گیا سی۔ اوئے کیوں گیا سی اوئے توں او تھے سانوں دتے بناں؟

گاگو: بس جی ایویں ای.....

چوہدری: پھڑ اوئے پھتو ایس بے شرم نوں تے لے چل پنڈو تے۔

پھتو: (اودھی بانہہ پھڑوا لے) چل ہی ہو جاسدھا۔

گاگو: چلو جی۔

پھتو اوہنوں ہو لے جیسے کھچد اے تے اوہا گانہہ نہیں نردا۔ چوہدری غصے وچ اودھی بانہہ پھڑ کے کھچد اے تے آکھدا اے۔

چوہدری: چل دا ایں کہ نہیں سدھا ہو کے۔

گاگو: (پیر محسوس کر کے ہائے کر دا لے) ہائے..... ہائے چلنا آں جی چلنا آں۔ میری بانہہ تے چھڈ دیو۔

چوہدری: کیہ ہو یا اے تیری بانہہ نوں وڈیا تا جکا؟

گاگو: کنش نہیں جی۔

چوہدری: چل فیر سدھی طراں

گاگو پیڑ پاروں دوہرا ہو جاندا اے تے زمین اُتے بہہ جاندا اے چوہدری جھک کے اودھی قمیض دا بازو چکد اے۔

چوہدری: دھاخاں اوئے توں بھسم دی پوٹلی بدھی اے ایتھے؟ (قمیض دے بازو تھلے پٹی بدھی ہوندی اے)

گاگو: میں شہر گیا سی چوہدری جی۔

چوہدری: میں پچھنا آں ایہہ کیہ اے؟

گاگو: میرے جیسے تھکھے ننگے اوترے کول چوہدری جی اپنیاں پھو جاں نوں دین لئی کُش وی نہیں سی۔ سارے اپنے اپنے تھامیں کچھ نا

کچھ کری جاندا اے سن تے میں نہر کنڈھے اپنی تقدیر نوں رونداساں۔ نہر دی کوٹھی تے جدوں ریڈوے نے ایہہ آکھیا ہی اپنے

جواناں لئی لہو دیو تے میریاں اکھاں آگے چاژن آ گیا۔ میں اوتھوں ای پچھلے پیریں ٹریاتے شہر اُپڑ گیا۔ ڈاکدار نے میرے نال بڑا دھرو کیتا اے۔ اک بوتل رت لے کے مینوں اٹھا دتا۔ میرے سر پر وچ حالی ہو روی لہو اے۔ میں دوہاں دناں دا پنڈ والیاں توں مونہہ لکائی پھرناں آں جی گیا وی تے دے کے کیہ آیا۔ اکو بوتل.....

چوہدری: (دوویں ہتھ پھیلا کے) ایہدر آوئے۔ ایہدر آمیریا پتر اگلام محمد۔ میری چھاتی نال لگ جاوئے۔ توں ایس پنڈ دا سورما پتر ایس..... (ہک نال لاکے) مینوں معاف کردے..... پتر اوئے۔ ایس سارے ای بھلیکے وچ رہے..... توں تے ایس پنڈ دا شیر پتر نکلیا۔

بشیر حسین ناظم

بشیر حسین ناظم گوجرانوالہ دے محلہ بختے والا وچ 20 اکتوبر 1932ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں میاں غلام حسین سی۔ ناظم ہورال مذہبی تعلیم شرق پور وچ حاصل کیتی۔ فیر 1953ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کر کے لاہور آ گئے تے کارپوریشن وچ ملازمت اختیار کر لئی۔ مولانا محمد لطیف زار نوشاہی، مولانا بشیر احمد قریشی تے مولانا محمد دین کلیم دی سنگت ناظم، ہورال نوں حاصل ہوئی تے اوہناں دی بلاشیری نال آپ نے فٹنی فاضل، بی اے تے ایل ایل بی دے امتحان پاس کیتے۔ 1969ء وچ ایم اے فارسی کیتا تے ایم اے پنجابی 1974ء وچ کیتا۔

آپ اُچ پدھر دے نعت خواں نیں۔ ڈاکٹر علامہ محمد اقبال رحمۃ اللہ علیہ دا کلام ڈب کے پڑھدے نیں۔ پنجابی تے اُردو وچ شعر کہندے نیں۔ نثر لکھن وچ کمال قدرت حاصل اے۔ آپ دیاں لکھتیاں وچوں ”اولیائے ملتان“، حکایات، تنج بخش رحمۃ اللہ علیہ۔ ”ابدی آوازاں“ مشہور نیں۔ صوفیائے کرام دے احوال تے آثار قدیمہ دا مطالعہ آپ دا محبوب مشغلہ اے تے اوہناں بارے لکھتا آپ دا خاص میدان اے۔ زبان آسان تے سادہ ورتدے نیں۔ جیہدے پاروں مضمون دا اثر دونا ہو جاتا اے۔ ”شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ“ اوہناں دے مضموناں وچوں اک وگئی اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ

ستارھویں صدی عیسوی دے اخیر تے اٹھارھویں صدی عیسوی دے مڈھ وچ پنجاب دی دھرتی سیاسی طور تے بد امنی تے انتشار دا شکار سی۔ لوک سکون تے دلی اطمینان لہدے سن، اوس سے وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے سید لکھنے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ورگے وڈے شاعران نے لوکاں نوں آپوں وچ پیار محبت نال بھرا بھرا بن کے رہن دادرس دتا تے اللہ دی عبادت ول پریریا، تاں جے اوہناں توں ذہنی سکون تے دلی اطمینان حاصل ہووے۔

اوسے دور وچ سندھ دی سرزمین اُتے اخلاق، بھائی چارے تے انسانیت دے احترام دا درس عام کرن دی ذمہ داری شاہ عبداللطیف بھٹائی انجام دے رہے سن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی نہ صرف سندھی زبان دے عظیم صوفی شاعر سن، سگوں اُچ پدھر دے مفکر وی سن۔

آپ 1690ء وچ مٹاری (متعلوی) دے نیڑے اک پنڈ ہالا حویلی وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حبیب رحمۃ اللہ علیہ بڑے پرہیزگار تے بڑے درد مند انسان سن۔ اوہ بلٹری دے متعلوی سیداں نال تعلق رکھدے سن تے سندھ دے مشہور شاعر تے صوفی سید عبدالکریم ہورال دی اولاد وچوں سن۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نے مذہبی تعلیم تے تربیت اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دی محنت دا ای پھل سی پئی شاہ ہورال دے من وچ اللہ دے عشق دا اونا بڑی چھتی پنکر بیاتے ویکھدیاں ای ویکھدیاں اک سنگھنے زکھ دار وپ دھار گیا۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نوں سفر دا بوہت شوق سی۔ آپ جوانی وچ اپنے گھروں نکلے تے سندھ دی اک ٹکڑی لے کے دو جی ٹکڑی سکر کے اک لمیرے عرصے مگروں اپنے پنڈ پر تے۔

کچھ لکھاریاں نے دس پائی اے پئی آپ سفر کر دے ہوئے کابل تے قندھار تیک دی گئے پر ادب دیاں تاریخاں وچ ایس گل دا کوئی پکا پکا ثبوت نہیں ملدا۔ آپ نے وطن پرست کے ہالا دے نیڑے کراہا لادے ساحل دے اک ٹیلے اُتے وسوں اختیار کر لئی۔

سندھی زبان وچ ٹیلے نوں بھٹ آکھدے نیں۔ آپ دی نسبت پاروں اوہ ٹیلا بھٹ شاہ دے ناں نال مشہور ہو گیا۔ حالے آپ بھٹ شاہ دے تعمیری کماں توں وی پہلے نہیں ہوئے سن کہ آپ دے والد اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ نہ صرف باکمال شاعر تے مفکر سن، سگوں آپے تے سچے انسان وی سن۔ آپ دے کلام وچ تھان تھان انسانیت دی بھلائی، انسانیت دی خدمت تے برتری دا احساس اگھڑواں اے۔ آپ آکھدے سن پئی انسان اشرف المخلوقات اے۔ ایس پاروں اوس نوں دنیا دی چنگیائی لئی چنگے تے نیک عمل کرنے چاہیدے نیں۔

آپ قول دے تچے تے عمل دے پکے سن۔ آپ جو کجھ فرماؤندے سن اوہدے تے عمل وی کردے سن تے لوکاں کی نوں وی قول تے عمل دی سچائی دادرس دیندے سن ایس لئی آپ نوں حیاتی دا مُفسر وی آکھیا جاندا اے۔

آپ دے کلام وچ جیہڑے عارفانہ مضمون بیان ہوئے نیں، اوہناں وچ ایساں گواہیاں پئی دل دیاں ڈونگھائیاں وچ لہہ جاندے نیں تے پڑھن والے دی حالت بدل کے رکھ دیندے نیں تے اوہ آپ دے روحانی فیض دے دریا وچ گم ہو جاندا اے۔

شاہ عبداللطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ سندھی زبان دے بوجھت وڈے صوفی شاعر نیں۔ آپ اللہ دے سچے عاشق سن۔ آپ دی ساری شاعری اللہ دے سچے عشق دے جذبے وچ ڈبی ہوئی اے۔ آپ دا ہر شعر انسانی رُوح نوں بے چین کر کے اللہ تعالیٰ دی محبت ول لے جاندا اے۔ آپ فرماؤندے نیں:

روزے تے نمازاں وی سوہنا کم اے۔

سچے ربّ دی عبادت اے۔

پراوہدالطفت ای کجھ ہو راءے۔

جدوں دل دی اکھ نال ربّ دادیدار کیتا جاندا اے۔

آپ فرماؤندے نیں پئی تخلیق توں پہلوں میں گھلتیاں ہواواں تے خلاواں وچ ازلی حُسن نوں اپنی پوری چمک دک تے جو بن وچ ویکھیا سی ہن اوہ جلوہ ہر ویلے میریاں اکھاں ساہنے موجود ہندا اے۔ تے میں اوس جلوے دے لُطفت وچ ڈُبیار ہندا ہاں۔ لُطفت تے سرشاری دی ایہہ کیفیت میتھوں شعر آکھواندی اے۔

آپ دا ارشاد اے پئی جس دل اندر لالچ، خود غرضی، دشمنی تے کرودھ ہووے تے اوہ دل بُت کدہ اے۔ ایہناں بہاں نوں توڑ کے دل اندر اللہ دی محبت پیدا کرنی چاہیدی اے۔ جیہدے وچوں اللہ اکبر دی اواز بلند ہووے۔ کیوں جے اللہ دا ذکر دل نوں سکون تے معرفت ورگی نعمت عطا کردا اے۔

حمد کراں میں ربّ دی	جس دی اُچی شان
شکر کراں کجج اس دا	اودھے کئی احسان
ظاہر باطن اوسدا	بخشے جگدھ گمان
من دا منکا پھیر توں	اودھا رکھ دھیان
پیار کرے جو اوس توں	پاوے اوہ عرفان
اودھے درتے سس جھکانا	ایہو دین ایمان
ذکر لطیف خداوند والا	بخشے امن آمان

ایہہ گل چنے دن واگوں روشن اے پی شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں سندھی زبان تے سندھی شاعری نوں جس ٹیسی اُتے اُپڑا دتا اے اوہدی کدھرے مثال نہیں لہدی۔ آپ نے شاعری دافن کے مرشد یا اُستاد کولوں نہیں سکھیا سی سگوں آپ نوں ایہہ خوبی اللہ تعالیٰ ولوں عطا ہوئی سی۔ آپ جماندر و شاعر سن۔ آپ عام گل۔ کتھہ کردے سن تے اوہ وی شعر دا رُوپ دھار لہیدی سی۔ آپ نے اپنی شاعری بارے آپوں آکھیا اے:

”لوکو! میرے کلام نوں صرف شعر نہ سمجھو تے تفریح دا سامان نہ جانو، سگوں ایہہ اوہ آکیتاں نیں جیہہ یاں انسان دے دل نوں اصل بیلی یعنی اللہ ول لے جاندا یاں نیں۔“

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا کلام اُچے درجے دا کلام اے۔ آپ دے کلام وچ مشرقی شاعری دیاں بے خوبیاں، فصاحت، بلاغت، سلاست تے جدت کھل درجے تیک موجود نیں۔ آپ دے شعراں وچ سادگی، روانی تے گفتگویی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ ایہہ وجہ اے کہ ایناں چرگنڈر جان دے باوجود آپ دی شاعری آج وی ادنیٰ ای ہرمن پیاری تے من کھچویں اے جنی آپ دی حیاتی وچ سی۔ آپ دے کلام دی اک ہور وڈی خوبی موسیقیت اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ آپ نے موسیقی نال بھرے کافی، گاؤندیاں ہونیاں ردیفیاں تے چونویں لفظ ورت کے کلام وچ موسیقی پیدا کیتی اے۔ سندھ وچ کوئی میلا کوئی عرس تے کوئی تقریب اجیہی نہیں ہوندی جیہدے وچ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا کلام گایا نہیں جاندا۔ کئی موسیقاراں نے آپ دا کلام گاکے موسیقی دی دنیا وچ اُچاناں پیدا کیتا اے۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ دا شعری مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال مشہور اے۔ ایہدی وند اکتی (31) سُراں یا راں (11) گنیاں وچ کیتی گئی اے تے بوتیاں سُراں دے ناں سندھ دی لوک موسیقی لوک داستاناں دے ناں توں دی مناسبت نال رکھے گئے نیں جویں سوہنی مہینوال، مول رانو، سورٹھ، عمر ماروی تے لیلیا چنیز وغیرہ۔

شاہ عبدالطیف بھٹائی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں نہ صرف آپوں شاعری راہیں لوکاکی دی راہنمائی کیتی اے سگوں اپنے مریداں دی انج تربیت کیتی اے پی اوہ وی سندھی زبان دے مشہور شاعر بن گئے۔ اوہناں وچوں تیر فقیر تے عنایت اللہ چوڈھو خاص طور تے قابل ذکر نیں۔ شاہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ دا وصال 1752ء وچ ہویا۔ کلہوڑا خاندان دے حاکم غلام شاہ نے آپ دا شاندار مزار تعمیر کرایا۔ آپ دی شاعری دا مجموعہ ”شاہ جور سالو“ دے ناں نال آپ دی وفات توں کوئی اک سو چوداں ورہے بعد 1866ء وچ چھاپے چڑھیا۔

آپ دے کلام دا ترجمہ دنیا دیاں مختلف زباناں وچ ہو چکیا اے۔ آپ نے دو بے صوفی شاعراں وانگہر دنیا دے فانی تے عارضی ہون دا کئی تھانواں تے ذکر فرمایا اے تے دسیا اے پی انسان دی حیاتی وی بے ثبات اے تے صرف اللہ دی ذات ازلی تے ابدی اے ایس لئی آپ انسان نوں دنیا دیاں رنگینیاں توں موٹھہ موڑ کے موت توں بعد سدا دی حیاتی وچ کامیابی حاصل کرن لئی آخرت دی ٹکڑول پریر دے نیں۔

سوں سوں کے توں رات لنگھائی آکھیں اُجے خمار
چلن لئی تیار ہو سجتاں چلن لئی تیار
بادبان نوں کھول کے بیٹھے دیکھ تیرے سب یار
ڈوگھی نیں پکارے سبھ توں جانا ایس اُس یار
مُتھی کشتی وچ دریا دے مولا لاوے پار

آپ دا اصل ناں محمد منشااے، پر علم تے ادب دی دنیا وچ منشایاد دے ناں نال شہرت حاصل کیتی۔ منشایاد ہوریں 5 ستمبر 1937ء نوں ضلع شیخوپورہ وچ حکیم نذیر احمد ہورال دے گھر پیدا ہوئے۔ بی اے تک تعلیم شیخوپورہ وچ حاصل کیتی 1967ء وچ ایم اے اُردو تے 1973ء وچ ایم اے پنجابی دا امتحان پنجاب یونیورسٹی توں پاس کرن مگروں دارلحکومت اسلام آباد دے ترقیاتی ادارے (سی۔ ڈی۔ اے) وچ افسر اعلیٰ شکایات دے عہدے توں ریٹائر ہو گئے۔

ہن تیکر اوہناں دے اُردو افسانیاں دے جیہڑے مجموعے ساہنے آئے نیں اوہناں وچ ”بند مٹھی میں جگنو“، ”ماس اور مٹی“، ”خلا اندر خلا“ تے ”وقت سمندر درخت آدمی“ شامل نیں۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں کہانیاں دا اک مجموعہ ”وگدا پانی“ اے۔ ایس توں اڈ پنجابی ناول ”نانواں نانواں تارا“ شائع ہو چکیا اے۔ منشایاد نے پنجابی کہانی وچ نویاں رڈیاں تے رجحاناں نوں متعارف کرایا۔ اوہناں دے موضوع ساڈی دیہاتی رہتل دے بڑے بیڑے تے انسانی حیاتی دے مسئلیاں نال تعلق رکھدے نیں۔ اوہ اک پختہ کہانی کار سن۔ اوہناں دا افسانہ ”کھوپڑیاں تے آٹنے“ ماہنامہ ”لہراں“ دے منشایاد نمبر وچوں لیا گیا اے۔ ایہدے وچ پلاٹ، موضوع، زبان تے بیان، منظر نگاری تے اخلاقی قدراں دی سوہنی ونگی اے۔ منشایاد 2011ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔

کھوپڑیاں تے آٹنے

کچی سڑک توں دلیر پور اٹھ میل سی۔ دلیر پور جان لئی اک سویا رھو میں میل پتھر کول ناگتیاں دا ڈاڈی، جیہڑا صرف ناں دا ای اڈا سی، اگا ڈگا ناگتہ دلیر پور جان لئی ایتھوں لہہ جاندا سی۔ ہور ڈے والی گل اوہدے وچ کوئی نہیں سی۔ انج شاموں پہلاں اتھے کجھ بساں تے لہن چڑھن والیاں دی وج توں رونق ہو جاندا سی، پر شام دا ہنیرا کھنڈیاں ای ایہہ اڈا چار پٹھیرے دی اجاڑ دا اک حصہ بن جاندا سی۔ اوہنوں ایہہ وی دسیا گیا سی پئی اوہ شام توں پہلاں اُپڑ جائے۔ نہیں تے دلیر پور دا کوئی بندہ جیہڑا اوہنوں لین آیا ہووے گا شاموں کچھ اودی اڈیک وچ بیٹھا نہیں رہوے گا۔

اوپنہ شاموں پہلاں اپڑن دی کوشش تے کیتی پر بس خراب ہو جان دی وج توں چنگی بھلی کویل ہو گئی تے اوہو گل ہوئی جیہڑا ڈرسی۔ جدوں اوہ دلیر پور جان والی کچی سڑک دے کنڈھے اجاڑ اڈے تے اُتریا، شام دا ہنیرا گورھا ہو چکیا سی تے اوہ تھے بندہ نہ بندے دی ذات سی۔ اوہنے ایہہ راؤ ہر دوھیان ماریا تے ہر پاسے ہنیرا تے چپ داراج سی اوہ بڑا پریشان ہو یا۔ ہنیرے وچ لکھا ہو یا تے گھٹے نال بھریا ہو یا اٹھ (8) میل دا پندھن اوہنوں پیدل طے کرنا پینا سی۔ خورے دلیر پور دے نمبر داراں نوں اوہدا خط نہیں سی ملیا یاں خورے اوہ لوک آئے ہون تے اڈیک کے پرت گئے ہون۔

پیدل چلن تے سامان چکن دی اوہنوں پرواہ نہیں سی، جے راہ وچ لٹیاں جان دا ڈر نہ ہوندا۔ اوہنوں دسیا گیا سی پئی ایس علاقے وچ چوریاں تے ڈاکے عام سن تے پاندھیاں (راہیاں) نوں لٹ لینا نت دی گل سی راہیاں بساں تے سواریاں دے لٹیاں جان دیاں خبراں اوہ اخبار وچ پڑھدا رہندا سی تے اوہدی سمجھ وچ کجھ نہیں سی آرہیا پئی اوہ کہہ کرے۔ اوہنے اٹیچی کیس سڑک دے اک پاسے رکھ دتا تے میل برہی نال ڈھولا کے ٹرانسپورٹ توں خبراں سنن لگ پیا۔ خبراں سُن دیاں اوہنوں شہر دیاں بتیاں، جگمگ جگمگ کردے بازار تے گاؤندیماں، گنگناؤندیماں تے وسدیاں گلیاں یاد آئیاں۔ اپنا گھر یاد آیا۔ گھر دے لوکیں یاد آئے۔ اہے ہوریں شام دی نماز پڑھ کے آگئے ہون گے۔

نومی اوہناں واسطے روٹیاں لیاری رہی ہووے گی۔ حمید سکول داکم کر رہیا ہووے گا۔ فیروہنوں اوہ یاد آگئی۔ آکھن لگی: ”میں تیرے نال نال آں۔“ اوہنے آکھیا: ”جا پرت جا۔ میرا پیٹڈ اکھوٹا نہ کر۔ تینوں نہیں پتا، میں اندورں اچے کچا پٹا آں۔ مینوں اچے ہو راگ دی لوڑاے تے توں کیوں آگئی ایں۔ پرت کیوں نہیں جاندی“ فیروہنوں ہوٹل تے بیٹھے یاری پٹی یاد آئے۔

مجلس لگی ہووے گی۔ ہوٹل دی میز تے نکلے مار مار کے اوہ مزدوراں، کساناں تے محنت کشاں دے مسلیاں تے گرم گرم بچٹ کر رہے ہون گے۔ کیہ پتا اوہنوں وی یاد کر دے ہون۔ شہر دی آرام والی زندگی چھڈ کے اوہنے پنڈ دے لوکاں دی خدمت دے کم دا جہز عملی طور تے قدم پگیا اے۔ کنڈ پچھے اوہدی تعریف کر دے ہون گے۔ اوہناں دا خیال آؤندیاں ای اوہ خوشی تے وڈیائی دے جذبے نال بس پیا۔ فیروہنوں سڑک دے کنڈھے دے زکھاں اُتے لکھدے ہوئے آہٹے دیکھے تے اوہنوں انج لگا جوں چڑیاں دے آہٹے نہیں بندیاں دیاں وڈیاں وڈیاں کھو پڑیاں لہک رہیاں نیں۔ اوہنے اپنی کھو پڑی نوں ٹوہ کے دیکھیا۔ اوہ اوہدے نال ای سی۔ وڈیائی دے احساس نال اوہدی دھون اُچی ہوگئی۔ فیروہنوں سو یارہویں (111) میل دی برجی دے آ لے دوا لے کھلر یا ہو یا مہیرا دیکھ کے آپوں آپ نیویں ہوگئی۔

پنجویں (5) یا چھیویں (6) رات دا جن پھکا پھکا ہاسا ہس رہیا سی۔ سڑک دے کنڈھیاں تے کابلی کٹر، ٹاہلیاں تے آہلیاں والے زکھ سہم کھلو تے سن۔ ڈڈو آں، بیٹیاں تے ترڈیاں دیاں رلیاں ملیاں او ازاں چپ دے سنگھ وچ پھس گئیاں سن۔ خورے کوئی بس آجائے دلیر پور جان دا کوئی ساتھ لھ جائے۔ سدھر دا اٹوٹھینا چک رہیا سی۔ سڑک آجا رات توں ڈردی ماری دھرتی دے سینے نال چڑی ہوئی سی۔ اکا ڈکا بساں تے ٹرک گواچی ہوئی سڑک دا کھرا کڑھدے پھر دے سن۔ کسے ٹرک یاں بس دیاں بتیاں دا چانن آتش بازی دے چانن وانگوں اُتے ٹر جانداتے میل پتھر دے اک سو یاراں دے جتے (3) ہند سے میل پتھر توں دکھ ہو کے سڑک دے کنڈھے تے کھلو جاندے تے دیکھدیاں ای دیکھدیاں تن نقاب پوش ڈاکو بن جاندے، جیہڑے کسے بس نوں لٹن لئی ہتھیار بٹھ کے کھلو تے ہون۔

اک واری اوہداجی کیتا پئی اوہ کسے وی پاسیوں آؤن تے کسے وی پاسے جاؤن والی بس یاں ٹرک وچ سوار ہو جائے تے سڑک دے نیڑے کسے وستی یا پنڈ وچ رات گزار کے اگلے دن دلیر پور چلا جائے۔ پر ایہہ خیال آؤندیاں ای ہوٹل دی میز تے بیٹھے نکلے مار مار کے ہتھاں کر دے ہوئے سارے یار تاؤڑیاں مار کے ہسن لگ پئے۔ اوہناں اوہنوں سمجھیا سی پئی چاننیاں سڑکاں چھڈ کے ہنیریاں گھٹے بھریاں راہواں تے ٹرناں بڑی اوکھی گل اے۔ اوہناں نے ہور وی کئی طراں دے اندیشیاں دا اظہار کیتا سی۔ پر اوہ گل تے اڑیا رہیا۔ اوہ بناوٹی، مشینی تے جھوٹی زندگی دی جھولی دچوں نکل کے کھیتاں تے پیلیاں وچ سچی تے اصلی زندگی دا مونہہ دیکھنا چاہندا سی تے اپنی ایسے سدھرنوں پورا کرن لئی وڈی توں وڈی قربانی دے سکداسی۔ اوہ پنڈاں دی دستوں، ریت بہت تے ثقافت نوں نیڑیوں دیکھنا، علم دے چانن تے دکھ سکھ دی اکوجہنی ونڈ کرنا چاہندا سی ایسے لئی اوہنوں بالغاں دی تعلیم دے سلسلے وچ دلیر پور جان دا موقع ہتھ آیا تے اوہنے اوہناں دی مخالفت دی پرواہ کیتیاں بغیر ہاں کر دتی۔ اوہ تے ایہناں خوش سی پئی اوہداجی کر دای سی کہ سارے شہر دا چانن لے کے اڈ کے پنڈ پہنچ جائے۔ اوہ پنڈاں بارے بڑیاں امیدیاں رکھداسی تے کہانیاں، فلمناں، روایتاں تے لوک تماشاں والا جالا ہٹا کے پنڈ ورہتل دی گچتی تے پاک صاف تصویر اپنیاں اکھتاں نال دیکھنا چاہندا سی۔ اوہ نہیں چاہندا سی شہر تے آرام تے ستائش دا کوئی خیال اوہدراہ ڈکے یا کسے طراں دا خوف یاں وسوسہ اوہدے دل یاں دماغ وچ سائے۔ پر خوف کپڑیاں اُتے جی ڈھوڑ نہیں ہوندا کہ اوہنوں جھاڑ دتا جائے۔ خوف دا جالا ہتھ نہیں آؤندیا پئی اوہنوں لھیت کے اک پاسے سٹ دتا جائے۔ خوف تے ڈر بندے دے اندراگ دا اے تے فیروہنوں دھار طراں پورے

اک سو یارھویں (111) میل دی برجی کول کھلو تیاں اوہنے اپنے جئے دے چار چنیرے کھلری ہوئی نیلی دھارنوں اپنے ارادے دی داتری نال ترنڈیا تے اٹیچی کیس چک کے دلیر پور جان لئی کچی سڑک تے چل پیا۔

سڑک دے دوہاں پاسے اُپے اُپے شاں شاں کر دے رُکھ، بندیں دیاں کھوپڑیاں ہار کنبدے ہوئے آہنے تے شوکدیاں جھاڑیاں سن۔ مُنجیاں دیاں پانی بھریاں پیلیاں سن۔ ہوا وچ گھٹے تے منجی خوشبو تے پیلیاں وچ پانی دی ہوا زری ہوئی سی۔ کدی کدی ہمیرے وچ ڈبے ہوئے پنڈاں توں کنتیاں دے لڑن، جھماکے دے ڈکران تے کھوتیاں دے ہنگن دیاں اوازاں سنیدیاں سن اوہ راہ دے گھٹے اُتے اپنے پیراں دے ٹھپے لاندہ ہوا یا اگانہ ودھ رہیا سی۔ خوف دے بھوتنے اوہدے پیراں تھلے آکے مدھولے جارہے سن۔ ہمیرے نال جان پُچھان ہو جان پاروں اوہدے دیکھن دا بہت مٹہر ہو گیا سی۔ جے ایس ویلے اجن چیت اوہنوں شہر دیاں جگمگ کردیاں ڈھیر ساریاں بتیاں دے سامنے لیا کے کھلار دتا جاندا تے چانن نال شیت اوہدیاں اکھتاں پاٹ جان دیاں۔ اوہنوں جگنو تازیاں وانگ تے تارے ہتھ وچ پھڑیاں مشالاں ہار معلوم ہوندے۔

اچان چک اوہ ٹھمبہ گیا۔ خوف دی اک لہر آئی تے اوہ اچھ بھولی گئی۔ اوہنے دیکھیا پئی کالا سیاہ اک سپ جھلی کھلار کے کنڈل ماری بیٹھاسی۔ اُنج تے اوہنے کئی واری سپ دیکھے یاں محسوس کیتے سن۔ سپاہیاں مداریاں تے آستیاں دے سپ کئی واری اوہنوں ایہہ دی چا پیا سی پئی سدا توں کوئی نہ کوئی نکا موناسپ ہر ویلے اوہدے آ لے دوالے پھر دار ہیا سی تے کدی کدی اوہنوں اُنج وی چا پیا سی پئی اوہنے ہمیش توں اک دو مونجی سہنی دیاں دونوں دھوناں دوہاں ہتھاں وچ ٹیپتاں ہو یاں نیں۔ پر ایہہ سارے کھوپڑیاں وچوں نکلے ہوئے سپ تے سپدیاں سن۔ آبنیاں دی جوہ دا پگی پگی دا کوڈیاں والا سپ دیکھ کے اوہدے لوں کنڈے کھلو گئے۔ اوہ دل ڈاڈھا کر کے اگانہ لنگھ گیا۔ پر خوف اوہدے پچھے پچھے کالا سیاہ ناگ بن کے ٹردا آیا۔ اوہنے مڑ کے تکیا تے اوہدے پچھے ہمیرے تے گھٹے توں اڈ کجھ نہیں سی فیروی اوہنوں اُنج چا پیا سی پئی کوئی کوئی شے ہنے ہنے اوہدیاں ننگاں نوں چمڑ جائے گی۔ ایس خوف دے عذاب توں بچن لئی اوہنے پرت کے اُچی ساری آکھیا۔

”میں تیرے کولوں نہیں ڈردا۔“

اوہدی اواز نال ای اوہدے ذہن وچ کنڈل مار کے بیٹھا ہو یا خوف کجھ لہ لہ کے ہمیرے دی گھڈ وچ لگ گیا تے اچے اوہ خوشی، خوف تے جت دے جذبیاں دامڑھ کاوی نہیں پونجھ سکیا کہ اوہدا کھرا تپدا، گھٹا اڈا اڈا تے نسا اک گھوڑ سوار اوہدے کول آ گیا۔

گھوڑ سوار نے اُچی ساری کھروی اواز نال پُچھیا:

”کیہہ ایں؟“

”میں دلیر پور جانا میں شہروں آیا ہاں۔“

”تیرے کول کیہ کجھ اے؟“

خوف دیاں بحریراں لہراں آئیاں تے کئی تر کھے تیر وچے اوہدا جنتہ ونھ گئے۔ اوہنے دیکھیا سوار اڈا چا چرا منڈا سے وچ لگیا ہو یا سی نے اوہدے ہتھ وچ بندوق سی۔ اوہنے بولن دی کوشش کیتی پر اواز اوہدے سنگھ وچ پھس گئی۔ اوہنے چھیتی نال گھڑی لایا تے بو جھے وچوں نوٹ کنڈھ کے آکھیا:

”میرے کول ایہو کجھ اے یاں فیر ایہہ ٹرانسٹراے۔“

”اٹیچی کیس وچ کیاے؟“

”کپڑے تے کتاباں۔ اوہنے موئی ہوئی او از وچ جواب دتا۔“

”کیہدے ول جانا ایں؟“

”اصل وچ تعلیم بالغاں دے سلسلے وچ۔“

”بھہا چھا۔۔۔۔۔ میں سمجھ گیا۔“ نقاب پوش نے آکھیا تے فیر گھوڑے توں اتر کے اوہدے ول ودھیا۔ ہندوق دی نالی

اوہدے ول سدھی سی۔ خوف نال اوہدیاں لتاں کنہن لگ پیاں۔ نقاب پوش نے اگے ودھ کے اٹیچی کیس پھڑلیا تے آکھن لگا:

”شیں سوار ہو جاؤ۔ شیں تے ساڈے مائی باپ او۔“

ارشدمیر 6 جون 1932ء نوں لاہور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد میر عطا محمد ٹھیکیداری کردے سن۔ ارشدمیر نے لاہور وچ تعلیم حاصل کیتی۔

1956ء وچ ایل ایل بی دا امتحان پاس کیتا۔ فیر گوجرانوالہ وچ وکالت شروع کردتی۔ وکالت دے نال نال تصنیف تے تالیف دا شغل وی جاری رکھیا۔ آپ نے اردو تے پنجابی وچ مزاحیہ نظماں تے سنجیدہ نثر وی لکھی۔ پنجابی وچ آپ دے انشائیاں دی کتاب ”چونہڑاں“ بوہت مشہور ہوئی۔ آپ دے کجھ سفر نامے مختلف رسالیاں وچ وی چھاپے چڑھے نیں۔ آپ دا اسلوب نوکلہ تے شکفتہ اے۔ آپ نے تحریراں وچ اکھان، محاورے تے روزمرہ خوب ورتے۔ گل گل وچوں مزاح پیدا کر لیتدے سن۔ تے ہر بندے نوں ہساؤن دا فن جاندے سن۔ آپ نے 1992ء نوں گوجرانوالہ وچ وفات پائی۔ ”لندن دے ٹیوب ٹیشن“۔ آپ دا دلچسپ سفر نامہ اے۔ جیہڑا رسالہ ”پنجابی ادب“ وچ چھپ چکیا اے۔

لندن دے ٹیوب ٹیشن

لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک ”ٹیوب“ آکھدے نیں۔ ٹیوب نوں آساں ڈٹھاتے بھانویں پچھلے ورہے ہی اے پراسیں ایہدے جانو ڈھیر پرانے ساں۔ دوجی وڈی جنگ چھڑن توں کجھ پہلوں میرا اک بھینویاں اولایت پڑھن لئی گیا۔ جدوں جنگ دی ہینری جھل پئی تے فیر ساڈے سارے انگاں ساکاں دی خانیوں گئی۔ اودوں حالی رت نے چٹیاں نہیں سی پھڑی تے خون دیاں رشتیاں اُتے جان وارن توں وی دریغ نہیں سی کیتا جاندا۔ ایس لئی میرے بھینویں بارے برکوئی پریشان سی۔ اوس زمانے وچ ٹیلیفون رائی کیناں دے وی گھریں نہیں سی ہوندا۔ ایس لئی وگا تگ تے ڈبائٹ خطاں تے تاراں دی لام دوڑی ضرور لائی گئی، جیہدے جواب وچ اک مڑیا ٹویا پوسٹ کارڈ زلدا اکھلدا آیا تے فیر جیناں دے ساہ وچ ساہ آیا۔ میرے بھینویں، عامر نے لکھیا سی:

”جرمن فل تیاریاں وچ نیں۔ جدوں وی لندن بمباں دا مینہ دوسایا چندا اے۔ اوس سے لگدا اے جویں جہاز نے بوہڑ وانگوں گوزھی چھاں کردتی اے پر حالی تیکر جرمن پوراٹل لا کے وی انگریز دا کجھ وگا نہیں سکیا۔ کیوں جے لندن دے وسنیک خطرے دا گھٹھو وجدیاں سارای نیڑے تیزے تیزے دے ٹیوب ٹیشن تے جا بچدے نیں۔ ایہناں ٹیشن تے ہر شے مل جاندی اے تے بھانویں کوئی کتاں چرنگاں چاہے۔ محمدی بستر اوچھا کے پتھلا مار کے نک وی سکدا اے تے جدوں خطرہ مل جاند اے تے فیر ایہناں گھرنیاں وچوں پال راہیں بڑے ڈسپن نال نکل کے اپنے نماں کاجاں وچ زُجھ جاندے نیں۔

اوس ویلے تے خیر ایہہ گل سمجھ نہ آئی پر جدوں دوجی وڈی جنگ دارولا گولا مٹکا تے اودوں ایہہ وی پڑھن سنن وچ آیا کہ انگریزاں دے جنگ جتن وچ لندن دے ٹیوب ٹیشن دا وی چنگا بھلا ہتھ اے۔

ایہہ تے ایہویں وچ کارگل آئی اے۔ کہن دا مطلب ایہہ سی پئی جدوں پچھلے ورہے اللہ نے لندن داسر بندھ بنایا تے ٹیوب ٹیشن ویکھن دی سدھرنویں سریوں من وچ جاگ پئی۔ میرا جی ہر ویلے ٹیوب ویکھن تے اوہدے راہیں سیر سپاے لئی اڈدار ہندا سی، ایس لئی جدوں میں پہلی واری ٹیوب ویکھی تے حیران رہ گیا۔ واقعی اک نواں عجوبہ سی۔ میرے بھینویں عامر نے آکھیا ”ماسے ہو ریں جے کفرانس دی رُبڑ

دے پھینے والی تے امریکہ دی نوین ڈھنگ دی ٹیوب دیکھ لین تے فیخورے منجی ہستے ای او تھے ڈاھ بہن گے۔“

جدوں مینوں ایس گل واپتاگا، میں عامرون گوڈے مذہ بہا کے دسیا کہ جدوں میں زکا جہیا ہوندا اسان تیرے داد کے پنڈو ڈالے سندھواں توں اک منڈا جہانا گھر دے کم کاج لئی منگوایا سی۔ جیہڑا روز دہاڑے ساڈے گھروں گڈی دکھن لئی گٹھ کر جاندا سی۔ اک دن میں اوہدا ہنچھا کہیتا۔ اوہ ریل دی پٹری نوں پٹر پٹر دیکھدا اجارہیاسی۔ فیر جدوں گڈی آئی تے اوہدیاں واچھاں وچوں ڈکھ ڈکھ باسیا وگدا سی۔ گڈی لنگھ گئی تے اوہنوں خرچن لئی جیہڑا پیسہ ملیا ہو یا سی اوہنے اوہ لین توں چکایا۔ اوہ چنگا بھلا شہیا بن گیا ہو یا سی۔ اوس پیسے تے جارج ششم دی تصویر ہوندی سی۔ میں جہانے دی تلاشی لئی تے اوہدے بوجھے وچ ایہو جھپے کئی ٹھپے سن، جیہڑے اوہ مینوں بڑے مان نال دکھا رہیاسی۔ میں گھر آ کے دسیا تے اوس غریب نوں چنگی چھلی پھینتی لگی۔

پرانج میں جدوں کسے ٹیوب ٹیشن تے آؤنا تے جاناں ہاں، میراجی کروا اے جہانا میرے کول ہووے تے اوہدے سامنے ایس جرم دا اقرار کر اے جے واقعی لنگھدی گڈی نوں پہلی وار دیکھ کے میرے جذبے دی اوہدے نال رلدے ملدے نہیں۔ تے پٹر جتھوں تیک تہاڈیاں کاراں دا تعلق اے اوہ تے ساڈے کول وی ہر ویلے ہتھ ٹھوکے لئی ہے ای نہیں۔ پاکستان وچ کاراں دی کوئی تھوڑ نہیں۔

ہر مالدار سامی، فراڈیا، ہلیکیا، سنگر، ایتھوں تیک کہ کسے دا پو تازہ تازہ مویا ہووے یا انعامی بانڈ نکل آوے، اوہ سبھ توں پہلاں پرانے رینساں وانگر ہتھی دی تھاں بوہے اگے کارای لیا کے کھلاردا اے۔ پاکستان ہن گروں جہاں مال اسان کاراں دی خرید اے بکریاں کہیتا اے، جے کرکے ڈھنگ دے کم آتے خرچ کر دے تے ہن سانوں سٹے خیراں سن۔

پراسیس ایہہ کار دے حوالے نال کیہ بیکار دیاں گلاں چھوہ بیٹھے آں۔ گل کتھ تے ٹیوب رانی دی ہو رہی سی۔ جیہنوں اپنے اڈے یعنی ٹیوب ٹیشن تے چل دیاں دیکھ کے انگریزاں دی مہا اُستادی تے پیر کار گیری اُتے دلوں ایمان لیاؤنا پے جاندا اے۔ کیوں جے گڈیاں تے ساڈیاں ریل کاراں نال ای رلدیاں ملدیاں نہیں۔ ایویں دو (2) ترے (3) ڈبے دودھیک لادیندے نہیں یاں فیر ایہناں دے بوہے آؤنیک نہیں، جیہڑے سواریاں لاہ کے اپنے آپ بند ہو جاندے نہیں تے ہر ٹیشن تے خود بخود کھل کے اندر لیاں سواریاں نوں بئے ٹور کے باہر دیاں نوں ”جی آیاں نوں“ کہندے نہیں۔ ایہناں ٹیوباں داسارا سسٹم کمپیوٹرائزڈ اے۔ پر مجال اے کدی بھڈی و آں وانگر آہنے سامنے نگر لگی ہووے۔ البتہ کدی کدھار گنٹل دا ہھلکھا کھا جان وچوں پچھلی ٹیوب اگلی جاندی ہوئی ٹیوب نال کھیہ جاندی اے۔ پراپتی غلطی نوں وی اگلے نہیں بخشدے تے اخباراں توں لے کے ٹی وی تیک کا کورولا پے جاندا اے۔

ایہہ ٹیوباں بڑی شان نال بجلی راہیں چل دیاں نہیں پر اصلی تے وچلی مان بوگ گل ایہہ نہیں، اوہ تے ایہہ وے کہ ایہناں نوں ہمہمیری وانگوں چلایا جاندا اے۔ ایس اتھھے کسے سرکس یا نمائش وچ کسے جوان نوں موٹر سائیکل موت دے کھوہ وچ چلاؤندیاں دیکھ لینے تے عیش عیش کر اٹھنے آں۔ ایہہ منظر دیکھ کے تے بالاں دے لوں کنڈے کھلو جاندے نہیں پر دھن ایہناں ولایتی صاحبان وانگر اے جیہناں کئی کئی موت دے کھوہاں جننی ڈونگھیا ئی وچ جا کہ ایہہ ٹیوباں ٹھیل ماریاں نہیں۔ مثال دے طور تے پکاڈلی دا ٹیشن کوئی ساڈھے چار سو فٹ پٹھاں تیک پکٹیا گیا ہو یا اے۔ فیر کجھ تھانواں توں دریائے ٹبر توں وی تھلیوں ٹیوب نوں لے جا کے اپنی پیر کار گیری دے جھنڈے گڈ دتے ہوئے نہیں۔ ایہوں ای نہیں سگوں ٹیوب ٹیشناں تے دوئی آؤن جان والے مسافراں لئی بجلی نال چلن والیاں لوہے دیاں پوڑیاں (ایکسلریٹر) پٹیاں چکر کڈ دھیاں دسدیاں نہیں۔ لفظاں وی بندے تے سامان ڈھونڈا کم کر دیاں نہیں۔ ایس توں اڈعام پوڑیاں لم سٹے راہ (Sub Way) مسافراں نوں بئے دارہ دکھاؤندے نہیں۔ کمال ایہہ وے پئی تہانوں ٹھنڈی تے نزدیکی ہوادے بلے نال نال

ٹردے پھر دے، آؤندے جان دے ون سوتیاں لپٹاں تے طراں طراں دی خوشبو آں دا لورا ای نہیں آؤندے انگوں کئی واری کوئی زبانی
 اچن چیت نکرا کے سوری (Sorry) وی آکھ جان دی اے۔ فیر کئی تھانواں تے ہوا دا ایہناں کوزر تے ٹھکا ہوندا اے کہ وال بھانویں کیہدے
 لوشن یا کریم نال تھاس سر نکائے پھبائے ہون۔ ایویں کھلر پلر جان دے نیں۔ حیرانگی دی گل ایہہ وے پئی ایہناں میٹھاں تے پورا عملہ اپنیاں
 پھرتیاں دکھاؤندا جا پدا اے۔ تسمیں نکٹ لے وی لوو، بھل بلینگے جیننگ نہ وی کرن، آکے نکٹ بیر بیر تھانوں ڈکا پالین گے۔ نکٹ او تھے لگی
 مشین وچ پاؤتے فنا فنٹ جان دارا کھول دین گے۔ نکٹ وصولن والے وی بڑے کانٹے نیں۔ چوکھے افریقی نیں۔ نانویاں نانویاں
 زانیاں وی نظریر پے جان دیاں نیں۔ نکٹاں دی اگر ایہی دا کرتاں خاص خیال رکھیا جاندا اے ایہہ اتھوڑا بوہت پتا تے ہے ای سی پر صحیح
 چانن اوس دیہاڑے ہو یا جدوں گرین وڈیشن تے آگ لگ گئی۔ ویکھدے ای ویکھدے چنگی بھلی بھسوڑی پے گئی۔ لوک وگا تک بھجن
 لگ پے۔ تاں جے چھیتی توں چھیتی پلانگھاں پٹ کے بنے نکلن، پرو تھے نکٹ کلکٹراں تے انسکپٹراں اپنی آئی تے آکے نکٹاں دی ہچھ
 گچھ شروع کر دیتی جیہدے پاروں بڑا احتجاج ہو یا، حکومت سیانی اے۔ اوہنے ای ہتھیارست دتے۔ کتے گل دا گلا بن ای نہ بن جائے۔
 اگلیاں ریحہ لاہ کے ٹوب میٹھن بنائے ہوئے نیں۔ فیر ایہناں دے پلیٹ فارم وی دوہہ (2) توں لے کے باراں (12) تیک
 ہین۔ وگی لٹی لیور پول ٹیشن جیہہ لندن وچ اے۔ اوہدے درجن کو پلیٹ فارم نیں۔ ایہہ اوہ پاسا اے جیہدی دوجی لام وچ بڑی تباہی تے
 بربادی ہوئی سی۔ حالی تیکر اتھے کئی عمارتوں مڑیاں بلیاں تے ٹئیاں بھجیاں دکھائی دیندیاں نیں۔

ایہناں پلیٹ فارماں تے گڈیاں دے کراس وی عام ہوندے نیں۔ گڈیاں آؤندیاں جان دیاں نیں، پر مجال اے کدھرے
 تہانوں گندگی ناں دی کوئی شے دکھائی دے جاوے۔ ایس لٹی ہر شے کھاپی کے ڈبے وچوں بنے وگاہ نہیں مار دے۔ سگوں رڈی دی
 ٹوکری (Dust Bin) وچ سٹن دا آہر کر دے نیں۔ تھاس تھاس بالال لٹی کنفییکشنری مشیناں فنٹ نیں جیہناں وچ بال گچھ پینیاں پاکے
 پسندیاں چیزاں کڈھ کے کھان ول جٹ پیندے نیں۔

پلیٹ فارماں اُتے ون سوتیاں کمپنیاں دے اشتہار وی کندھاں اُتے لکھتاں راہیں یا سائن بورڈاں تے بڑے پھبواں سائل
 وچ نظریر پیندے نیں۔ وگی لٹی اک سیر سپائے کران والی کمپنی دا اشتہار سی۔ ”ایتوار (چھٹی والا دیہاڑا) نوں گھر بیٹھے رہنا گناہ دے برابر
 اے۔ ایس لٹی بے نکل کے اللہ دیاں قدرتاں دا تماشا ویکھو۔“

اشتہاراں دا پراگا گڈی دے اندر وی مُخو مُفتی مل جاندا اے۔ او تھے لوکاٹی داسا ڈے والا حال تھوڑا اے۔ اوہ گھڑی پل وی
 ضائع نہیں کر دے سگوں ایہناں اشتہاراں نوں بڑی سمجھ لا کے پڑھدے نیں یاں فیر گڈی دے روٹ نوں جیہہ اہر ڈبے وچ بڑے سچے
 تے سوہنے انداز وچ نقشہ بنا کے ظاہر کیتا گیا ہوندا اے بڑے گوہ تال پڑھدے نیں۔

اک ہور نوٹنگی گل اے پئی ہر روٹ تے کئی کئی قسماں دیاں ٹیوباں چل دیاں نیں۔ ایہناں دی شناخت ڈبیاں دے رنگاں تے
 لیکاں توں آسانی نال ہو جان دی اے۔ ایہہ گنتی وچ حسابی فارمولے مطابق اک اک تے دو یاراں نہیں بلکہ سچی چچی دیاں یاراں نیں۔
 جیہناں دیاں بڑیاں بہاراں نیں۔ ایہناں لائناں وچوں پکا ڈلی لائن نیلے رنگ، سنٹرل لائن لال رنگ۔ سرکلر لائن پیلا، ڈسٹرکٹ لائن سبز۔
 وکٹوریہ فیروز ری رنگ دی اے۔ ایہہ ٹیوباں تیز وی چل دیاں نیں پر ڈھوڈاں نہیں پند یاں۔ پکا ڈلی میل دیاں گڈیاں اسی (80) کلومیٹر تے
 ڈسٹرکٹ وانگر دیاں گڈیاں دی کوئی اٹے سٹے چالیہ (40) کلومیٹر فی گھنٹہ رفتار ہوندی اے۔ رفتار دی گل تے خیر کوئی اچرج نہیں۔ اصل

مسئلہ تے اوس بھارودا اے جیہڑا پہلی وار ایہدے ہونے لیتد اتے بھوکس تھلے اپنی ڈنگھائی وچ ٹیوب نوں چلدا یاں وکھ کے حیران رہ جاندا اے اے پڑھیا لکھیا بندہ تے ڈبے وچ اُلکے ہوئے نقشے یاں ٹیوب بارے چھاپے چڑھے کتابچے راہیں تھوہ ٹکانے تے اُپڑ جاندا اے، پر پنے اُن پڑھ وی دونہہ (2) چونہہ (4) پھیریاں نال ای چنگے بھلے کانے ہو جاندا اے۔ ایہناں ٹیوباں وچ ہر کوئی حال مست دکھائی دیندا اے حد ایہدے پئی اخبار یا کتاب وی اپنی خرید کے پڑھن گے۔ مجال اے ساڈے وانگر کوئی کسے دوہے دا اخبار یا ماگنویں کتاب پڑھے۔ فیر اخبار پڑھن والیاں دا ذوق وی دکھرا دکھرا ہوندا اے تے تسیں ایوں اکتونظر نال ای جان لیندا اے اوہ کے بندہ کھوتی پارٹی داسما جیتی اے یاں مخالف دھڑے نال تعلق رکھدا اے۔

انگریزاں نوں ہساڈ ناتے خیر بڑا اوکھاتے کولڑا کم اے۔ اوہ تے اک دوہے نال کوئی گل وی نہیں کردے (خورے پئے ہوندیاں ایہناں دے تھوہے ای نہیں کٹوائے جاندا) یاں کجھ پڑھدے ہون گے یاں فیر چپ چاپ رہن گے۔ ایہناں ٹیوباں وچ کوئی فرنٹ سیٹ نہیں ہوندا تے نہ ای سامان رکھن لئی کوئی بندوبست کیتا گیا ہوندا اے۔ نکلاں دی وی درجہ بندی نہیں کیتی گئی۔ اک مثل دے ای ٹکٹ ملدا اے۔ سویرے دس (10) وچے توں شام چار (4) وچے تیکر چھٹی والے دیہاڑے نکلاں وچ چنگی بھلی چھوٹ دتی جاندی اے۔ ریٹرن تے سیزنل نکلاں دا وی رواج اے۔

بڈھے ٹھیرے تے معذوراں نوں ”بارو“ توں بتاں تے ٹیوباں دے مفت ٹکٹ بنوا کے دتے جاندا اے۔ ایہہ ”بارو“ ساڈی میونسپلٹی ورگا ادارہ اے۔ معذوراں، بیماراں تے وڈیری عمر دے بندیوں لئی خاص سیٹاں ہر ڈبے وچ ہوندیاں نیں تے جے کوئی زنانی یا ماڈر کو سواری آجائے تے ٹرانٹ اوس نوں سیٹ دے دتی جاندی اے۔

ٹیوب عام طور تے خراب نہیں ہوندا تے جے ایہو جیہا گیز چل جائے تے مٹاں سکھناں وچ دوجی ٹیوب آکے اوسے ٹکٹ تے سواریاں چک لیندی اے۔ اک واری اک ٹیوب ٹیشن تے ساڈی گڈی کھلو گئی۔ اسان سمجھیا پئی بھانویں گڈاں دا ہتھ ویلا آ گیا اے۔ بھانویں اتھے ای کھلوتیاں ساری دیہاڑی گل ہو جائے۔ حالی ایہناں دلیلاں وچ ای ساں جے دوجی ٹیوب دے آؤن دا اعلان ہو گیا تے اسیں کجھ چرگروں اپنی منزل تے جا پڑے۔

لندن ٹیوب ٹیشن دا منڈھ آج توں کوئی چوراسی (84) ورہے پہلوں بجھاسی۔ اوہ ملکہ وکٹوریہ دا دور سی۔ اوس سے ٹیوب دے تیراں ٹیشن سن، جیہڑے ہن دودھ دے دودھ دے دو سو پچھتر (275) ہو گئے نیں۔ کجھ چر پہلاں، پیٹھر و ہونئی اڈے دا ٹیشن وی بن گیا اے۔ جیہدے نال دوہے ملکاں دے مسافراں نوں وی فائدہ ہو گیا اے۔

ٹیوب دا کرایہ، برٹش ریل، بساں تے ٹیکسیاں نالوں ڈھیر گھٹ اے۔ تسیں جے دو چار ٹیشناں نوں ہتھ لاؤ تے تنناں (3) چونہہ (4) پونڈاں دا کنگھا ہو جاندا اے۔ کہندے نیں شروع شروع وچ نرا پڑا دوجی پنی دا ٹکٹ رکھیا گیا سی جیہدے نال بھانویں اک تے بھانویں سارے ٹیشناں دا پھیرا ٹورال آؤ پر ہن گھرنوں سیانیاں ہو کے کلومیٹر دے حساب نال اگر ایہی کردے نیں۔ ایہناں ٹیوب ٹیشناں پاروں ویکھیا جائے تے سارا لندن ای اللہ توکل کھلوتا ہو یا اے، کیوں جے تھلیوں پورا لندن ایہدے کنٹرول تے قبضے وچ اے۔ اٹلا حصہ تے ایویں مدھانی دا چھڑا ای رہ گیا اے پر انج ایہہ انڈر گراؤنڈ ٹیوب تعمیر سو دے دی و تھارن اے، نہیں تے انڈر گراؤنڈ سرگرمیاں ساری دنیا وچ جیہڑے چن چاڑھ رہیاں نیں اوہ کسے کولوں لگی چھپی گل تھوڑی اے۔

پروفیسر محمد اسلم

پروفیسر محمد اسلم 28 نومبر 1932ء نوں پھلور ضلع جالندھر (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے (تاریخ) تک تعلیم لاہور وچ حاصل کیتی۔ ڈھم یونیورسٹی انگلینڈ توں علوم اسلامیہ تے عربی وچ بی اے آرز کیا۔ مانچسٹر یونیورسٹی توں ایم اے فارسی کیتا۔ کیمبرج یونیورسٹی توں مشرقی علوم وچ ایم اے دی ڈگری لی۔ 1967ء وچ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ تاریخ نال منسلک ہوئے۔ برصغیر ہندو پاکستان دی تاریخ بارے کئی کتاباں تے تحقیقی مقالے لکھ چکے نیں۔ پرانی تحریراں توں تاریخی کھوج لان دے ماہر سن۔ پنجابی وچ بوہت گھٹ لکھیا اے، پر جو لکھیا اے معیاری لکھیا اے، زبان وچ روانی تے رس اے، تھوڑے لفظاں وچ وڈی گل موثر طریقے نال کرن دا گرجان دے سن، آپ نے لاہور وچ وفات پائی۔

رائے احمد خاں کھرل شہید

انگریزاں نے 1849ء وچ پنجاب اُتے قبضہ کیتا۔ پنجاب اُتے انگریزاں دا قبضہ ہوندا یاں ای مسلماناں اُتے ظلم دے پہاڑنٹن لگ پئے۔ بے گناہ لوکاں نوں ذرا جتنی گل پاروں قید تے پھانسی درگیاں سزاواں ملن لگ پئیاں۔ موقعے توں فائدہ اٹھا کے انگریز پاروی لوکاں نوں عیسائی بنان لگ پئے۔ انگریزاں مقامی صنعتاں نوں تباہ کر کے سارا مال انگلستان دے کارخانیاں وچ گھلانا شروع کر دتا۔ ایہدے نتیجے وچ ایتھوں دے لوک معاشی بد حالی دا شکار ہو کے رہ گئے۔ اوہد میرٹھ چھاؤنی وچ مقامی سپاہیاں نوں گاں تے شور دی چربی والے کارٹوس چلان توں انکاری ہون پاروں قید کر دتا گیا۔ ایہہ قیدی سپاہی انگریز دی ناپری کر دیاں ہو یاں جنیل دی دیواراں توڑ کے وئی جا اُپڑے تے بہادر شاہ ظفر نوں اپنا بادشاہ بنا کے جنگ آزادی دا اعلان کر دتا۔ میرٹھ چھاؤنی دے حالات وکھ کے انگریز حکومت نے پنجاب وچ انبالہ، فیروز پور، لدھیانہ، سیالکوٹ، لاہور، ملتان تے گوگیرہ دیاں چھاؤنیاں وچ مقامی سپاہیاں کولوں وی ہتھیار رکھوائے تے کئی بے گناہ سادھوستاناں نوں شک پاروں پھاسے لا دتا گیا۔

اوس سے ہندوستان دا دار الحکومت کلکتہ سی، جدوں کہ دہلی، آگرہ تے اودھ آزادی دی جنگ لڑن والیاں دے وڈے مرکز سن۔ ایس لئی کلکتے دا پورے ملک نال رابطہ ٹٹ گیا۔ پنجاب تے سرحد وچ رہن والے انگریزاں دا کلکتے تے لندن نال رابطہ صرف کراچی دے ذریعے رہ گیا۔ انگریزاں دی کوشش سی کہ پنجاب تے سندھ وچ امن رہوے۔ تاں جے جرنیلی سڑک رسد تے فوجاں دے آن جان لئی کھلی رہوے۔ ایہہ خدمت پئیالہ ناہیہ، فریدکوٹ تے کپورتھلہ دے سکھ راجیاں نے اپنے ذمے لے لئی۔

ایہناں دنوں وچ سہاٹی وال دی بجائے گوگیرہ ضلعے دا صدر مقام سی۔ ایس علاقے دے لوک انگریز دیاں پالیسیاں نال پہلے ہی نفرت کر دے سن۔ جدوں انگریز حکومت نے گوگیرہ چھاؤنی دے مقامی سپاہیاں کولوں ہتھیار واپس لینے تے ایہدے نال اوہناں دے دلاں وچ وی انگریز دے خلاف نفرت پیدا ہو گئی۔ ایہہ گرمیاں دا موسم سی۔ کراچی توں جہاز فوج تے اسلحہ وغیرہ لے کے دریاواں راہیں پنجاب دے وڈے وڈے شہراں تک جان دے سن۔ اوس ویلے کجھ جہاز ملتان دے لاگے موجود سن تے کجھ راوی دے ذریعے چیچہ وطنی ول وی گھلے گئے۔

ایہناں ای دنوں وچ علاقہ گوگیرہ وچ رائے احمد خاں کھرل وی جی داری دے جھنڈے لہران دے سن۔ اوہ ضلع گوگیرہ دے اک

پنڈ جھامرہ دے وسٹیک سن۔ اوہناں کئی عمر وچ ای تلوار تے نیزہ چلانا سکھ لیا سی۔ ودھی نسل دے گھوڑے پالنا اوہناں دی شغل سی۔ اوہناں دی اک گھوڑی دانان "مورنی" سی جیہڑی اپنی دکھ، ڈیل ڈول تے پھرتی پاروں مشہور سی۔ جدوں رائے احمد کھرل اوہنوں نساندے تے وڈے توں وڈا گھوڑا سوارا وہدا مقابلہ نہیں سی کر سکدا۔ رائے احمد خاں اک بہادر محب وطن انسان سن۔ اوہناں دادل دیس تے دیس واسیاں دی محبت نال دھڈ کدا سی۔ اوہ انگریز نوں غاصب تے ظالم سمجھدے سن۔ انگریزاں کئی وار اپنے کارندیاں دے ذریعے اوہناں نوں اپنے نال ملان دی کوشش کیتی پر اوہ اپنے ضمیر دا سودا کرن تے راضی نہ ہوئے۔

1857ء وچ انگریزاں دے خلاف جنگ دا نفاذ و جدیاں ای احمد خاں کھرل دے دل وچ انگریز دے خلاف لگیاں

چنگاریاں لاناں بن گیاں۔ ایس عرصے وچ انگریزاں نے بغیر کسے وجہ دے جوئے قبیلے دے بوہت سارے لوکاں نوں گوگیرہ جیل وچ ڈک دتا۔ زنانیاں تے بالائے عظم کیے، رائے احمد خاں کھرل نوں خبر ملی تے اوہ ڈپٹی کمشنر کول گئے تے قیدیاں دی رہائی دا مطالبہ کیتا۔ اوس آکھیا پئی اوہناں مالہ ادا نہیں کیتا ایس لئی اوہناں نوں پھڑیا گیا اے۔ رائے احمد خاں کھرل ہور اں دو ٹوک لفظاں وچ آکھیا پئی اوہناں دے ذمے کوئی مالہ نہیں تے نہ ای ہور کوئی سرکاری رقم اے۔ اوہناں نوں چھڈ دیو نہیں تے حالات ہور خراب ہو جان گئے۔ ڈپٹی کمشنر نے حالات دا اندازہ لاکے کچھ قیدیاں نوں چھڈ دتا۔ اے وی کچھ قیدی جیل وچ سن۔ رائے احمد کھرل جان تلی اُتے دھر کے جیل دے اندر گئے۔ قیدیاں نوں کھان پین دا سامان دتا تے نالے اوہناں نوں مشورہ دتا پئی اوہ موقع ملدیاں جیل توں باہر آؤن دی کوشش کرن۔ 26 جولائی 1857ء نوں قیدیاں نے جیل دی کندھ توڑ کے باہر نکلن دی کوشش کیتی تے جیل دے محافظاں نے اوہناں اُتے گولی چلا دی۔ قیدی پہلوں ای اجیہی صورت حال دا مقابلہ کرن لئی تیار سن۔ ایس لئی اوہ وی محافظاں اُتے ٹٹ پئے۔ ایس موقع تے اکونجا (51) بندے مرے یاں زخمی ہوئے۔ انگریزاں ایس واقعے دا ذمہ دار رائے احمد خاں کھرل نوں قرار دتا تے اوہناں نوں گرفتار کرن دے بہانے لوکاں اُتے عظم توڑنے شروع کر دتے۔ رائے احمد خاں کھرل کولوں لوکاں دی ایہہ حالت نہ دیکھی گئی۔ اوہ آپ ای ڈپٹی کمشنر دے سامنے پیش ہو گئے تے ایس طراں اوہناں نوں جیل بھیج دتا گیا۔ لوکی اپنے محبوب لیڈرنوں چھڈان لئی کفن مرتے پنھ کے سزا کائ اُتے آ گئے۔ لوکاں دا جوش دیکھ کے ڈپٹی کمشنر نے رائے احمد خاں کھرل نوں رہا کر دتا۔

16 ستمبر 1857ء نوں رائے احمد خاں کھرل ہور اں گوگیرہ تے جھنگ دے ضلعیاں وچ کھرل، دٹو، کاٹھیے، ترہانے، ہرل،

گھیلے، ہتھیاں، جنجوعے، نول، لک تے جوئے قبیلہ دے سرداراں نوں کما لہ وچ اکٹھا کیتا تے انگریزاں دی غلامی توں آزاد ہون لئی مل جل کے کوشش کرن دا سبھا دتا۔ سارے سرداراں رائے احمد خاں کھرل نوں اپنا سردار من کے انگریزاں دے خلاف جہاد دا اعلان کر دتا۔ انگریزاں دا اک مخبر سر فرزاں خاں کھرل راتوں رات گوگیرہ اپڑیا تے اوس نے سارا بھیت انگریز کپتان الفنسٹن نوں جادیا۔ نتیجہ ایہہ ہویا پئی اک انگریز افسر برکلے رائے احمد خاں کھرل ہور اں نوں گرفتار کرن لئی جھامرے اپڑیا۔ پر اوہ راویوں پار لنگھ گئے۔ برکلے نے جھامرے دے کئی بندے قید کر لئے۔ پنڈ نوں آگ لوادتی۔ ایہدے جواب وچ آزادی دے مجاہداں نے رائے احمد خاں کھرل دی قیادت وچ موضع اکبر اُتے قبضہ کر کے گوگیرہ اُتے حملہ کرن دا منصوبہ بنایا۔ پر مخبری ہون پاروں ایہہ منصوبہ توڑ نہ چڑھ سکیا۔ مجاہداں فتح پور جامور پے لائے تے 20 ستمبر 1857ء نوں اوٹھے انگریزاں دے چھکے چھڑا دتے۔ اگلے دن (21) ستمبر نوں پنڈ ہٹکوری دے لاگے سر توڑ مقابلہ ہویا۔ رائے احمد خاں کھرل مرتے کفن پنھ کے میدان وچ آئے۔ مجاہداں کول تلواراں، برچھیاں، توڑے دار بند و قاتلے لٹھیاں

سن۔ پرائگریزاں کول نویں توں نواں اسلحی۔ ایس دے باوجود اوہ گھبرائے ہوئے سن۔ جنگ جاری سی تے عصر دی نماز دا ویلا ہو گیا۔ رائے احمد خاں کھرل نماز پڑھن لگے تے انگریزاں اوہناں اُتے گولیاں دابینہ برسا دتا۔ اک گولی سدھی سینے وچ لگی تے اوہ شہید ہو گئے۔ انگریزاں اوہناں داسرکٹ کے گوگیرہ جیل دی کندھ اُتے لٹکا دتا۔ دھڑا اوہناں دے ساتھی جھامرے لے گئے۔ راتوں رات اوہناں دا اک وفادار ساتھی اپنی جان تلی تے رکھ کے جیل دی کندھ تے چڑھیا تے اوہناں داسرلاہ کے جھامرے لے گیا جتھے اوہنوں دھڑ دے نال جوڑ کے بڑے احترام نال دفن کیتا گیا۔

رائے احمد خاں کھرل دے بعد میر بہاول فتنیانہ نے قیادت سنبھالی۔ اوہناں برکھے تے اوہناں دے کئی ساتھی قتل کر کے اپنے بہادر سردار دی تحریک نوں اُگے ودھایا۔

”پنجاب غدر رپورٹ“ وچ انگریزاں نے ایس گل دا اعتراف کیتا اے پئی جے رائے احمد خاں کھرل کامیاب ہو جاندا تے گوگیرہ توں ملتان توڑی پورا علاقہ انگریزاں دے ہتھوں نکل جاندا تے کراچی نال اوہناں دا رابطہ ختم ہو جانا سی، تے جے انج ہو جاندا تے فیروہ پورے پنجاب وچ نکل جاندا۔

برکھے دی موت تے رائے احمد خاں کھرل دی بہادری دے ڈھولے اُج وی گوگیرہ دے علاقے وچ گائے جاندا نہیں۔ رائے احمد خاں کھرل آپ تے شہید ہو گئے پر اپنے جچھے آن والیاں نسلاں لئی بہادری تے دیس پیار دی روشن مثال چھڈ گئے۔ سچی گل تے ایہہ دے اُج ایس ایہو جیہے محب وطن بہادراں دیاں قربانیاں دے صدقے آزادی دی زندگی گزار رہے آں۔

عبدالمجید سالک

عبدالمجید سالک 13 دسمبر 1894ء نوں بنالہ ضلع گورداسپور (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد دانا غلام قادری۔ دھلی تعلیم بنالہ تے پٹھانکوٹ وچ حاصل کیتی۔ 1911ء وچ پٹھانکوٹ توں رسالہ ”فانوس خیال“ جاری کیتا۔ لاہور وچوں نکلن والے رسالہ ”پھلو اڑی“ تے تہذیب نسواں“ دے ایڈیٹر تے معاون ایڈیٹر رہے۔ 1927ء وچ ”زمیندار“ اخبار چھڈ کے مولانا غلام رسول مہرنال رل کے اخبار ”انقلاب“ کڈھیا۔ 1951ء وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نال مل کے رسالہ ”پنجابی شروع کیتا۔ غزلاں، نظماں تے مضمون لکھے جیہڑے ”پنجابی ادب تے سالک“ دے نال نال کتابی صورت وچ چھپ چکے نیں۔ ”کپاہ وچ“ انشائیہ وی ایسے کتاب وچوں لیا گیا اے۔ سالک صاحب دی وفات 1959ء وچ ہوئی۔ سالک صاحب دا شمار اوہناں لکھاریاں وچ ہوندا اے جیہناں دیاں کوششاں نال پنجابی آج اچے درجے تے اپڑ گئی اے۔ آپ دی تحریر وچ شکستگی تے روانی اے۔ آپ سادہ تے دلچسپ پنجابی زبان لکھدے سن۔

کپاہ وچ

بیماری دا کوئی آنت نہیں۔ رنگ رنگ دیاں بیماریاں بندے نال لگیاں ہویاں نیں۔ اک بڑی عجیب بیماری اے پئی آدمی رات ویلے سٹا ہو یا اٹھ کے چلن پھرن لگدا اے۔ ڈاکٹر حکیم سارے ایس گل نوں من دے نیں پئی اوہ سچی سٹا ہو یا ہوندا اے۔ اوہنوں ہوش کوئی نہیں ہوندا۔ پراہہ بڑی اچھنہ دی گل اے پئی اوہ آدمی نہ ڈگدا اے، نہ کسے شے نال ٹھوکر کھاندا اے۔ کئی واری لوکاں نے دیکھیا پئی ایس مرض دا بیمار کونٹھے دے بنیرے اُتے سدا ہالگا جاندا اے۔ مجال اے اوہدا قدم وی آہرا ہاراپنے تے اوہ کونٹھے دے اُتے یاں اوس تھاں توں پٹھاں ڈھیہ پئے۔ جے اوہ جاگدا ہوندا تے گدی اوس بنیرے اُتے ایس طراں بے دھڑک نہ ٹر سکدا۔

ولایت وچ ایس مرض دے بیمار بوہت ہیگے نیں۔ رسالیاں، اخباراں وچ اوہناں دے قصے چھپ دے رہندے نیں۔ اک آدمی نے دسیا پئی کجھ دن میرے کوٹ دی جیب وچوں روپے برابر چوری ہوندے رہے۔ رات نوں کوٹ کئی نال تنگ کے سوں جاندا ساں۔ سو ویلے اٹھ کے دیکھدا تے روپے نہیں سن ہوندے میں بڑا حیران ساں پئی ایہہ گل کیہ اے؟ میں فلیٹ وچ کھا رہندا ساں۔ نہ بیوی نہ بچہ، نہ نوکر نہ چاکر، فیر رات نوں کیہڑا چور پیندا اے جیہڑا روز مینوں اٹ کے لے جاندا اے؟ میں اک دو گوانڈھیاں نال گل کیتی۔ اوہ بڑے حیران ہوئے۔ اخیر اک رات کیہ ہو یا فلیٹ دے پچھلے پاسے اک نکلی جیہی بیچی سی۔ اوہدے وچ مینوں اک آدمی نے جگایا تے میں دیکھیا پئی اک چھری میرے ہتھ وچ اے تے میں بیچی دی اک ٹگر وچ ٹویا پیا کڈھناں۔ جس آدمی نے مینوں جگایا، اوہ میرا گوانڈھی تے دوست سی۔ اوس نوں دیکھ کے تے اپنے آپ نوں بیچی وچ پا کے میری سمجھ وچ کجھ نہ آیا پئی ایہہ گل کیہ بنی۔ میں بیچی وچ کس طراں آگیا تے چھری نال ٹویا پکٹن دا کیہ مطلب؟

گوانڈھی نے میرے سامنے ٹوئے نوں چنگی طراں پکٹیا، تے اوہدے وچوں اوہ سارے روپے مل گئے جیہڑے کئی دن توڑی چوری ہوندے رہے سن۔ دوست نے اوہ سارے روپے میری جھولی وچ پائے تے مینوں نال لے کے فلیٹ وچ آیا۔ اوس نے مینوں دسیا پئی میں ڈاکٹری وچ پڑھناواں۔ جس ویلے تئیں مینوں ایس عجیب چوری دا حال دسیا تے مینوں تنگ پے گیا پئی تہانوں پتھر وچ پھرن دی بیماری اے تے تئیں اپنے چور آپ او۔ میں صرف علم حاصل کرن دی خاطر تہاڑی دیکھ بھال شروع کردتی۔ آج میں اپنے کمرے وچ جا رہیا

سی۔ تہاڑے فلیٹ وچوں مینوں کھڑا ک جیہا آیا۔ میں جھٹ اٹھپاتے تہاڑے بوے اگے جا کھلوتا۔ میں ویکھیا پئی تئیں اک ہتھ وچ چھری تے دو جے ہتھ وچ روپے لے کے باہر نکلے۔ میں کھلوتا ہو یا سی پرتئیں مینوں ویکھیا ای نہیں۔ میں تہاڑے کچھ کچھ لگ گیا۔ تئیں بچھی وچ اپڑے تے آرام نال بیٹھ کے چھری نال اک ٹویا پٹیا۔ روپے اچے ٹوئے وچ نہیں سن رکھے۔ میں تہانوں بلو نیا تے تہاڑاناں لے کے بلایا۔ تئیں اکھیاں کھول ویتیاں تے مینوں کہن لگے۔ ”ہیں میں کتھے ساں میں بچھی وچ کی کرن آیاں۔ تئیں استھتھے کیہ کردے او؟“

دو جے دن اوہ دوست مینوں اپنے کالج دے وڈے ڈاکٹر کول لے گیا تے اوہنوں سارا قصہ سنایا۔ ڈاکٹر نے دسیا پئی ایس بیماری نوں ڈاکٹری وچ (SOMNAMBULISM) کہندے نیں۔ جیہد ا مطلب اے بیہند روچ پھرنا۔ فیر ڈاکٹر نے نسخہ لکھیا۔ میں کوئی چھ (6) ست (7) ہفتے توڑی دو اپنیدار ہیا۔ اخیر مینوں آرام آ گیا فیر ساری عمر مینوں ایہو جیہی شکایت نہیں ہوئی۔

اخباراں وچ ایہہ قصہ پڑھ کے مینوں اپنے بچپن دی اک گل یاد آ گئی۔ میں کوئی چھ (6) ورہیاں داہوواں گا۔ اک دن شام نوں بے بے جی (والدہ) نے گجریلہ پکایا۔ میں بڑی ضد کیتی پئی میں ہنے گجریلہ کھاواں گا۔ بے بے جی کہن لگے:

”اتھا کے تھاں دیا۔ گجریلہ ٹھنڈا کر کے کھائی دا اے۔ تنکا گجریلہ کون کھاندا اے۔“ میں ضد کردا تے روند کر لانداسوں گیا۔ ادھی رات ویلے میری اٹھ کھلی مینوں کچھ چہیا۔ ہتھ مار کے ویکھیا تے میں کپاہ دے اک ٹوکرے وچ بیٹھا ہو یا سی۔ میں گھابر کے بے بے جی نوں اوواز ماری ”بے بے جی بے جی۔“ اوہناں میری منجھی تے ہتھ ماریا تے منجھی وسہلی پئی سی۔ اوہناں پچھیا۔ ”وے مجید توں کتھوں پیا بولنا ایں۔“ میں کہیا ”ایہہ گل تے میں تہانوں پچھناں چاہناں پئی میں کتھوں پیا بولناں؟ بے بے ہس پنے تے آکھن لگے ”آخرتوں بولد کتھوں ایں“ میں آکھیا ”بے بے جی کپاہ وچوں۔“ فیر بے بے جی نے آکے ٹوکرے وچوں مینوں چکلیا تے منجھی تے تھا پڑ کے سواں دتا۔

سویلے جدوں سارا ٹبر جا گیا تے بے بے جی نے ابا جی نوں ایہہ قصہ سنایا۔ اوہ ہس ہس کے دوہرے ہو گئے۔ کہن لگے ”چورنہ ہووے تے۔ رات نوں گجریلہ منگد اسی ناں۔ ایہنے سوچیا ہووے گا، رات ویلا اے۔ سارے ستے ہوئے نیں اس ویلے گجریلے تے شبنون مارنا چاہی دا اے ہنیرے وچ اٹھ کے جانا سی باور جی خانے تے ڈر گیا کپاہ دے ٹوکرے وچ۔ پرا خیر پھڑیا گیا ناں۔“

میں شرم نال رون ہا کا ہو گیا سی۔ ایہنے وچ بابا جی (دادا) نماز پڑھ کے میستوں داہس آ گئے۔ اوہناں ایہہ گل سنی۔ اوہ ہتے تے نہیں، کچھ مسکرا کے آکھیا: ”ایہہ ہاسے دی گل نہیں۔ جے مجید رات نوں نیند روچ اٹھ کے چل دا بھر دا اے ایس دا علاج کروانا چاہی دا اے۔“ اوں دن مینوں ابا جی ڈاکٹر عبدالرحمن کول لے گئے۔ میں ٹھیک ہو گیا۔ پر گھر وچ ایس بخول نے کئی ورہیاں تک میرا بچھانا چھڈیا۔ ”مجید کتھے؟ کپاہ وچ“ پئی پئی میری چھیڑ بن گئی سی۔

ڈاکٹر سید اختر جعفری

ڈاکٹر سید اختر جعفری ہوراں دا اصل ناں سید اختر امان اے۔ 20 دسمبر 1934ء نوں گپو تھلہ (بھارت) وچ پیدا ہوئے۔ والد

داناں سید غلام قادری۔

آپ نے مذہبی تعلیم اسلامیہ مڈل سکول گپو تھلہ وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں لاہور آگئے تے پنجاب یونیورسٹی توں میٹرک دا امتحان اول درجے وچ پاس کیتا۔ فیرا ٹرینیٹی کالج لاہور توں حاصل کیتی تے سید عابد علی عابدی شخصیت تے علمیت توں فیض حاصل کیتا۔

1958ء وچ پنجاب یونیورسٹی اور یونیورسٹی کالج لاہور توں ایم اے (اردو) اول درجے وچ پاس کر کے گورنمنٹ کالج ڈیرہ غازی خان وچ لیکچرار ہو گئے۔ ملازمت دے دوران بی ایڈ، ایم اے (فارسی) ایم اے (پنجابی گولڈ میڈلسٹ) تے پی ایچ ڈی پنجابی دیاں ڈگریاں حاصل کیتیاں۔ پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ وی پڑھاندا رہے۔

فیصل آباد وچ کچھ عرصہ پرنسپل دے عہدے تے فائز رہے اوس توں بعد گورنمنٹ کالج باغبان پورہ دے پرنسپل رہے۔ تے ریٹائر ہو گئے۔ آپ نے اردو وچ جیمہ (30) فارسی وچ دو (2) تے پنجابی وچ ویہہ (20) کتاباں لکھیاں نیں۔ اک عربی تے چار انگریزی کتاباں دے اردو وچ ترجمے وی کیتے نیں۔

آپ دیاں کتاباں ”حضور پرنور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم“، ”نویں زاویے“، ”چار ابجدوں“ تے ”بابائے پنجابی“ اے حکومت پنجاب تے ادبی اداریاں و توں ایوارڈ مل چکے نیں۔

آپ دی تحریر سادہ، دلچسپ تے آسان ہوندی اے تحقیق تے تنقید آپ دا خاص میدان اے۔ ڈوگھی کھوج تے پڑتال پناں کوئی گل نہیں لکھدے۔ ”مضمون لوک گیت“ آپ دی کتاب ”نویں زاویے“ وچوں چون اے۔

لوک گیت

لوک گیت..... یعنی لوکاں دے گیت: اوہناں ون سوئے پھلاں وانگوں ہوندے نیں جیہڑی مٹی دی زرخیزی پاروں دھرتی وچوں آپ مہارے پنکر پیندے نیں۔ فطرت دی گودی وچ پل کے جوان ہندے نیں۔ فیرا اپنے ون سوئے رنگاں، دل تے دماغ وچ لہہ جان والی واہناں دھرتی نوں سہلین بخشدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کسے قوم دا جیہا انما نمونہ ہوندے نیں جیہدے وچ نہ صرف اوس قوم دی رہنمائی تے وسیلے دیاں من موبنیاں تصویراں ہونداں نیں۔ سگوں ایہناں وچ اوس قوم دے دذکیاں دے صدیاں دے تجربے، مشاہدے، محنت دیاں گلاں، قوم دا سہا، اوبدیاں ریتاں تے رساں، اوہدے ماضی دے جھلکارے دھرتی دارنگ، فصلاں، ٹھاٹھاں مار دے دریا تے گیت گاؤندیاں ندیاں دا بیان ہوندا اے۔ ایسے پاروں سمندراں تے دریاواں دے کنڈھے وں والیاں قوماں دے لوک گیتاں وچ دریاواں دیاں کانگاں، طوفاناں، بیڑیاں تے جھکھڑاں دا ذکر ملدا اے تے ریتلے علاقیاں دے لوک گیتاں وچ صحراواں، جھکھڑاں، ریت بریتے ٹیلیاں تے ٹھلاناں دا ذکر موجود اے۔ ہرے بھرے میداناں دے لوک گیت اوتھوں دی دھرتی، فصلاں، لوکاں دے سہا۔ آل دوا لے دیاں شہیاں تے

بھلاں تے بھلاں دیاں خوشبو آں نال مہکدے نیں۔

ایہہ لوک گیت کے اک شاعر دی تخلیق نہیں ہوندے نہ ای کے دی شعوری کوشش دا نتیجہ ہوندے نیں۔ سگوں ایہہ اوہ جذبے یاں خیال ہوندے نیں۔ جیہڑے زانیاں تے گھبر وواں دے موٹہوں آپ مہارے نکل کے موزوں لفظاں دا روپ دھار لیتدے نیں۔ ایس لئی ایہناں وچ خیال تے زبان دی سادگی ہوندی اے۔ ایہہ لوک گیت دلاں دیاں ڈونگھائیاں وچوں اٹھدے نیں تے دلاں دیاں ڈونگھائیاں تیک اثر کردے نیں۔

پنجاب دے مشہور لوک گیتاں وچوں ڈھولا، ماہیا، تھال، لوری، نپا، بولیاں، چھڈ، جھمر، گٹنی، گدا، سکی، ککلی تے گھوڑیاں بوہت مقبول نیں۔ پر اتھے صرف ڈھولا، ماہیا، لوری، تھال تے بولیاں دا ذکر کریتا جاندا اے۔

ڈھولا

ڈھولا بوہت پُرانا لوک گیت اے۔ جیہڑا صدیاں دے پینڈے طے کردا اک پیڑھی توں دوجی پیڑھی تاں سینہ بہ سینہ لگا آؤندا اے۔ ڈھولے وچ خاص سوز تے گھلاوٹ ہوندی اے۔ جیڑی سُسن والیاں دے جذبیاں توں ٹہندی اے تے دلاں وچ جھرنات چھیڑ دیندی اے۔ کجھ لوکاں نے ڈھولے دا تعلق سنی (شمس رانی) تے ڈھول بادشاہ نال جوڑیا اے۔ کجھ لوکاں دا خیال اے پئی ڈھول پنجاب دا پرانا ساز اے۔ پنجاب دے وسنیک خوشی دا اظہار ڈھول وچا کے کردے نیں۔ ڈھول دی آواز دلاں نوں اپنے ول کھچدی اے تے پیراں نوں بھنگن پانڈن تے مجبور کردیندی اے۔ ایس ڈھول توں ای ڈھولا، ڈھول جانی، ڈھولن، ڈھول سپاہی، ڈھولویار تے ڈھولویار دے لفظ بنے نیں۔

ڈھولے دے کجھ بول انج نیں:

(۱) میں اتھے ماہی میرا سوہدرے	(۲) میں اتھے تے ڈھول قصورے
میرا دل ہل ہل پیا اورے	دل ڈاڈھا ہوا مجبورے
دھن میرا جگر جیوے ڈھولا!	مڑ کے آؤنا، جیوے ڈھولا
ڈھول ماہنوا	ڈھول چن وے
روندی مینوں چھڈ کے کتھے گلیوں ہانیا	لکھاں اسان متیاں توں اک من وے

ماہیا

پنجابی زبان دی شاعری وچ ماہی لفظ عام درتیا جاندا اے۔ جیہڑا ماہ یعنی چن توں نکلیا اے۔ ایس لئی ماہی دا مطلب اے چن ورگا۔ ماہی دے لفظ اتے جدوں الف لادتا جاندا اے تے اوہ ماہیا بن جاندا اے تے ماہیا اوہ لوک گیت اے، جیہدے وچ اک جذبہ، اک خیال یاں اک مضمون ڈیزدے مصرعے وچ بیان کیتا جاندا اے۔ پہلے ادھے مصرعے وچ ساڈی وتوں دے جھلکارے ہوندے نیں تالے ایہہ قافیے دی خاص گونج پیدا کردا اے۔ فیرا ایہو گونج جدوں دوسرے مصرعے دے نکلن اُتے سنائی دیندی اے تے موسیقی پیدا کردی اے۔ ماہیے دا ڈوجا مصرع پورا تے مکمل ہوندا اے جیہدے وچ مفہوم دی تکمیل دے نال نال جذبیاں دا ہرھ دی موجود ہوندا اے۔ ماہیا صرف زانیاں دا گیت نہیں، سگوں، گھبر ووی ایہہ گیت گاؤندے نیں۔ ماہیے دا خاص موضوع ہجرت تے چھوڑا اے۔ ایس لئی ماہیا وچ حدوں

وَدھ در د بھر یا ہوندا اے۔ ماہیئے دے بولاں وچ نصیحتاں تے مت دیاں گلاں وی ہوندیاں نیں۔ جوئیں:

دو پتر انا راں دے۔

ساڈا دکھ سُن سُن کے، روندے پتھر پہاڑاں دے۔

آری تے آری اے۔

اک دم یوسف دا، سارا مصر پیاری اے۔

کوٹھے تے کاں بولے۔

چٹھی آئی ماہیئے دی وچ میراوی ناں بولے۔

کوئی بنگلہ نی گول ہوسی۔

انڈہ دیاں انڈہ جانے کہیڑے رنگ وچ ڈھول ہوسی۔

سونے دا کل ماہیا۔

لوکاں دیاں روناں اکھیاں ساڈا روند اے دل ماہیا۔

مہینہ وس گیا پاراں تے

انڈہ ساہیں فضل کرے پر دیسی یاراں تے۔

لوری

بھتوں پرانا گیت لوری اے۔ ایہہ گیت اڑی پنے ہال نوں چپ کراؤن تے سوان واسطے گایا جاندا اے۔ بھتوں پہلاں ہال دے کتاں وچ لوری دے بول ای پیندے نیں۔ اوہ بول تے نہیں سمجھدا صرف ماں دی مٹھری او اوزن کے چپ ہو جاندا اے۔ ایس لئی لوری اوس لوک گیت نوں آکھیا جاندا اے جیہدے وچ ماں دی ممتا، اولاد نال محبت، پاکیزہ سدھراں، اُمنگاں، مستقبل دے سُنے خوشیاں تے دکھاں دا بیان۔ دُعاواں تے نگھے جذبیاں دے اظہار ہوندے نیں۔ ایس پاروں لوری دے سادہ مرادے لفظاں او پلے سدھراں تے جذبیاں دا ہڑھ موجود ہوندا اے۔ جیہدیاں لہراں داشور ماں دی آواز دے لہا چڑھاتوں ظاہر ہوندا اے۔

پنجاب دیاں لوریاں وچ دیس پنجاب دی پوری وتوں تے معاشرہ ہسد اوسدا دکھالی دیندا اے۔ پنجاب دی بوہتی آبادی پنڈاں دی وسنیک اے ایس لئی ساڈیاں لوریاں وچ داہی نیجی فصلاں، مال ڈنگراں تے انگاں ساکاں دا ذکر لہندا اے۔

جوئیں:

الھر پلھر ہا وے دا

بادا کنک لیا وے گا

ماں پونیاں وٹے گی

باوی من پکا وے گی

بادا بیٹھا کھا وے گا

کا کا کھرد کھرد ہتے گا

سونے دا پنگھوڑا تے
تے سونے دی کٹوری
تینوں بھین دیوے لوری
تینوں ماں دیوے لوری

اللہ توں، والی توں
دِتا ای تے پالیں توں

تھال

تھال گڑیاں دی کھیڑاے۔ ایہہ کھیڑ گیند نال کھیڑی جاندی اے تے نال نال گیت گایا جاند اے۔ ایس گیت وچ عام طور
تے انگاں ساکاں تے آل دوالے دے حالات دا ذکر کیتا جاند اے۔ نالے گڑیاں دے اوہناں جذبیاں، سدھراں تے خھیلاں دی
ترجمانی ہوندی اے جدوں اوہ دھیاں، بھیناں تے ناناں ہوندیاں نیں۔ ایس گیت دے ہر بند دا آخری بول ایہہ ہوند اے۔

آل مال، پورا ہو یا تھال
اک مشہور تھال اے:

کھوہ وچ پانی

ماں میری رانی

پیو میرا راجہ

پیٹھ گھوڑا تازہ

چاندی دیاں پوڑیاں

سونے دا دروازہ

آل مال پورا ہو یا تھال

ویر آیا نہا کے

روٹی وٹی پا کے

کھانی اے تے کھا

نہیں تے نوکری نوں جا

آل مال پورا ہو یا تھال

بولیاں

پنجاب دی سرزمین اک سدا سہاگن اے تے لوک گیت ایس سہاگن دیاں اوہ رنگ برنگیاں تے دن سوئیاں ٹومباں نیں

جیہناں دی چمک دمک تے لشکارے صدیاں بیتن مگروں آج وی ہالیاں دے ہل ڈک لیدے نہیں۔ ایہناں لوک گیتاں اوہلے لکھے ہوئے ننگھے جذبیاں دا مٹھا مٹھا سیک آج وی پنجاب دے گھبر وواں دے دلاں نوں گرما دیندا اے۔

بولیاں ایہناں لوک گیتاں وچوں اک اجیہا لوک گیت اے جیہڑا صدیاں توں پنجابیاں دے دلاں دیاں دھڑکنوں وچ گونجدا لگا آ رہیا اے۔ ایہہ بولیاں اوہناں دے لہو وچ رچیاں چھیاں ہو یاں نہیں تے اوہناں دے انگ انگ وچ بولیاں داسرور جھومر پاؤندا تے چھلکاں ماردا اے۔ قواعد دے اعتبار نال بولیاں جمع دا صیغہ اے تے ایہہ واحد بولی اے، جس دے معنی بول، قول، زبان، آکھی ہوئی گل، طعنہ یا مہنادے نہیں۔ پر شاعری وچ بولی اوس اک مصرعے نوں آکھدے نہیں جیہدے وچ کوئی خیال، کوئی مضمون، کوئی دانش یاں تجربے یاں مشاہدے دی گل یاں کسے جذبے دا ڈھکواں اظہار ہوندا اے جو یں۔

- ۱۔ کہتے ٹکریں تے حال سنداواں ، دکھاں وچ جندزل گئی۔
- ۲۔ تیری ہاڑی نوں وکیلاں کھادا ، ساؤنی تیری شاہاں لٹ لئی۔
- ۳۔ اوہ میرا ویر گڑھ کتیں نتیاں ، سندوری سر صافا۔
- ۴۔ سسے ویر نوں مندانا بولیں ، بھانویں میری جند کڈھ لے
- ۵۔ تن رنگ نہیں بھلے ، حُسن، جوانی، ماپے
- ۶۔ وچ سٹکھاں دے یار بھیرے ، دکھاں وچ کون دردی۔
- ۷۔ جٹ پیلیاں دے بے بے گاؤے

بے بے اوہ داناں دے ڈھیر لگ گئے

۸۔ ساڈا دیس سہاگن سارا

چے چے کھوہ وگدے

۹۔ او تھے بہہ کے میں چرخی ڈاہواں

جتنے تیرے ہل وگدے

۱۰۔ او تھے لگدے بکراں نوں موتی

جتنوں میرا ویر لکھدا

اصل ناں ڈاکٹر ناصر عباس بلوچ اے۔ پراڈبی دنیا وچ ڈاکٹر ناصر بلوچ دے ناں نال مشہور نیں۔ غلام عابد خاں دے گھر کیم فروری 1952ء نوں موضع تیزی تحصیل نور پور تحصیل ضلع خوشاب وچ پیدا ہوئے۔ پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے اردو، ایم اے پنجابی کر کے درس و تدریس دا پیشہ اپنایا۔

پنجابی تے اردو دے مشہور کہانی کار، شاعر تے ڈرامہ نگار نیں۔ پنجابی شاعری دا مجموعہ ”پنتاں تے سد“ 1977ء وچ کہانیاں دا مجموعہ ”سیتیاں اکھاں والے“ 1986ء وچ چھاپے چڑھیا۔ اردو شاعری دا مجموعہ ”دشتِ رازِ گان“ دے سرنا نوں یٹھ 1996ء وچ چھپ چکا اے۔

کہانی وچ ساڈے وسیلے دے مسلیاں، معاشرتی تے ثقافتی موضوعاں بارے بوہت سوہنا لکھدے نیں۔ ٹیلی ویژن دے مشہور ڈرامہ نگار وی نیں۔ ایہناں دا افسانہ ”آن ڈٹھے روگ“ ماحول دی آلودگی نال پیدا ہون والیاں بیماریاں دی نشان دہی کردا اے۔

آن ڈٹھے روگ

سیال دی دُھپے، گلی وچ آلائی منجی اُتے پیار حما تاپ نال کئی جاندا سی۔ گھر وچ صرف دو ولیف تے دو تلامییاں سن، جیہڑیاں پچھلی رات دے میند وچ تھمپ بچن نال بچ گئیاں سن۔ جیہناں نوں رحے دی گھر والی بختاں نے کچی کندھ اُتے لگنے پایا ہو یا سی۔ اک پائی پرانی لوئی رحے اُتے لئی ہوئی سی۔ گلی دے وچکاروں لنگھدی نالی وچوں بُودے ہلے پئے اٹھدے سن۔ تر کھاناں دا منڈا دادو مجھ دا سنگل پھڑی گلی وچوں لنگھیا۔ منجی دے کولوں لنگھدیاں مجھ دا گلا گھر نالی دے وچ پیا۔ گندییاں چھٹاں اڈ کے رحے دی لوئی اُتے ڈگیاں تے چار پونو فیے بدبو کھل گئی۔

فیر بختاں نے سوچیا۔ ایہہ شہر اے، کسو وال نہیں۔ پنڈ وچ سبھ دے ڈکھ سکھ ساٹھے ہوندے سن۔ شہر وچ کسے نوں کسے دا دید لجاظ نہیں۔ رحے نوں منجی تے پھیاں آج بائیویں (22) دیہاڑی سی۔ وستی والیاں وچوں کسے آکے نہیں سی پچھیا ”رحمیا جیوئدا ایس یا گزر گیا ایس۔“ بختاں رحے نوں نیزے تیزے دے سارے ڈاکٹراں نوں دکھا بیٹھی سی۔ رحما دناں وچ ای ہڈیاں دی منڈ بن کے رہ گیا سی۔

بیٹھیاں پٹھیاں بختاں نوں اپنا پنڈ والا کچا کوشا تے گھلا دیڑا چیتے آیا۔ پنڈ وچ کھلی ہواتے روشنی دا خیال آ گیا۔ تازیاں تے صاف ستھریاں سبزیاں دی واشنا اودھی رُوح تیکر اپڑ گئی تے ڈکھ سکھ ونڈن والے عزیز رشتے دار تے گوانڈھی یاد آ گئے۔ تے رحے دے یار بلی خوشیا، سردار محمد تے علیا وی جیہڑے نماشاں تیکر بیٹھے اک دو بے نال ڈکھ سکھ پھولدے رہندے سن۔

رحے دیاں دو (2) دھیاں تے دو (2) پترن۔ وڈھی وھی دیاں ہی ہوئی سی۔ باقی دے ایتانے وی بن وادھو ایسا نے ہو گئے سن۔ رحے نے کجھ بھوکس ٹھیکے اُتے لئی ہوئی سی۔ دونوں پترن رحے نال وادھی بیجی دا کم کردے سن۔ اک مجھ دی کھلے اُتے بھجی ہوئی سی۔ لسی تے گھنپو دی تھوڑی نہیں سی۔ رحما تے بختاں اوس سکی سستی تے وی رب دالکھ شکر کردے سن۔

پر خوشیا تے سردار محمد رحے نوں ہر ویلے پیروں کدھی رکھدے۔ جدوں رحے کول بہندے اکو گل کردے ”رحمیا اولاد دا آون والا ویلا ویکھ۔ مر کے روٹی ٹکر پورا ہوندا اے۔ کل کھاناں نوں اولاد دیا ہنی اے۔ جئے توں کجھ ہتھ پتہ مار، پنڈ وچ کیہ پیا اے شہر جا کے مقدر ازاں۔

ایہو جیہیاں گلاں سن کے پہلاں پہلاں تے رحما بس پیندا۔ فیر ہولی ہولی ایہو گلاں اوہدے من نوں چنگیاں لگن لگ پینیاں۔ اک دن اوہنے فصل چک کے زمیندار دالیکھا پورا کیتا تے بال بچے لے کے کسو وال توں لاہور آ گیا۔ اتھے کچی دتی وچ خوشیے دا اک جانوں ہنداسی۔ پنجاہ (50) روپے مہینے تے رحمے نوں اک ہمیر کوشتری چھپر کرائے تے لہہ گیا۔ اوہدے پتر بالا تے شاہو نال دے محلے لومان تے نوکر ہو گئے تے رحما روغن بنان والی اک کپنی وچ کم لگ گیا۔ بختاں تے اوہدی دھی پیو نالے پراندے بنا کے منیاری دی دکان تے وچ آندیاں۔ سارے جی اپنے اپنے کم دھندے توں خوش سن۔ ورہے مگروں اوہناں پیو داویاہ کر دتا۔ پرفیر پتا نہیں اوہناں نوں کیہ ہو یا، ہولی ہولی جو یں اوہناں دے اندر وچ آئی جیہی لگن لگ پئی۔

بختاں نوں وہماں تے دلیماں نے گھیر لیا۔ پنڈ وچ بالے تے شاہو دے چہریاں اُتے کئی رونق سی۔ شہر آ کے دو (2) ورہیاں مگروں ای اوہ پیلے ہلدی کیوں ہو گئے نیں۔ ایہہ گل بختاں دی سمجھ توں باہری۔ دو جے پاسے اوہ رحمے نوں ویکھ ویکھ کے کڑھدی۔ رحما اچے پنجاہ (50) ورہیاں دا ہووے گا۔ پنڈ وچ سی تے جوان پتر اں توں ودھ کے کم کر داسی۔ پر شہر آ کے اوہ دو ورہیاں وچ آڈھارہ گیا سی۔

رحمے دا تاپ نہ لتھاتے بالا تے شاہو پیو نوں وڈے ہسپتال لے گئے۔ رحمے نوں مریضاں دی قطار وچ بٹھا کے اوہ اپنے کم تے ٹر گئے۔ ڈاکٹر نے رحمے دی حالت ویکھ کے اوہنوں دو جے ڈاکٹر ول گل دتا۔ ایہہ ہسپتال دا وڈا ڈاکٹر سی۔ اوہنے رحمے دے سارے ٹیسٹ کرائے۔ تے پنجویں دیہاڑے آؤن دا آکھیا۔ پنجویں دن بالا تے شاہو رحمے نال ہسپتال گئے۔ ڈاکٹر نے رحمے دیاں روپوٹاں ویکھ کے اوہنوں وارڈ وچ داخل کر لیا۔ بالا کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب فیکٹری دا کیمبر امز دوراے جیہنوں کھنگ بخار نہیں ہوندا۔ ٹیس ہر کسے نوں ہسپتال تے داخل نہیں کردے۔ ڈاکٹر نے بالے تے شاہو دے پیلے چہریاں ول غور نال ویکھیا۔ فیر کچھیا، اوہ کون نیں، کتھوں آئے نیں، کتھے کتھے کم کردے نیں؟ بالے سارے حالات کھول کے دتے۔ ڈاکٹر سن کے سوچیں پے گیا۔ فیر بولیا۔ ”رحما رنگ روغن والی جس ورکشاپ وچ کم کرداے، اوتھوں دا ماحول بندے دی صحت لئی بڑا خطرناک اے۔ ہر قسم دے رنگ روغن وچ کچھ ایہو جیہیاں دھاتاں ورتیاں جاندیاں نیں جیہیاں ہولی ہولی بندے دے جئے وچ داخل ہو کے ہڈیاں دے گودے وچ بہہ جاندیاں نیں۔ ایہدے نال جوڑاں دادر، گردیاں دی خرابی، ہڈیاں دے کینسر دا خطرہ ہوندا اے۔“ شاہو کہن لگا۔ ”ڈاکٹر صاحب جوڑاں دادر دیرے اتے نوں شہر آ کے ہو یا اے۔ پنڈ وچ تے اپنا ڈھائی من دی بوری ہس کے کنڈا تے سٹ لیندا اسی۔“ بالے گھبرا کے کچھیا۔ ”ڈاکٹر جی ساڈا اپنا بچ تے جاوے گا؟“

”آہو، بس دُعا کرو۔“

”ڈاکٹر جی پردیس وچ اللہ تے تہاڑے توں وکھ ساڑی بانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے۔ ساڈے اُبے دادھیان رکھنا۔“ ایہہ آکھ کے بالے نے شاہو دی بانہہ پھڑی تے کم تے فر گیا۔

کول بیٹھے ڈاکٹر دے اسسٹنٹ بشیر نے رحمے دی رپورٹ پڑھی تے کہیا۔ ”ڈاکٹر صاحب ٹیس اُہناں نوں دسیا کیوں نہیں کہ رحما کینسر دی اخیر لی منزل اُتے وے۔“ ڈاکٹر بڑی حسرت نال کہن لگا۔ ”بشیر! دن دا فائدہ؟“ ڈاکٹر نوں کچھ چر لئی چپ لگ گئی۔ فیر بولیا۔ ”بشیر! مینوں ڈاڈھی چنگی طراں پتا اے۔ پنڈاں وچوں وگ تنگ لوکس وڈے شہراں ول آئی کیوں جاندے نیں۔ میں آپ اک چھوٹے جھپے پنڈ وچوں شہر آساں۔ مینوں ایہہ وی پتا اے اتھے آ کے لوکاں نوں کیمبر دے کیمبر دے اُن ڈٹھے روگ لگ جاندے نیں۔ پنڈاں وچ

خوراک بے خشک بوہتی چنگی نہ لھے، پانی روشنی تے ہو اخلاص لھہ جاندے نیں۔ ہُن وڈے شہراں وچ تازہ ہواتے صاف ماحول دامنا بڑا ای اوکھا ہو گیا اے۔“ بشیر نے پریشان ہو کے پھھیما۔ ”ڈاکٹر صاحب ایہہ کیہ کہہ رہے او؟ ایسں تازہ ہو او وچ ساہ نہیں لیدے؟ ڈاکٹر کہن لگا ”شہراں دی آبادی وچ بٹکے وڈے ایہو جے سینکڑے کارخانے لگے ہوئے نیں جیہناں وچوں زہریاں گیساں تے ڈھواں نکل کے ہوا وچ زلدار ہندا اے۔ رنگ روغن دے کارخانیاں وچ کم کرن والے نہیں جاندے جے اوہ ہر ساہ نال سیسے، کریم تے کیڈیم جیہیاں زہریاں دھاتاں دے بٹکے بٹکے کئے ہزار ڈرے اپنے جتے وچ جذب کردے رہندے نیں۔“

بشیر کہن لگا۔ ”ماحول دی آلودگی دامستہ تے یورپ دامستہ اے، ساڈے کول تے اچے کارخانے ای بوہت گھٹ نیں۔“ ڈاکٹر نے جواب دتا۔ ”ماحولیاتی آلودگی صرف کارخانیاں ستبوں ای نہیں ہوندی۔ ایہہ ہو روی بوہت ساریاں چیزاں پاروں ہوندی اے۔ شہراں دے سنگھنیاں آبادیاں، صفائی تے سیورج دا ٹھیک بندوبست نہ ہونا، فیر شہراں دی آتھہ واہ ٹریفک توں پیدا ہون والا پٹرول تے ڈیزل دا ڈھواں تے شور۔ ایہدے نال بوہت ساریاں بیماریاں لگ سکدیاں نیں۔ صفائی آلودگی تے شور نے شہراں وچ عام بندیوں دیاں صحتاں نوں اندورل گھن لاجھڈیا اے۔“

رات نوں ڈاکٹر وارڈ وچ راؤنڈ تے آیا۔ اک مریض نوں چیک کردیاں اوہدی نظر ڈوروارڈ دے بوہے کول پئی۔ اک بڈھی جیہی زانی جائے نماز اتے پٹھیاں دُعالئی ہتھ چھکے ہوئے سن۔ اوہدیاں اکھاں وچ اتھر تے چہرے اتے نوری۔ ڈاکٹر نے اوہنوں غور نال تکیا تے اوہنوں لگا جو ایں اوہدی موئی ماں فیر توں زندہ ہو گئی اے۔ تال والے بستر تے رحما لپیاسی۔ ڈاکٹر گو بیٹر لایا۔ ایہہ ضرور رحے دی گھر والی ہووے گی۔ او سے سے ڈاکٹر دیاں نظراں آگے بالے تے شاہودیاں نمود جھان شکلاں پھرن لگ پھیاں۔ بالے دی وایج اوہدے کتھیں پئی۔ ”ڈاکٹر جی، پردیس وچ اللہ تے تہاڈے توں وکھ ساڈی ہانہہ پھڑن والا کوئی نہیں جے، ساڈے اُتے داوہیان رکھنا۔“

کم چھڈ کے کلم کلا ڈاکٹر وارڈ دی باری کول آن گھلو تا۔ اوہدیاں اکھاں باہر لگیں ہویاں سن۔ اوہنوں انج لگا جو ایں واڑ دے باہر کھلر یا گھپ ہیرا ہولی ہولی سارے شہرنوں اپنے کلاوے وچ گتسی جا رہیاں۔

حصہ نظم

ماخذات

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	تحفہ رسولیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
شاہ مراد	کلام شاہ مراد
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام نیکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر فقیر احمد فقیر	ککارے ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
مرتبہ افضل پرویز	کہند اسماعیل
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	ستاراں دن
دائم اقبال دائم	شاہنامہ کربلا
احمد راہی	ترجمہ
منیر نیازی	رستہ دکن والے تارے
منیر نیازی	چار چپ چیزاں
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ نے
سلطان الطاف علی	ایات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	کلیات علی حیدر
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ نور احمد فریدی	دیوان فرید رحمۃ اللہ علیہ
استاد عشق لہر	کلام عشق لہر
پیر فضل گجراتی	ڈوگھے پنڈے
حکیم شیر محمد ناصر	سجرا سورج
عارف عبد الستین	اکلا پے دامسافر
باتی صدیقی	کچے گھڑے
انور مسعود	میلا اکھیاں دا

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ

پنجابی دے عظیم شاعر میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ 1830ء نوں علاقہ کھڑی دے اک پنڈ چک ٹھا کرہ وچ میاں شمس الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ میاں شمس الدین حضرت پیر شاہ غازی قلندر دے گڈی نشین سن۔

میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ نے مدہلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر سوال شریف دے کتب وچ حافظ محمد علی تے حافظ ناصر دے شاگرد ہو گئے۔ اوہناں کولوں فارسی، عربی ادب دے نال نال تفسیر، فقہ حدیث دی تعلیم حاصل کیتی۔ میاں شمس الدین دی وفات مگروں اوہناں دے وڈے پتر بہاول بخش گڈی نشین ہوئے تے حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ کشمیر دی سیر نوں نکل گئے۔ ایس سفر دے دوران آپ نے بزرگاں دے مزاراں اُتے حاضری دتی تے کئی عالماں کولوں فیض حاصل کیتا۔ جدوں میاں بہاول بخش دا انتقال ہو یا تے آپ سجادہ نشین ہوئے۔ آپ نے ساری حیاتی ویاہ نہیں کیتا۔ آپ ہر ویلے اللہ دی یاد وچ ڈبے رہندے سن آپ نے جنوری 1907ء نوں کھڑی شریف وچ وفات پائی آپ نے کل ستاراں کتاباں لکھیاں جیہناں وچوں سیف الملوک، قصہ خواص خاں، قصہ شاہ منصور شیریں فرباد، مرزا صاحبان تے سوہنی مہینوال مشہور نیں۔ پر آپ دے قصہ سیف الملوک نوں شہرت عام تے بقائے دوام حاصل ہوئی۔ آپ نے ایس قصہ وچ تصوف دے مضامین بیان کیتے نیں، نالے اخلاقی درس دتا اے۔ آپ نے ایس مثنوی وچ عشق داسفر مثال بنا کے پیش کیتا اے نالے زمانے دے دکھ درد اپنے ذاتی دکھ درد بنا کے بیان کیتے نیں۔ ایس توں اڈا ایہہ کوشش تے عمل دی اُچی تے سچی مثال اے۔ ایہہ حمد اوہناں دی کتاب تحفہ زسولید وچوں لئی گئی اے۔

حمد

اول حمد خداوند تائیں، جو خلقت دا سائیں
نا بُودوں جس بود بنایا اک صورت تائیں

صنعت اُسدی تھیں سبھ کُچھ ہو یا کیا کیڑے کیا ہاتھی
آپ کرے کم سارے کوئی ہتھیار نہ ساتھی

دو حرفاں تھیں پیدا کیچے لوح قلم جگ سارے
گن فیکون محمد بخشا واہ قدرت دے کارے

آپ کرگہر خواہش کر کے اربح عناصر گونی!
تے قسماں پیدائش اوس تھیں رنگ برنگی ہونی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جلدے
ہور نبات حیات نہ مردے پھلدے پھلدے

حیوانات کیچے پھر ترے صاحب جساماں جاناں
قسم ہزار اشکاراں کیتی دنیا تے حیواناں

صورت جدا جدا ہر ایک علم اوہدے وچ آئی
رنگ رنگ بنائے کھانے دیندا ہر ہر جانی

اے کریم اے رحما اے ستار عقارا
میں برے دا بھلیاں، ہر جا کر چھٹکارا

حفظ تائب

پروفیسر حفیظ تائب - ضلع گوجرانوالہ دے اک پنڈ وچ 14 فروری 1931ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حاجی چراغ دین مدرس سن۔ بال پن وچ عبدالحفیظ نے مدہلی تعلیم دلاور چیمہ وچ حاصلی کیتی۔ مڈل احمد نگر وچ ڈسٹرکٹ بورڈ مڈل سکول توں کیتا۔ میٹرک زمیندار ہائی سکول گجرات توں کیتا۔ فیر زمیندار کالج گجرات وچ ایف ایس سی دے طالب علم رہے پر ایف ایس سی وچوں کامیاب نہ ہو سکے تے محکمہ واپڈ وچ ملازم ہو گئے۔ ملازمت دے دوران آپ نے تعلیم واسلسلہ جاری رکھیا۔ اُردو فاضل توں بعد بی اے تے ایم اے پنجابی دے امتحانات پاس کیے۔ واپڈ اتوں ریٹائرمنٹ لے کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ استاد مقرر ہو گئے، 1977ء وچ ج کیتا تے روضہ رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اُتے حاضری دتی، پنجاب یونیورسٹی توں 1991ء وچ ریٹائر ہوئے پر ایس شعبے نال مردے دم تیکر تعلق قائم رہیا۔ حفیظ تائب اُردو تے پنجابی دے عظیم نعت گو سن۔ اوہناں دیاں پنجابی نعتاں دا اک مجموعہ ”سک متراں دی“ دے عنوان نال 1978ء وچ شائع ہویا۔ پھلکل پنجابی شاعری دا مجموعہ ”لکھ دے ناں“ نال 2000ء وچ چھپیا۔

اُردو نعتاں دے تن مجموعے ”صلو علیہ وآلہ“، ”وسلمو تسلیم“ تے وہی بیسین وہی طلحہ“ دے نانواں نال چھپ چکے نیں۔ اُردو منقبتاں دا مجموعہ ”مناقب“ دے ناں نال چھپیا اے۔ رسول مقبول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی نعت گوئی حفیظ تائب دی پہچان اے۔ آپ نے اپنے ذاتی دکھ درد تے سماجی کرب توں رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ذات مبارک دے ویلے نال پیش کر کے پنجابی نعت وچ اک وکھرے نوکیلے روپ نوں نمایاں کیتا۔ پہلی وار پنجابی نعت وچ گھر وکے تے سماجی مسئلے نبی پاک صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے واسطے نال حل کرن دے جتن کیے نیں۔ آپ پنجابی دے مشہور نقاد وی سن۔ آپ دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”مُن چھان“ 1978ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ایس توں اڈ آپ نے پیر فضل گجراتی دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطعی تارا“ مرتب کر کے شائع کیتا۔ پنجابی نعت دے ناں تھلے پنجابی نعت دا انتخاب تے جائزہ وی چھپیا اے۔ آپ 13 جون 2004ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

نعت

سوہنا	ساکیں	سوہنا	ہادی
نور	لیاون	والا	مُرسَل
اوہدیاں	خبراں	دیندا	آیا
نواں	نظام	انسان	نوں دے کے
بخش	گیا	منشور	اسانوں
رَب	نے	نعت	پوری
اوہدے	تہہ	دیلے	دیاں
حشر	دے	روز	شقاقت
			کری

تائب - کمدی گل مکائیے

کوئی نہیں اوہدے ورگا ہادی

بابا فرید شکر گنج رحمۃ اللہ علیہ

بابا فرید الدین مسعود گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ملتان دے موضع کوشیوال وچ جمال الدین سلیمان دے گھر 1188ء وچ پیدا ہوئے۔ دادا قاضی شعیب بوہت وڈے عالم سن۔ تے آپ دی والدہ قرسم بی بی نیک تے پرہیزگار خاتون سی۔ بابا جی نے بدھلی تعلیم اپنی والدہ کولوں حاصل کیتی تے بچپن وچ ای زاہد تے عابد مشہور ہو گئے۔

آپ نے مولانا منہاج الدین ترمذی کولوں قرآن، تفسیر، فقہ، حدیث تے منطق دی تعلیم پائی۔ اک دیہاڑے تفسیر نافع پڑھ رہے سن پئی حضرت بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات ہو گئی۔ آپ نے اوہناں دے ہتھ اُتے بیت کر لئی تے اوہناں توں روحانی فیض حاصل کیتا۔

بابا جی نے بغداد، بخارا، سیستان، خراسان، قندھار تے غزنی دا سفر کیتا۔ بعد وچ وئی چلے گئے تے اپنے مرشد دی خدمت وچ رُجھ گئے۔ فیر مرشد دے حکم نال ہانسی جا کے دین اسلام دی تبلیغ کر دے رہے۔ مرشد دے وصال مگروں وئی آئے تے کُجھ چراتھے قیام کرن دے بعد اُجودھن (موجودہ پاکستان) آ گئے تے ایتھے بوہت سارے لوکاں نوں مسلمان کیتا۔ بابا جی نے پاکستان وچ ای 1265ء نوں انتقال فرمایا۔ آپ دے مزار اُتے ہر سال بیچ (5) محرم نوں عرس ہونداتے میلا لگدا اے۔

بابا جی پنجابی زبان دے موڑھی شاعر نہیں۔ آپ اُج پدھر دے عالم عظیم صوفی تے مبلغ سن۔ آپ نے کجے بول لکھے، جیہناں نوں شلوک وی آکھیا جاند اے۔ ایہناں دے کُجھ بول قرآن پاک دیاں آیتاں دیاں عملی تفسیراں تے حدیثاں دے ترجمے نہیں۔ آپ دی شاعری وچ دنیا دی بے ثباتی، ہجرتے فراق دی کیفیت، قرآن دی سچی تعلیم تے اخلاقی قدراں دی پہچان دے اُچے نمونے موجود نہیں۔ سوز، گداز تے سادگی آپ دی شاعری دیاں خوبیاں نہیں۔

شلوک

اٹھ فریدآ وضو ساج، صبح نماز گزار
جو سر سائیں نہ بویں سو سر کپ اتار

فریدآ کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا دیس
گناہیں بھریا میں پھراں لوک آکھن درویش

رکھی سنگی کھاء کے ٹھنڈا پانی پی
فریدآ دیکھ پرانی چوپڑی نہ ترسائیں جی

فریدآ خاک نہ نندیے، خاکو جیڈ نہ کوہ
چوندیاں پیراں تلے، مویاں اُپر ہوہ

فریدآ جے ٹوں عقل لطیف، کالے لکھ نہ لیکھ
اپنے گریواں میں، سر نیواں کر دیکھ

فریدآ کوٹھے منڈپ ماڑیاں ایت نہ لایئے چت
مٹی پئی اتولویں کوئی نہ ہوسی مت

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ 1539ء نوں نکلسالی دروازہ لاہور وچ شیخ عثمان دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ دے دادا کلجس رائے ہندوؤں مسلمان ہوئے سن۔ آپ دے والد شیخ عثمان کھڈی داکم کردے سن۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے مذہبی تعلیم گھر وچ ای حاصل کیتی۔ فیروز مولوی ابو بکر دے مکتب وچ داخل ہو کے بارہاں (12) درہیاں دی عمر وچ قرآن پاک حفظ کیتا۔ دنیاوی علوم حاصل کرن مگروں حضرت بہلول کولوں رُوحانی فیض حاصل کیتا۔ آپ ساری رات راوی کنڈھے کلام پاک دی تلاوت کردے، سویرے داتا صاحب دے مزار تے حاضری دیندے تے زہد تے عبادت وچ مصروف رہندے۔ اک دیہاڑے تفسیر مدارک پڑھدیاں ہویاں آپ اُتے سرمستی تے بے خودی طاری ہو گئی۔ سرمستی دا ایہہ عرصہ پنجی (25) ورہے رہیا۔ ایس دوران آپ دی ملاقات مادھولال حسین نال ہوئی۔ جیہڑا آپ دیاں کرامتاں دیکھ کے مرید ہو گیا تے اسلام قبول کر لیا۔ شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے 1599ء نوں انتقال فرمایا تے اوہناں مگروں مادھولال گدی نشین ہويا۔

شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ نے پنجابی وچ صرف کافیاں لکھیاں۔

آپ دیاں کافیاں وچ تصوف دے بوہت سارے مسکلیاں دا ذکر اے۔ آپ موسیقی دے ماہر سن۔ ایس پاروں آپ دیاں کافیاں وچ موسیقی گٹ گٹ کے بھری ہوئی اے۔ آپ نے چنے نوں علامت بنا کے سارے انگاں دے حوالے نال ہندیانوں نیک عمل کرن دی تلقین کیتی اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ علامتاں دا خوبصورت استعمال اے۔ ایس توں اڈسوز تے گداز، ہجرتے فراق تے مت دیاں گھاں آپ دے کلام دے خاص موضوعات نیں۔

کافیاں

(1)

رہا میرے حال دا محرم تُوں

اند رتُوں ہیں باہر تُوں نہیں، روم روم وچ تُوں
تُوں نہیں تانا، تُوں نہیں بانا، سبھ کچھ میرا تُوں
کہے حسین فقیر نماناں، میں ناہیں سبھ تُوں

(2)

نی تئیوں رب نہ بھلے دُعا فقیراں دی ایہا

رَب نہ بھلے ہو رہ سبھ کچھ بھلی، رَب نہ بھلن جیہا

سو تا زو پا' سہ پنھل ویسی' عشق نہ گدا ایہا
ہورناں نال ہسیدی کھڈیدی' شوہ نال گھوٹکھٹ کیہا
چارے نین گڈوڈ ہوئے ، وچ وچولا کیہا
عشق چو بارے پایو جھاتی ہن تینوں غم کیہا
مائے دی سونہہ ، بابل دی سونہہ ، گل چنگیزی ایہا
جس جو بن دا توں مان کریدی سو جیل مل تھسی کھیہا
کے حسین فقیر سائیں دا ، عرناں تاں مانا کیہا

حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ

سلطان العارفین حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ 1631ء نوں شورکوٹ دے نیڑے اک پنڈتہرگاں وچ اک دوریش بازید محمد دے گھر پیدا ہوئے۔ حضرت سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی والدہ دانان بی بی راستی سی، جس نے سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ دی تعلیم تے تربیت سوہنے ڈھنگ نال ایس طراں کیتی پئی اوہناں نوں تعلیم حاصل کرن لئی کسے مکتب وچ داخل ہون دی لوڑ نہ رہی۔ صرف روحانی فیض حاصل کرن واسطے پہلے حبیب اللہ قادری دے مرید ہوئے، فیر دئی جا کے پیر عبدالرحمن دی صحبت وچ رہ کے روحانی منزلاں طے کیتیاں۔

اوہناں نے واہی نبی داپیشہ اپنایا۔ آپ فارسی تے عربی دے دی آپے عالم سن۔ پنجابی وچ آپ دے ابیات ملدے نیں۔ جیہڑے سی حرفی دی ہنیت وچ لکھے گئے نیں۔ ایہو ابیات آپ دی شہرت تے مقبولیت داسبب نیں۔

آپ نے دین اسلام دی تبلیغ نوں حیاتی دامن بنایا تے ہزاراں غیر مسلماناں نوں مسلمان کیتا۔ آپ نے 1697ء نوں وفات پائی۔ تحصیل شورکوٹ دے پنڈگڑھ مہاراجا وچ آپ دامزار روحانیت دامر کراے۔

”ابیات“ سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ“ پہلی واری 1891ء وچ شائع ہوئے۔ ایہدے وچ ہر بند دے چار چار مصرعے نیں۔ ہر بند حروف ابجد دے تریبہ (30) حرفاں وچوں کسے کسے حرف نال شروع ہوندا اے۔ ایس لئی ایہناں نوں سی حرفی آکھیا جاندا اے۔ آپ دے کلام وچ سوز، سرسقی معرفت تے موسیقی موجود اے۔ آپ نے پنجابی شاعری وچ مرشد دے تصور نوں سوہنے انداز وچ پیش کیتا۔ انسان نال محبت تے اللہ نال عشق آپ دے کلام دا امتیازی نشان اے۔ ایس توں آڈ آپ دا کلام بلند ہمتی، دنیا توں نفرت تے صوفیانہ مسائل نال بھریا ہویا اے۔ آپ دیاں فارسی کتاباں دی تعداد (140) دے لگ بھگ دسی جاندی اے۔

ابیات

الف: اللہ چنپے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
نفسی اثبات دا پانی ملیس ہر رگے ہر جانی ہو
اندر بوٹی ٹٹک چایا جاں پھلن پر آئی ہو
جیوے مرشد کامل باہو جئیں ایہہ بوٹی لائی ہو

ج: جو دم غافل سو دم کافر۔ سانوں مرشد ایہہ پڑھایا ہو
سینا سخن گنیاں کھل اکھیں، اسماں چت مولا دل لایا ہو
کیتی جان حوالے رب دے، اسماں ایسا عشق کمایا ہو
مرن تھیں اگے مر گئے باہو تاں مطلب نوں پایا ہو

د: دل دریا سمندروں ڈوگھے ، کون دلاں دیاں جانے ہو
وچے بیڑے وچے تھیڑے وچے و نچھ مہانے ہو
چوداں طبق دے دے اندر سنبو وانگوں تانے ہو
جو دل دا محرم ہووے باہو سوئی رب پچھانے ہو

ن: نال کنگی سنگ نہ کریئے ، گل نوں لاج نہ لایئے ہو
تھے تریوز مول نہ ہوندے ، توڑے توڑ کئے لے جایئے ہو
کاٹواں دے پتے ہنس نہ تھیندے ، توڑے موتی چوگ پڈگایئے ہو
کوڑے کھوہ نہ مٹھے ہوندے باہو توڑے مناں گڑ پائیئے ہو

شاہ مراد دی حیاتی دے حالات تے واقعات اُتے ویلے دی گھبر گھلری ہوئی اے۔ مولانا بخش کشتہ ہوراں نے اپنے ”پنجابی شاعر ایں دا تذکرہ“ وچ ایہناں نوں بارہویں صدی ہجری دا اک صوفی طبع بزرگ آکھیا اے۔ آپ خانپور تحصیل ضلع چکوال وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد کرم علی شاہ صدیقی خاندان نال تعلق رکھدے سن۔ حضرت میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ دے بقول مولوی محی الدین محدث ساکن گوڑہ اتم سنگھ (جہلم) آپ دی اولاد چوں سن۔

آپ دا کلام پہلی واری 1908ء وچ شائع ہویا۔ آپ فارسی، اُردو تے پنجابی دے شاعر سن۔

آپ دا کلام بزم ثقافت چکوال نے ”گلزار شاہ مراد“ دے ناں نال شائع کیتا اے۔ جیہدے وچ اٹھ (8) غزلاں تے اک مثنوی شامل اے۔ آپ دے کلام دارنگ ڈھنگ پنجابی دی شعری روایت یعنی صوفیانہ سوچ نال بھریا ہویا اے۔ جس وچ سوز تے مستی، جوش تے ولولہ موجود اے۔ ایس توں دکھ ایہاں شاہ مراد چرخہ تے نور نامہ، وی آپ دے کلام دے مجموعے نیں۔ جیہناں وچ تصوف تے معرفت دے مضمون بیان ہوئے نیں۔

چار بیٹے رو پڑے

کدی نہ کیتو غافل بندے دل اپنے نوں سائیں ول
بے خبرا تینوں خبر نہ کائی اُج کل پرسوں ویسیں چل
عمر پتاسہ دُنیا پانی گھڑی وچ ویندی ساری گل
پل پل دے وچ جِب صاحب نوں کیا کرسیں نہیں آں خوف اجل

الف: آرام دوتی احمد پل پل بل بل تھیواں!
ح: حیات کیتوی دل نوں آب حیاتی پیاں!
م: مہار تساڈے ہتھ وچ پکچھے لائے تریواں
د: دیدار دکھائے پیارے تاں شاہ مراد سدیاں

ب: بالن مینوں برہوں کیتا تے دلبر خبر نہ کائی
جل بل ہوئی ساہو دی ڈھیری واڈ سبھ اڈائی
من انگار چراغ جیوں روشن دیکھے سبھ لوکائی
شاہ مراد جل دیوا ہوویں تاں دیوے یار دکھائی

علی حیدر ملتانی ستارہ ہیں تے اٹھارہویں صدی عیسوی دے اُچے تے سچے صوفی شاعر نہیں۔ آپ پہلی شعبان 1101ھ دے مطابق 1690ء نوں موضع چوئترہ ضلع ٹوبہ ٹیک سنگھ وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں شیخ امین سی۔ آپ نے مدھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی تے بعد وچ اپنے عہد دے مروجہ علوم اُتے عبور حاصل کیتا۔ آپ دے مرشد داناں خواجہ فخر الدین دہلوی سی۔ آپ اک عرصے تیکر ملتان شہر وچ رہندے رہے آلے دوالے دے علاقے وچ آپ دے علم، فضل، زہد، عبادت تے ولایت دیاں دُھماں پے گئیاں سن تے بوہت سارے لوک آپ کولوں ظاہری تے باطنی فیض حاصل کرن لئی آؤندے سن۔ آپ 1196ھ دے مطابق 1777ء نوں فوت ہوئے چوئترہ وچ آپ دامزار بنایا گیا۔

آپ مغللاں دے اخیر لے دور دے شاعر نہیں، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ تے کچھ شاہ رحمۃ اللہ علیہ ایس حوالے نال آپ دے ہم عصر بن دے نیں۔ پنجاب وچ ظلم و تشدد، سیاسی بے چینی تے اکھر پکھر، معاشی بد حالی تے قتل و غارت دادوری۔ ایس عہد دے دکھ درد نوں آپ نے محسوس کیتا تے لوکاں اندر اپنی شاعری راہیں اسن، بھائی چارے، پیار محبت تے انسان دوستی دے چراغ روشن کیتے۔ آپ دی شاعری دسویں اے کہ علی حیدر ملتانی اک دوریش صفت تے ربّی معرفت وچ ڈُبے ہوئے اُچے انسان تے سچے صوفی شاعر سن۔ آپ دا کلام پہلی واری 1889ء وچ شائع ہویا، جس وچ سی حرفیاں تے قصہ ہیر شامل اے، علی حیدر نے مجاز تے حقیقت نوں اک سانجھ وچ پرو دتا اے۔

ابیات

(سی حرفی)

الف: استتھے او تھے آساں آس سمیڈی آتے آسرا سمیڈی ڈے زور دا ای
مہیں سبھ حواڑے سمیڈی ڈے نیں آساں خوف نہ کھنڈے چور دا ای
توں ای جان سوال جواب سبھو ساناوں ہول نہ اوکھڑی گور دا ای
علی حیدر توں سک سمیڈی اے سمیڈی ڈے باجھ نہ سائل ہور دا ای

○

ش: شوق جنہاں تن یار داسی سوئی جان دے راہ حبیب دے نوں
جنہاں وچ تاں درد نہراک رتی کیہ جانن قدر طیب دے نوں
جنہاں عشق دی لذت نہ چھٹی سوئی روندے وقت نصیب دے نوں
او تھے میں جیہیاں کئی لکھ دے حیدر کون پچھد انام غریب دے نوں

○

ص: ضرورت آسانوں کبھی سکتھاں بتن الاون توں
مسٹر لگی دل وچ مینوں پریم دی حرف لکھاوں نوں
رگ رگ تار طہورے والی ناخن نال وجاوں توں
راگ دی مالا گل وچ حیدر روپ سخن دا گلاں توں

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ

بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل ناں سید عبداللہ شاہ سی۔ پر لوکاں وچ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ پنڈ اُچ گیلانیاں وچ 1680ء نوں سخی شاہ محمد درویش دے گھر وچ پیدا ہوئے جیہڑے امام مسجد سن۔ اوہ روزگار دے سلسلے وچ ملک وال آئے تے فیر پنڈ پانڈو کے بھٹیاں وچ آباد ہو گئے۔

ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قرآن پاک اپنے والد کو لوں پڑھیا۔ فیر قصور دے عالم مولوی غلام مرتضے دے مدرسے وچ داخل ہو گئے۔ اوہناں کو لوں تفسیر، حدیث، فقہ، منطق تے فلسفہ پڑھیا۔ روحانی تربیت واسطے اوہناں نے لاہور آ کے شاہ عنایت قادری رحمۃ اللہ علیہ دے ہتھ اُتے بیعت کر لی۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نوں اپنے مرشد نال اتناں دی محبت سی جس دا اظہار ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے کلام وچ مل دا اے۔ ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے حیاتی دا اک وڈا حصہ قصور وچ لنگھایا تے کجھ عرصہ لاہور وی رہے، بابا ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہر ویلے ربّی یاد وچ ڈبے رہندے سن۔ آپ 1757ء وچ اپنے خالق حقیقی نال جا ملے تے قصور وچ ای دفن ہوئے۔

سید ٹکھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ عظیم آفاقی صوفی شاعر نیں۔ اوہناں نے اپنے وچاراں دا اظہار کافی وچ کیتا تے کافی دی صنف نوں ٹیسی اُتے اپڑا دتا۔ کافی توں وکھ اوہناں نے باراں ماہ، اٹھواریں ستواریں، سی حرفی تے دوہڑے دی تخلیق کیتے نیں پر اوہناں دیاں کافیاں نوں عالمگیر شہرت حاصل ہوئی جیہناں وچ وحدت الوجود دا نظریہ بیان کیتا گیا اے۔ اوہناں کول جذبے دی شدت بڑی ترکھی تے لہجے دی ندھڑکی اے۔

ایہدے نال اک فطری جوش تے جذبہ وی نظر آؤندا اے۔ اوہ ظاہر داری تے منافقت توں سخت نفرت کر دے سن پر اللہ تے اوہدے آخری رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نال پیار کر دے سن۔ اوہناں دی زبان مٹھی، رس بھری تے موسیقی وچ ڈبئی ہوئی اے۔

کافی

اٹھ جاگ گھراڑے مارے نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں
کتھے ہے سلطان سکندر
سکھ چھڈ چھڈ گئے اڈمیر
موت نہ چھڈ دی پیر پیغمبر
کوئی اتھے پائدار نہیں
جو سنجھ کر سیں سو سنجھ پاسیں
نہیں تے اوڑک پتھوں تاسیں
سخی کوچ وانگوں گر لاسیں
کھنہاں باجھ اڈار نہیں
لکھا! شوہ بن کوئی ناکیں
اتھے اوتھے دوئیں سرائیں
سنجھل سنجھل قدم نکائیں
پھیر آؤن ڈوجی وار نہیں
اٹھ جاگ گھراڑے مار نہیں
ایہہ سون تیرے درکار نہیں

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ

دیس پنجاب دا ایہہ عظیم شاعر ضلع شیخوپورہ دے اک پنڈ جنڈیالہ شیر خاں وچ 1722ء دے قریب پیدا ہویا۔ آپ دے والد داناں سید گل شیری۔ وارث شاہ نے پہلاں اپنے پنڈ دی مسیت دے امام کولوں تعلیم حاصل کیتی فیر تصور جا کے اوس ویلے دے عالم مخدوم حافظ غلام مرتضیٰ قصوری کولوں درس نظامی دی تعلیم حاصل کیتی ایس دوران آپ نے قرآن، حدیث، تفسیر، فقہ، طب، نجوم تے ہور مذہبی علوم حاصل کیتے۔

زوجاتی تربیت واسطے سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ پاکپتن چلے گئے۔ بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی درسگاہ دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے۔ تے فیر مرشد دی اجازت نال ملکہ ہانس پنڈ وچ چلے گئے تے مسیت دے امام بن گئے۔ امامت دے نال نال شعر آکھن دا شغل وی جاری رکھیا تے ”ہیر راٹھجا“ ورگا شاہکار تخلیق کیتا۔

جداں ایہہ علاقہ سکھاں دے حملیاں پاروں بد امنی دا شکار ہو گیا تے آپ اپنے آبائی پنڈ جنڈیالہ شیر خاں پرت آئے تے اتھے 1798ء وچ وفات پائی۔ آپ دمازار جنڈیالہ شیر خاں وچ اے جتھے ہر سال ساؤن دے مہینے عرس منایا جاندا اے۔

سید وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اپنے لافانی شاہکار قصہ ہیر راٹھجا توں اڈ معراج نامہ، اُشتر نامہ چوڑھٹی نامہ، دوہڑے، باراں ماہ لکھے تے قصیدہ بُردہ شریف دا ترجمہ کیتا۔

وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے قصہ ہیر راٹھجا 1180ھ مطابق 1766ء وچ تخلیق کیتا۔ ایس رومانی قصے وچ ادھناں جیوندے جاگدے ہسدے وسدے، دکھاں درداں وچ ڈبے ہوئے پنجاب دی سیاسی، سماجی، معاشی، مذہبی تے تعلیمی صورت حال دے پورے نقش اگھاڑے نیں۔ شاعری دے اعتبار نال قصہ ہیر راٹھجا سبھ توں اچا تے نچا اے، وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ دے علم تے فضل دے چراغ ہیر دے ور تے ورتے اُتے روشن نیں تے ایہدا شمار دُنیا دے بہترین ادب وچ ہوندا اے۔

مقت و زاری کردن برادران

آکھ راٹھجا بھاکہ بنی تیرے، دیس اپنا چھڈ سدھار ناہیں
ویرا امبڑی جایا جاناہیں، ساتوں نال فراق دے مار ناہیں

ایہہ بانڈیاں تے اسیں ویر تیرے، کوئی ہور وچار وچار ناہیں
بخش ایہہ گناہ توں بھایاں نوں، کون جمیا جو گناہگار ناہیں

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سوہندیاں نی، آتے بھائیاں باجھ بہار ناہیں
بھائی مرن تے پوندیاں بھج بانہاں، بناں بھائیاں پرھے پڑوار ناہیں

لکھ اوٹ ہے کول وسیندیاں دی بھائیاں گمیاں جیڈی کوئی ہار ناہیں
بھائی ڈھاؤندے بھائی اسار دے نیں، بھائیاں باجھ بانہاں تیلی یار ناہیں

ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ 1166ھ مطابق 1752ء نوں تحصیل اجنالہ ضلع امرتسر دے اک پنڈ جگد یوگلاں وچ حاجی محمد شریف دے گھر پیدا ہوئے۔ روایت اے پی آپ دے والد نے کئی حج کیے سن۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ مدھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ پندرہاں (15) ورہیاں دی عمر وچ یتیم ہو گئے۔ اوس ویلے تیکر اوہ کئی زبانوں تے علوم سکھ چکے سن۔ آپ نے طب تے علم نجوم وچ وی مہارت حاصل کیتی۔ ریل تے نجوم امر اللہ بنالوی کولوں سکھیا تے طب دی تعلیم اپنے والد تے چاچے کولوں حاصل کیتی۔ روحانی تعلیم واسطے آپ نے پیر بخت جمال نوں اپنا مرشد بنایا۔ آپ معرفت دے اچے درجے اُتے فائز سن۔ درویشی تے فقیری سبھا وچ گٹ گٹ کے بھری ہوئی سی۔

آپ دی شہرت مہاراجہ رنجیت سنگھ دے دربار تک اپڑی۔ اوس نے آپ دی بڑی آدر بھاء کیتی تے سیالکوٹ دے علاقہ تھر پال وچ اک جاگیر دتی۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ ہوریں جگد یوتوں ہجرت کر کے تھر پال آگئے تے اتھے ای 1821ء نوں اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ ہاشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ نے اک بھرنویں عملی، ادبی، علمی تے صوفیانہ حیاتی گزارا اے۔ آپ نے پنجابی، فارسی، عربی تے ہندی وچ شاندار تخلیقی ورثہ چھڈیا اے۔ پنجابی زبان وچ سستی پنوں، ہیرا رانجھا، سوہنی مہینوال، شیریں فرہاد، قصہ محمود شاہ غزنوی، دوہڑے، ڈیوڑھے، لیلیٰ مجنوں تے سی حرفی لکھی اے۔

آپ نوں شہرت قصہ سستی پنوں پاروں حاصل ہوئی۔ ایس قصے وچ قطری سوز، درد تے پیڑ دا بھرواں بیان اے۔ ایس توں اڈ مرقع نگاری، منظر نگاری، کردار نگاری تے جذبات نگاری دے اعلیٰ نمونے موجود نیں۔ ایس قصے وچ زبان تے بیان، فکری بصیرت تے فنی عظمت موجود اے، نالے پنجاب وایاں دے دلاں دیاں دھڑکتاں نیں۔

دوہڑے

کتنے شاہ سکندر دارا آتے جام گیا کت جم دا
تھوکن دیو جیہناں دی تیغوں آتے دھول پیا نت کم دا
ڈھونڈیاں خاک تہللی نہیں لہدی ایہہ جگت برا گھر غم دا
باشم جان نفیست دم نوں بھلا کیہ بھراسا دم دا

اکے تھاؤں نہ وگدیاں ندیاں نہیں اکے طور لوکائی
اے دل پکڑ دلیری دل دی کر سوچ وچار نہ کائی
زل میل بہن ہمیش نہ رہندا آتے کیوں نت رہگ جدائی
باشم فتح اسان تہہاں نوں جیہناں ہمت یار نبھائی

اک بہہ کول خوشامد کر دے ، پر غرضی ہوں کینے
اک بے پرواہ نہ پاس کھڑوون پر ہوں یار گگینے
گونجاں وانگ ہزار کوباں تے اوہناں شوق دکھو دکھ سینے
باشم ساجن کول ہمیش بھانویں وچھڑے ہوں مہینے

بے بنیاد کریں بنیاداں توں کھول عقل دی طاقی
جس دن خرچ لہیں گا سارے ایہہ خرچی رہگ نہ باقی
سو سیمان کریں کھڑ فوجاں آتے ذرا نہ رہیں عاقی
باشم سمجھ بہوود پیارے توں خاکی ہیں بن خاکی

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ فاروقی خانوادے نال تعلق رکھدے سن۔ آپ دے وڈو ڈیرے حجاز مقدس توں ہجرت کر کے پہلاں سندھ تے فیرمتان وچ آباد ہوئے۔ بعد وچ ڈیرہ غازیخان دے اک پنڈ مٹھن کوٹ وچ آن وے۔ کچھ چڑایہہ خاندان بہاولپور دے اک پنڈ چاچڑاں وچ دی رہیا۔

خواجہ غلام فرید رحمۃ اللہ علیہ 1845ء نوں خوجہ خدا بخش دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ داتا گنجی ناں خورشیدی۔ آپ نے اٹھاراں (18) ورہیاں دی عمر وچ قرآن شریف حفظ کیتا۔ فیر بہاولپور دے نواب محمد صادق دی درخواست اُتے آپ احمد پور شرقیہ دے محل وچ چلے گئے تے اوتھے مولانا قائم الدین تے ملک غلام محمد کولوں دینی تے دنیاوی علوم حاصل کیتے۔ آپ تاریخ، جغرافیہ، تقویم، طب تے فلسفہ دے وی ماہر سن تے کئی زبانوں اُتے عبور رکھدے سن۔ آپ نے اپنے وڈے بھرا خواجہ فخر الدین فخر جہاں کولوں روحانی تعلیم تے تربیت پائی تے وڈے بھرا دی وفات مگروں گدی نشین ہوئے۔ آپ عبادت گزار، خلوت پسند تے قدرتی نظاریاں دے بڑے دلدادہ سن۔ آپ نے 1275ھ نوں حج دی سعادت حاصل کیتی۔ اخیر 24 جولائی 1901ء نوں ایس فانی دُنیا توں کوچ کر گئے۔ آپ دامزار مٹھن کوٹ وچ اے جتھے ہر سال عرس ہوند اے۔

خواجہ صاحب رحمۃ اللہ علیہ اُچ پدھر دے صوفی شاعر سن۔ آپ نے اپنے خیالاں، سدھراں تے جذبیوں دا اظہار کافی دی صنف وچ کیتا اے۔ آپ نے کافی نوں ٹیسی اُتے اپڑا دتا اے۔ آپ دیاں کافیاں وچ مسئلہ وحدت الوجود، روہی دے منظر، حیاتی دافلسفہ، مرشد دا تصور، فطرت پسندی، عبادت تے ریاضت تے ربوبیت دے سوہنے مضمون موجود نیں۔ آپ نے خوبصورت تے مٹھری زبان ورتی اے جیہدے وچ موسیقی دا عنصر اُگھڑاواں اے۔

کافی

ہر صورت عین عیان آیا	بن ولیر شکل جہان آیا
کہتے نوحؑ کتھاں طوفان آیا	کہتے آدمؑ تے کہتے شیثؑ نبی
کہتے یوسفؑ وچ کتھان آیا	کہتے ابراہیمؑ خلیل نبی
کہتے موسیٰؑ بن عمران آیا	کہتے زکریاؑ کہتے یحییٰؑ ہے
کہتے اِسَدؑ اللہ ذیشان آیا	ابوبکرؓ عمرؓ عثمانؓ کتھاں
کہتے مرشد فخر جہانؑ آیا	کہتے حسنؓ حسینؓ شہید بنے
محبوب سبھے مقبول دا	کہتے احمدؓ شاہ رسول دا
سلطاناں ہر سلطان آیا	اُستاد نفوس عشقولاں دا

خاموش فریدا اسرار کنوں
 چپ بے ہودہ گفتار کنوں
 پر غافل نہ تھی یار کنوں
 ایہو لاریبی فرمان آیا

مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ

مولوی غلام رسول رحمۃ اللہ علیہ 1849ء وچ پنڈ عالم پور تحصیل دسوپہ ضلع ہوشیاروچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والداناں میاں مراد بخش سی جیہڑے قوم دے گجرن۔ مولوی غلام رسول نے مدہلی تعلیم مولوی حامد کولوں حاصل کیتی۔ فیر پنڈ غازیاء دے مولوی محمد عثمان کولوں اُردو، فارسی تے عربی پڑھی۔

جدوں سلوک دیاں منزلاں طے کرن دا خیال آیا تے درگاہ حضرت نظام الدین اولیاء دتی دے سجادہ نشین دے مرید ہو گئے تے اوہناں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔

کچھ عرصہ پنڈ میر پور وچ مدرس دی رہے۔ فیر ملازمت چھڈ کے مسیت دی اہامت تے حکمت اختیار کر لئی۔ 1873ء وچ احسن القصص درگاہ شاہکار تخلیق کیتا۔ ایس توں اڈداستان امیر حمزہ، سستی پٹوں، تے درد بھریاں چٹھیاں لکھیاں۔ آپ دے کلام وچ ہجرتے فراق دے با تہجد سجدے نیں۔ آپ نوں عربی تے فارسی زبانان اُتے عبور حاصل سی۔ ایس لئی آپ پنجابی قصیاں وچ جتھے موزوں سمجھدے سن عربی تے فارسی دے لفظ استعمال کردے سن۔ ایہہ وجہ اے پئی آپ دے کلام وچ عربی تے فارسی لفظاں دی ورتوں بوہت زیادہ اے۔ آپ دے کلام وچ فصاحت، بلاغت، اُچ خیالی تے روانی سمجھ موجود اے۔ آپ نے 1892ء وچ وفات پائی تے اپنے پنڈ عالمپور وچ ای دُفن ہوئے۔ آپ دے کلام وچ منظر نگاری، جذبات نگاری، تے کردار نگاری توں اڈ جزئیات نگاری دے نئے نمونے ملدے نیں۔ آپ قادر الکلام شاعر سن۔ زبان تے بیان اُتے عبور رکھدے سن۔

حضرت یوسف علیہ السلام اپنی ماں دی قبر تے

قبر یوسف دی مادر سندی راہ وچ ظاہر ہوئی
 اچھلیا دل رویا یوسف دا دیکھ میرا دکھ مائی
 دیکھدیوں جے درد میرے نوں جھل نہ سکدی غم توں
 دل پتھر پھٹ پڑے ہووے میرے دیکھ الم توں
 دکھ میرے دے لئے دُور دُراڈیاں واٹاں
 دل پُر غم تن دُکھیں بھریا جگر بلیدیاں لاٹاں
 اے مادر فرزند تیرا میں جو نازاں وچ پلایا
 پردیسیاں دے پنڈھ دُوراڈے ظلموں بدھا چلایا
 میں وچ گود تیری سکھ پائے دکھ پئے آج ہمارے
 دید پدر تمھیں طالع نئے وچھڑ گئے پیارے

پردیسیاں وچ نہج لے چلے مینوں لوک پرانے

ہو پر دیسی میں تڑ چلیا درد جگر نوں کھائے

اے مادر میں تریا جاندا میریاں شند مہاراں

ناتد بھرے قدم دل دکھیں بھری غماں دیاں بھاراں

دیکھ میرا دکھ چھیکڑ واری میں مڑ ملنا ناہیں

خاک قدم تھیں گئی نصیبوں زار رویاں آہیں

ایہناں مکاناں تے مڑ میری پھیر نہ ہونی پھیری

تین نہیں مڑ دسنے میرے خاک قدم پر تیری

تربت پاک تیری دی دیدن میتھیں پئی پریرے

کیہ جاناں میں ہوں میرے کس دھرتی وچ ڈیرے

واہ دردا میں چھوڑ سدھاناں توڑ اجڑا صبر دے

ایہہ گل بول شتر تھیں جھڑیا قداماں وچ قبر دے

دیکھ مائی میں سنگل گل وچ ہتھ پیاں ہتھکڑیاں

بجھ سٹایا پکڑ شتر تے گھت پیراں وچ ہڑیاں

نال فریب پدر تھیں مینوں جنگل ویر لیاے

ویر کماے دکھ پچائے قہر غضب سر چائے

ماریا مینوں ویریاں واٹوں تے دتیاں ایڈائیاں

کچھ جنگل وچ کنڈیاں اندر پکڑ چیرداں لائیاں

کر رنگا وچ کھوہے سٹیا اتوں سنگ چلاے

کردا ناں پردیسیاں تاگیں ہوندے مل سدھائے

دیکھ مصیبت جو میں گزری میں چلیا کنکانوں

آج وداع ہن خبر نہ آئے کیہ سر پوے جہانوں

اُستاد عشق لہر داناں پنجابی شاعراں دی اوس معتبر تے مان جوگ پیڑھی دے شاعراں وچ سرکندھواں ناں اے، جیہناں اسلامی مملکت پاکستان حاصل کرن دی جدوجہد دے دوران اپنیاں ساریاں تخلیقی قوتاں ایس اُچے مقصد واسطے وقف کر چھڈیاں سن۔ آپ لاہور وچ میاں خواجہ دے گھر 1869ء نوں پیدا ہوئے۔ اصل ناں چراغ دین سی آپ چوہہ مہنتی باقرا لاہور وچ رہندے سن۔

1857ء وچ جنگ آزادی دی جنگ مگروں تحریک خلافت، غازی علم دین شہید، مسجد شہید گنج تے جلیا نوالہ باغ دے سانجے دے حوالے نال پنجابی مسلماناں وچ اک نویں لہر پیدا ہوئی۔ فیہر دواں قائد اعظم دی راہنمائی وچ علامہ اقبال دے سُننے دی تعبیر پاکستان دے روپ وچ اک حقیقت بن کے سامنے آؤن لگ پئی تے لاہور دے تاریخی اقبال پارک وچ 1940ء نوں پاکستان دے قیام دی قرارداد منظور ہو گئی۔ اوس سے توں پنجابی شاعراں، ادیبیاں تے دانشوراں دیاں سوچاں تے قلمماں دے رخ پاکستان نوں قائم کرن ول مڑ گئے۔ اوہناں شاعراں وچ استاد عشق لہر داناں سب توں اُچا اے۔

ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق ملک لال دین قیصر، کرم امرتسری، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، محمد دین میر، ظہیر نیاز بنگی، دائم اقبال دائم، محمد بخش مسلم، امام دین مجاہد، صحرائی گورداسپوری، طالب جالندھری، ملک عطاء اختر لاہوری، حافظ امرتسری، جوگی جہلمی، حکیم ناصر، چراغ دین جوئیے، میراں بخش واقف، فیروز دین شرف، عبدالغفور ظہر، اطہر نظامی، موسیٰ امرتسری، نقس ہاشمی تے اسماعیل متوالا دے ناں ایس سلسلے وچ ذکر دے قابل نیں۔ اُستاد عشق لہر ہوراں نے بھانویں ظاہری علوم حاصل نہیں کیجے سن۔ پر اللہ تعالیٰ نے اوہناں نوں روشن دماغ دتاسی۔ آپ میاں فضل دین دے شاگردن، گنج چریلوے کیرج شاپ وچ ملازمت کیتی۔ فیروز گار دے سلسلے وچ بصرہ چلے گئے۔ 1939ء وچ ریٹائر ہوئے تے 26 نومبر 1948ء نوں وفات پائی۔

آپ برصغیر دے مسلماناں واسطے آزادی دی تڑپ دل وچ رکھدے سن۔ زبان صاف ستھری تے شہری پنجابی شعراں وچ ورتدے سن۔ اوہناں دیاں کتاباں برطانوی اقبال، گل تے عاشق، دامن حضرت یوسف علیہ السلام، پنجابی نظم، غیرت دا جھگڑا، نغمہ پاکستان، عشق دی لہر بہتیاں مشہور نیں۔

کلام عشق لہر

مولا کرم کر ہند دے حال اُتے مسلمان ایہدا مسلمان ہووے
 دلوں کڈھ کدورتاں ساریاں نوں اک دوسرے توں قربان ہووے
 سارے فیصلے ہون قرآن اُتے اگے وانگ اسلام دی شان ہووے
 عشق لہر کہہ نبی دا واسطہ ای ایس ملک اندر پاکستان ہووے

دل دریا سی دولتوں روڑھدے رہے ایہہ نہ سوچیا گجھ بچا لینے
 پانی وانگ جیہناں ساڈا مال پیتا ہن اوہ کہن غلام بنا لینے
 سٹی چیتنگ حریفان نے وچ ککھاں بھانیز بھڑکیا کیوں بچھا لینے
 چڑھیا بحر نفاق دا مار ٹھاٹھاں لاوے ڈھا نہ بھہ بنا لینے
 بیڑی قوم دی گھسن گھیر اندر چپو وچ مہانیوں لا لینے
 غیراں نال نہ مہدی اے بھائی والی حصہ اپنا ونڈ ونڈا لینے
 ڈلھے بیراں دا وگڑیا گجھ ناہیں چن چن جے جھولی پالینے
 عشق لہر سبھ مشکلاں حل ہوون پاکستان جے کدے بنا لینے

احمد علی سائیں 1859ء نوں پشاور وچ پیدا ہوئے۔ آپ دا اصل ناں احمد علی سی۔ تے ماں بولی پشتو سی۔ اوہناں واجبی تعلیم حاصل کیتی۔ طبیعت وچ لاابالی پن سی۔ 1918ء وچ راولپنڈی آگئے تے فیر ساری حیاتی ایسے شہر وچ گزار دی۔ شاعری وچ اُستادِ مٹھو دے شاگرد ہو گئے۔ طبع موزوں سی ایس لئی چھیتی شعر آکھن لگ پئے۔

پوشوہار وچ خاص طور تے سارے پنجاب وچ عام طور تے اوہ بیت بازی تے چور گیاں پاروں بوہت مشہور سن۔ سائیں ہوری اخیر عمرے پشاور ٹر گئے تے او تھے ای 1937ء نوں وفات پائی۔

احمد علی سائیں ہوری اک فطری تے پیدائشی شاعر سن۔ اوہناں نے پہلاں فارسی تے پشتو وچ شاعری کیتی، راولپنڈی آکے زبان دارس تے مٹھاس اوہناں دی تخلیقی قوت اُتے کھل گیا۔ اوہ اپنا کلام زبانی یاد رکھدے سن تے شائع کراؤن دے خلاف سن۔ پہلی واری اوہناں دا کلام 1921ء وچ ”سائیں دی بسنت“ دے ناں نال شائع ہو یا۔ بعد وچ ”اہیات سائیں احمد علی مرحوم“ دے عنوان نال اک کتاب 1949ء نوں گجراتوں چھپی۔ اوہناں دی اک ہور کتاب ”تحفہ کمال“ وی چھپ چکی اے۔

سائیں ہوراں دے شاگرداں وچوں پیر فضل گجراتی، جوگی جھلمی، مرزا عبدالکریم تے غلام نبی کامل دے ناں مشہور نیں۔ آپ دے کلام وچ سادگی، رس، سوز، رندی تے مستی پوری طراں رچی ہوئی اے۔ ایس توں دکھ لٹوؤف تے اخلاقی مضمون سائیں دی شاعری دے خاص موضوعات نیں کلام وچ پختگی، تشبیہاں تے استعارے تے روزمرہ محاورے دی بندش کمال دی اے۔

سی حرفی راہیات

الف: اڑی خودی تکبر نہ کر بندے، دس توں تے تیرا مکان رکھے
 اوہ دارا سکندر نمرود مٹ گئے، اوہتاں دا نام نشان رکھے
 جس دے تخت نوں پریاں اڈاندیاں سن، وڈی شان والا سلیمان رکھے
 سایاں موت نے مار فنا کیتا، مالک حکمت دا شاہ لہمان رکھے

○

ل: لنگ کیا کچھ عشق دے بول دی اے ایہہ تاں دار جانے یا منصور جانے
 بن بیتائی کچھ نظر نہیں آسکدا حال زگس دا چشم رنجور جانے
 کیسی تپش ہے حسن دے جلویاں دی اس نوں جانے کلیم یا طور جانے
 سایاں پار دے کنڈھے دی یاس حسرت گھر یا شوہ وچ بیڑی دا پور جانے

○

د: دکھ جتھے اوتھے سکھ ہوندا ، جتھے سکھ اوتھے دکھ ہزار نالے
 جتھے غم اوتھے شادمانیاں بھی، جتھے شادی اوتھے غم اغیار نالے
 جتھے دل ہوندا سارا جسم اوتھے، جتھے عشق اوتھے شور شار نالے
 سایاں ایہہ بھی رسم قدیم دی اے، جتھے گل ہوندے اوتھے خار نالے

○

پیر فضل گجراتی

اصل نام فضل حسین سی، گجرات دے وسٹیک سن۔ ایس لئی علم نے ادب دی دنیا وچ فضل گجراتی دے نام نال مشہور ہوئے۔
1897ء نوں پیر مقبول شاہ دے گھر پیدا ہوئے۔ جیہڑے صوفی بزرگ شاہ دولہ دے سجادہ نشین سن۔

پیر فضل نے مڈھلی تعلیم جس وچ قرآن پاک توں وکھ عربی تے فارسی دیاں کتاباں سن اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ بعد وچ میٹرک
1917ء وچ پاس کیتا تے اسلامیہ کالج لاہور وچ داخل ہو گئے۔ فیر گھرو کی مجبوریاں پاروں میونسپل کمیٹی گجرات وچ ملازم ہو گئے۔
ایجتوں ای پرنٹنڈنٹ دے عہدے توں ریٹائر ہوئے تے 22 اگست 1972ء نوں انتقال کر گئے۔

پیر فضل گجراتی نوں مرزا نثار حسین مسٹر نے اردو تے احمد علی سائیں نے پنجابی وچ شعر لکھنے سکھائے۔ تھوڑے عرصے وچ آپ
پنجابی غزل دی فکری تے فنی اعتبار نال شناخت بن گئے۔ آپ دے کلام وچ بے پناہ روانی، تخیل دی اچھی اڈاری تے سوچ دی
ڈونگھیا ئی موجوداے۔ نویکلے استعارے، سونیاں تشبیہاں نے معنی خیز مرزاں آپ دی غزل دیاں ٹومباں نیں۔

آپ نے غزل توں وکھ عقیدت تے محبت بھریاں نعتاں وی لکھیاں نیں۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”قطبی تارا“ دے نام نال
چھاپے چڑھ چکیا اے۔ آپ دیاں غزلاں دے دو مجموعے ”ڈونگھے پینڈے“ تے ”گوراں نیں۔

پیر فضل گجراتی پنجابی دی شعری ریت وچ اک عظیم غزل گو دے حوالے نال سدا اُجیوندے رہن گے۔

غزل

کیہ ہو یا سینہ دھ گیا یا جگر اساڈا چیر گیا
ایہہ خوشی اسانوں تھوڑی اے نہیں خالی تیرا تیر گیا

گل میری نسبت کیتی اے اک نویں لباساں والے نے
ایہہ لیراں لتھا کدھرے دا کیہ ہنجر وانگوں لیر گیا

جد دیکھن میرے سوہنے نوں سوہنے شرمندہ ہون پئے
گئی و جدی پھوک چراغاں نوں اوہ جدھر مہر منیر گیا

اکھتاں وچ ڈورے مستی دے خوشیاں وچ لورے آڈن پئے
اک جھٹ کھلوتا کول جدھے اوہ بدل اوہدی تقدیر گیا

بس اوہ دنیا تے دین دیاں قیدیاں توں ہو آزاد گئے
پا اپنی زلفِ مسلسل دی اوہ جیہناں توں زنجیر گیا

زل سونا مٹی نال گیا جد سونے نوں ہتھ پایا میں
اوہ ہتھ وچ لے کے مٹی نوں مٹی نوں کر اکسیر گیا

کسے کول بہا کے فضل کدی میرے دل دیاں گھاں سنیاں نہ
میں ماریا ہو یا درداں دا ہوراں وچ گھت وہیر گیا

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر گوجرانوالہ شہر دے اک کشمیری خاندان وچ 5 جون 1900ء نوں پیدا ہوئے۔ آپ دے والد حکیم لال دین سن، جیہڑے گوجرانوالہ دے مشہور حکیم سن۔

ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے مولوی رمضان کولوں قرآن پاک پڑھیا۔ فیرقاضی نذیر حسین کولوں عربی، فارسی تے منطق دی تعلیم حاصل کیتی۔ طب آپ واجدی پستی پیشی۔ 1915ء وچ میڈیکل کالج لاہور دی لیبارٹری وچ ملازم ہو گئے۔ کچھ عرصہ مگروں گوجرانوالہ چلے گئے تے حکمت شروع کردتی۔ تے ڈاکٹر مشہور ہو گئے۔

حکمت چھڈ کے لاہور آ گئے تے ٹھیکیداری شروع کردتی۔ پاکستان دی تحریک وچ حصہ لیا تے پنجابی زبان تے ادب دی خدمت نوں اپنا مشن بنا لیا۔ سبھ توں پہلاں اک رسالہ ”پنجابی“ دے ناں نال جاری کیتا۔ فیرق پاکستان پنجابی ادبی اکیڈمی لاہور نال جڑ گئے تے دن رات اکیڈمی دی ترقی خاطر کم کردے رہے۔ آپ نے نہ صرف پنجابی مضمون وچ شاعری تے کتاباں لکھیاں سگوں دو جے عالماں تے فاضلاں کولوں وی پنجابی وچ لکھوایا۔ آپ نے بھرنویں علمی تے ادبی حیاتی گزاری۔ اخیر آپ نے 1974ء نوں وفات پائی۔

غازی تے شہید

اللہ دے قلعے فولادی نیں دل جگر پاک جوناں دے
ایہہ مان نمانے لوکاں دا دردی دکھیار انساناں دے
راکھے رب آپ بنائے نیں ایہہ دوویں مالاں جاناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

گل حقیقی توں سر وارن دی ایہناں دی ریت قدیمی اے
ضرب ایہناں دی فرعونتاں لئی موئی دی ضرب کلیسی اے
ایہہ جاناں وار بھاندے نیں کیجے ہوئے قول زباناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

بھوتے ہوئے خونی ظالم دا ایہہ نام نشان مٹاندے نیں
ایہہ راکھے نیں مظلوماں دے ظلماں دیاں اکھاں لابتدے نیں
بن بہندے سنگی ساتھی نہیں ایہہ جھوٹھے شان گنجاناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

ایہہ چڑھ کے چڑھدے طوفاناں دے وانگر چڑھدے جاندے نیں
لڑ پین جے نال پہاڑاں دے مڑ لڑدے لڑدے جاندے نیں
جانباز دھنی تلواراں دے ایہہ مرد جری میداناں دے
وارث نیں غازی دھرتی دے تے مرد شہید اسماناں دے

○

حکیم شیر محمد ناصر

حکیم ناصر ہوراں دا اصلی نال شیر محمدی۔ ناصر تخلص کردے سن۔ پیشہ حکمت سی 1908ء نوں حکیم الہ دین سندھو دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ بارہاں سالوں دی عمر وچ قرآن مجید حفظ کیتا تے نال نال اپنے والد کولوں حکمت وی سکھدے رہے۔ بعد وچ طبیہ کالج لاہور توں حکیم حاذق دی سند حاصل کیتی مزنگ لاہور وچ اپنا مطب کھولیا تے آخری ساہ تک انسانیت دی خدمت کردے رہے۔ حکمت دے نال نال شعر و شاعری دا مشغلہ وی جاری رکھیا۔ استاد فیروز ہوراں کولوں اصلاح لئی تے بڑی چھیتی حکیم ناصر لاہور دیاں علمی ادبی اصلاحی محفلاں تے مشاعریاں دی جند جان بن گئے۔

4 جنوری 1972ء نوں دل دا دورہ جان لیوا ثابت ہو یا تے خالق حقیقی نال جا ملے۔ حکیم محمد ناصر پنجابی شعری ریت وچ نویں خیالاں، نویاں سوچاں تے نویں مہاڑاں دے نمائندہ سن۔ ایس توں اڈ پنجابی زبان تے ادب دی خدمت آپ دامن سی۔ آپ دیاں غزلاں تے نظماں دا پہلا مجموعہ ”سحر سورج“، ”اپنی بولی تے اپنا اصلا“ دو جا مجموعہ اے۔

اپنی سہان

توں مسلم ہیں دنیا دے وچ توں اللہ دا جانی بن
 نبی توحید دا بانی تیرا، توں وی توحید دا بانی بن
 دین تیرے دی ریس نہ جگ تے توں وی تے لاثانی بن
 بندہ رب دے نبی دی اُمت تے عامل قرآنی بن
 جد تیری دُنیا دی آگو توں وی امام زمانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دنیا مادے تے پئی مردی، تیر ہتھ رُوحانی جیناں
 چن دے اندر جا کے وی تے لوکاں ہونا اے تیرا پیناں
 تینوں کٹھا کرنا پیناں اے، لوکی جو پئے ڈولھن پیناں
 سکاں وچ سکندر مری، آب حیات خضر ہے پیناں
 ہتھیں وی کُجھ کر اوئے شیرا نہ توں شیر زبانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

چن سورج توں پہلاں ہالی کر لے توں دھرتی دی سیوا
 دنیا دی ایہہ ریت ای پئی سیوا دا ملدا اے میوا
 قوماں دی مندری دا ہیرا توہیں اک اَمَلّا تھیوا
 تک خاں اپنے وڈیاں وئے کیہ ہے سی اوہناں دا شیوا
 اپنا اپ سہان کے ناصر توں جو ہیں اوہ جانی بن

نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی مکرانی بن
 سب کُجھ ہوندیاں سبھ توں پہلاں توں اک پاکستانی بن

دائِم اقبال دائِم

دائِم اقبال دائِم 1909ء ضلع گجرات دے شہر منڈی بہاؤ الدین دے نیزے موضع واسو وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں غلام محمد سی۔ دائِم نے پرائمری اپنے پنڈ وچ تے دسویں جماعت تیک تعلیم منڈی بہاؤ الدین دے اسلامیہ ہائی سکول وچ حاصل کیتی۔ پراگھرو کی مجبوریوں پاروں میٹرک دا امتحان نہ دے سکے تے اپنے والد نال رل کے اپنا آبائی پیشہ گھوہ کدھن دائِم شروع کردتا۔ شاعری وچ آپ دا کوئی اُستاد نہیں سی۔ پر روحانی طور تے مولانا روم رحمۃ اللہ علیہ تے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ توں بوجہ متاثر سن۔ آپ نے علامہ اقبال رحمۃ اللہ علیہ نال ملاقات دا شرف حاصل کیتا۔

دائِم اقبال دائِم عوامی شاعر سن۔ آپ دے سن وچ آزادی دی تڑپ موجود سی۔ ایس لئی تحریک پاکستان وچ عملی تے قلمی حصہ لیا۔ اخیر 13 اکتوبر 1983ء نوں وفات پائی۔ دائِم اقبال دائِم نے مذہبی، اخلاقی، سماجی، سیاسی تے رومانی موضوعاں اُتے ستر (77) دے لگ بھگ کتاباں لکھیاں، جیہناں وچوں کابل پوش، شاہنامہ کربلا، ابرہیم ادھم، پاک شمشیر، آئینہ معرفت، سکندر تے قلندر، دل دریا دیاں موجاں، سوہنی سرکار، قصص الحسنین، لیلیٰ مجنوں، شکوہ پاکستان تے جواب آسمانی ذکر دے قابل نہیں۔

دائِم اقبال دائِم اک درویش تے سیلانی شاعر سن۔ آپ دے کلام وچ عشق حقیقی تے مجازی اک دو بے نال رلے ملے دکھائی دیندے نیں۔ آپ نے شاعری راہیں لوکائی اندر اخلاقی تے مذہبی قدراں نوں کھلاریا۔ ایس توں اڈ لوکاں دے دکھ درد تے مسائل نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ آپ نے استحکام پاکستان دے حوالے نال وی نظماں تخلیق کیتیاں۔ آپ نے نظم توں اڈ نثر وچ وی لکھیا۔

توقیر حسینؑ

زندہ باد تے ابدالآباد روشن لازوال توقیر حسینؑ دی اے
ترجمان لسان القرآن جس دا شاہ آئیے تطہیر حسینؑ دی اے

غوث قطب قلندر امیر جس وچ اوہ زلف زنجیر حسینؑ دی اے
علم عشق حیا صفا محبت صبر فقر جاگیر حسینؑ دی اے

ہر ذرہ کائنات دے وچ سینے بھری ہوئی تاثیر حسینؑ دی اے
زمین، چراغ، ابر، باراں، قمر، انجم روز و شب تفسیر حسینؑ دی اے

خون برسا وچ تاریخ آدم سرخ پوش تحریر حسینؑ دی اے
عشق دی مستی وی ویکھ تدبیر سازی دستگیر امیر حسینؑ دی اے

جانے مہر نبوت توقیر جس دی اوہ توقیر توقیر حسینؑ دی اے
بوسہ گاہ بشیر النذیر دائم اوہ تصویر تصویر حسینؑ دی اے

شریف گنجابی دا اصل ناں محمد شریف سی 13 اکتوبر 1915ء نوں گجرات دے مشہور قصبہ گنجابہ وچ مولانا غلام محی الدین دے گھر پیدا ہوئے۔ آپ نے مڈھلی تعلیم اپنے والد کولوں حاصل کیتی۔ فیر گنجابہ دے ای سناٹن دھرم ہائی سکول توں میٹرک دا امتحان پاس کیا۔ گورنمنٹ کالج گجرات توں انٹرمیڈیٹ دی سند حاصل کیتی تے گنجابہ دے اسلامیہ سکول وچ مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال پڑھائی دا سلسلہ جاری رکھیا۔ پہلاں بی اے کیا۔ فیر 1941ء وچ بی ٹی دا امتحان پاس کیا۔ ملازمت دے دوران مختلف شہراں وچ ہیڈ ماسٹر رہے نال ایم اے فارسی تے ایم اے اردو دے امتحان پاس کیچے تے فارسی دے لیکچرار ہو گئے۔ گورنمنٹ کالج انک، روالپنڈی، گوجران، جہلم، تلہ گنگ تے لالہ موکی وچ پڑھاندے رہے۔ 1974ء وچ ریٹائر ہو کے پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ بیچ و رہے پڑھاندے رہے۔ فیر اسلام آباد چلے گئے تے مقتدر قومی زبان دے علمی تے ادبی جریدے دے مدیر مقرر ہو گئے۔ آخری دم تیک گجرات وچ علمی، ادبی تنقیدی تے تحقیقی کم وچ رُجھے رہے۔ 21 جنوری 2007ء نوں خالق حقیقی نال جا ملے۔

شریف گنجابی اک عہد ساز شخصیت تے اپنی ذات وچ انجمن سن۔ آپ پنجابی دی جدید نظم دے موڈھی شاعر سن۔ ”جگرتے“ آپ دیاں پنجابی نظماں دا پہلا مجموعہ اے۔ دو جہ مجموعہ ”اوڑک ہوندی لو“ اے۔ آپ نے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”جھاتیاں“ دے ناں نال چھاپیا ایس توں اڈ ”خطبات اقبال رحمۃ اللہ علیہ۔ جاوید نامہ“ علم الاقتصاد نبی دے خطبے تے ”بوسورہ دا پنجابی ترجمہ کیا۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی لئی پنجابی لغت دی تیار کیتی۔ آپ دے کلام وچ پنڈاں دیاں ریتاں رساں، انگ ساک، عالمی جنگ دی تباہی، پنجاب دی مٹی دی خوشبو وچھوڑے دا دکھ، مت دیاں گلاں تے ڈوگھے جذبیاں دی مکمل ترجمانی موجود اے۔

اوڑک ہوندی لو

انج ولانہ چھتھیاں پو
 انج نہ رات غماں دی منکدی
 انج نہ ہوندی لو
 انج ہواواں وچ نہ گھل دی فجر اں دی خوشبو
 نصیر دے دے وچ چمکن تارے
 نور دے کھوجی میرے تیرے دا آنگوں سارے
 اپنے آپ نوں ڈوب کے اوہناں
 ڈبے تے ہوئے سورج تارے
 جان تے اپنی تیل کے بیجے، جو منزل تے پہنچے
 جیہڑا اپنی رت دے قطرے راہ وچ دیوے گو
 انج ولانہ چھتھیاں پو
 اوڑک ہوندی لو

عارف عبدالمستین کیم مارچ 1923ء نوں امرتسر دے اک کشمیری خاندان وچ پیدا ہوئے۔ آپ دے والد داناں خواجہ عبدالمحمیدی۔ عارف ہوراں دا بچپن تے جوانی داندھلا حصہ امرتسر وچ لنگھیا تے او تھے ای تعلیم حاصل کیتی۔

ہجرت کر کے پاکستان آئے تے چشتیہ ہائی سکول لاہور دے مدرس ہو گئے۔ ملازمت دے نال نال علمی دے ادبی رسالیاں وچ نظم تے نثر لکھدے رہے۔ کئی رسالیاں دے مدیر وی رہے۔ فیرا ایم۔ اے۔ اوکالج لاہور وچ اسلامیات دے لیچرار لگ گئے۔ ای تھوں ریٹائر ہو کے پرائیویٹ کالجاں وچ پڑھاندے رہے۔ آپ اک سچے کھرے انسان، اُچ پدھر دے شاعر، نرکھ نقاد تے ادیب سن۔

عارف عبدالمستین ہوراں پہلاں اُردو وچ شاعری کیتی فیروزپنجابی ول پر تے۔ آپ دیاں پنجابی غزلاں تے نظماں دا مجموعہ ”اکلا پے دا مسافر“ عوام وچ مقبول ہو یا۔ آپ نے اپنی شاعری راہیں مٹھیاں، کوڑیاں، پھکیاں تے کھٹیاں حقیقتاں نوں ظاہر کیتا اے۔ ایس توں اڈ اُج دے دور دے انسان دے دکھ درد تے تنہائی نوں ابھرن والے کرب نوں پیش کیتا اے۔ آپ دیاں نعتاں دا مجموعہ ”انبریتزی تھان“ 1990ء وچ شائع ہو یا۔ پنجابی غزلاں دا اک ہور مجموعہ ”خوشبود اسقر“ شائع ہو یا۔ تنقیدی مضموناں دا مجموعہ ”پرکھ پڑچول“ پنجابی دے تنقیدی ادب وچ اُچا مقام رکھدا اے۔

عارف عبدالمستین نے پنجابی نظم راہیں گھر وکے رشتیاں دے حوالے نال موجودہ دور دے بندے دے احساس نوں تخلیقی سطح اُتے پیش کیتا اے۔ آپ دی زبان سادہ تے خالص شہری پنجابی اے جیہدے وچ ترنم تے نفسی کمل درجے تیک موجوداے۔ 30 جنوری 2001ء نوں علم و ادب دا ایہہ چراغ ہمیش لئی بجھ گیا۔

غزل

میرے تن تے داغ نہ دھبہ ایویں میں شرمناواں کیوں
ون سوئے کپڑے پا کے اپنا آپ لکانواں کیوں

اپنے ہتھیں کشتی توڑی، چپو نئے مرضی نال
ہن جد ڈہن ویلا آیا دس خاں میں پچھتاواں کیوں

میں عاشق سورج دا، چن دا، کرناں دا، زشائی دا
بھردا میرے اگے پیچھے میرا ای پرچھاناواں کیوں

میرا ای کوٹھا کچا نہیں اے بھ دے گھر اتھے کچے نیں
کالے بدل چڑھدے دیکھ کے میں ایناں گھبراناواں کیوں

شیراں وانگ میں ہک وچ نیزہ کھا کے مرنا سکھیا اے
بزدل بن کے کنڈ وکھا کے اپنی جان بچاناواں کیوں

وچڑے جہاں دا غم عارف میں کیوں بھل سکدا ہاں
جس نے مینوں کندن کیتا میں اوہ اگ بچھاناواں کیوں

احمد راہی ہو میں 12 نومبر 1923ء نوں امرتسر وچ پیدا ہوئے۔ ایہناں دے والد صاحب داناں خواجہ عبدالعزیزی تے اوہ شالاں دا کاروبار کر دے کن۔ احمد راہی داناں پہلاں غلام احمد رکھیا گیا بعد وچ خورشید احمد رکھ دتا گیا۔ پر علم تے ادب دے میدان وچ اوہ احمد راہی دے ناں نال مشہور ہوئے۔ 1942ء وچ میٹرک دا امتحان پاس کیتا۔ ایم اے اوکالج امرتسر وچ بارہویں کلاس وچ سن کہ آزادی دیاں تحریکاں وچ حصہ لین پاروں کالج وچوں کڈھ دتے گئے۔ شالاں دے کاروبار دے سلسلے وچ کلکتہ چلے گئے۔ قیام پاکستان دے ویلے امرتسرتوں لاہور آگئے۔ کجھ عرصہ ”سویرا“ دے مدیر رہے۔ فیر 1954ء وچ فلمی دنیا دا رخ کیتا تے فلماں دیاں کہانیاں تے گیت لکھ دے رہے۔

احمد راہی دے سٹکے مامے صادق امرتسری اک چنگے شاعر سن۔ اوہناں دی صحبت وچ رہ کے راہی صاحب وی شعر آکھن لگ پئے تے میٹرک دے دوران اُردو شاعری دے حوالے نال پچھانے جان لگ پئے۔ قیام پاکستان دے نیڑے تیزے پنجابی شاعری دی شروع کر دتی۔ اوہ پنجابی دی جدید نظم دے بانیاں وچ شمار کیتے جاندے نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی نظماں دا مجموعہ ”ترنجن“ کئی واری پاکستان تے بھارت وچ شائع ہو چکیا اے۔ ایس مجموعے وچ نظماں، کجھ گیت تے بولیاں شامل نیں۔ ”ترنجن“ دے دو حصے نیں، پر ایہناں وچ اک ارتقائی وحدت موجود اے۔ پہلا حصے وچ اک داخلی اٹھان اے جس وچ اکھرتے ملوک جذبے نیں، پر اخلاقی ذمہ داری دا احساس وی موجود اے۔ دوجے حصے وچ ہجرت وچ چھوڑے دے گیت نیں۔ ایس وچ چھوڑے وچ ادس کڑی دے دین وی شامل نیں جیہڑی مایاں دے گھروں دوسوہرے گھر ٹر جاندی اے تے 1947ء دے فساداں دے دوران مایاں توں وچھڑن والیاں دھیاں دے نوے وی شامل نیں۔ احمد راہی دیاں نظماں تے گیتاں وچ وچھوڑے دے درد دا بڑا ڈونگھاتے سوز بھریا اظہار لہند اے۔ احمد راہی نے اپنیاں نظماں وچ پنجابی لوک گیتاں دے انداز نوں سامنے رکھیا اے۔ زبان شہری پنجابی ورتی اے۔ تے اوہناں دا اپنا اک سلیس، سدھاتے اثر کرن والا بیان دا ڈھنگ اے احمد راہی 2 ستمبر 2002ء نوں اپنے اللہ نوں جالے۔

نواں نواں بُور

اَچے نواں نواں امیاں نواں بُور

اَچے ہونٹاں وچ اَن چھوئیاں کلیاں دے رس

اَچے باہواں وچ سجریاں شاخاں دی ہلور

اَچے اَن کھڑے پھلاں جیہی ہاسیاں دی دکھ

اَچے نوراں وچ چڑھدیاں پیٹگاں والا زور

اَچے مائیے، پُے ڈھولیاں دے نئے نئے رنگ

اَچے ولاں وچ سدھراں دا سٹا سٹا شور

اَچے ترنجباں وچ ککلیاں گدیاں دے چاء

اَچے پیلیاں وچ پیلاں پون سکھتے نہیں مور

اَچے ساہواں وچ سہیلیاں دے ساہواں دی ہواڑ

اَچے سہیلیاں ای چن تے سہیلیاں چکور

اَچے کنڈھیاں دے نال نال کھڑیاں نیں بیڑیاں

اَچے دُور بیڑیاں توں جھلاں دور

اَچے نواں نواں امیاں نواں بُور

باقی صدیقی

باقی صدیقی دا اصل ناں سائیں محمد افضل اے۔ آپ ٹیکسلا دے اک پنڈ سہام وچ 1909ء نوں پیدا ہوئے۔ کئی عمرے یتیم ہو گئے تے دسویں جماعت پاس کرن مگروں اک پرائمری سکول وچ مدرس ہو گئے۔ فیر بہی جا کے فلمی کہانیاں تے گیت لکھدے رہے۔ کجھ چرفوج دے محکمہ ایم۔ ای۔ ایس وچ کلرکی کیتی۔ جدوں راولپنڈی پر تے تے اک ہفت روز رسالہ ”راہ و منزل“ دے ادارتی عملے وچ شامل ہو گئے۔ ریڈیو پاکستان راولپنڈی لئی گیت فیچر تے ڈارے دی لکھے۔ بیمار ہوئے تے اپنے پنڈ، سہام چلے گئے 8 جنوری 1972ء نوں وفات پائی۔

پنجابی وچ اوہناں دی شاعری دے دو مجموعے ”زخمی پیار“ تے ”کچے گھڑے“ شائع ہو چکے نیں۔ ”کچے گھڑے“ نکلیاں نکلیاں نظماں دا اک خوبصورت مجموعہ اے جس وچ باقی صدیقی نے روایت تے جدیدیت نوں اک یک کردتا اے۔ پوٹھوہاری لہجے وچ پوٹھوہاری علاقے دے لوک گیت، نظماں، اتھے دے وسنیکاں دے معاشرتی تے سماجی روگ، ہجرتے فراق دی کیفیت تے اپنے عہد دا شعور پوری طراں موجود اے۔

ہک بوٹا

ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں
پتراں نی پکھی جھولے
کتے چڑے، کتے صافے

ہاڑے جھیٹھے نی ڈھپاں وچ
ڈنیانی نظراں توں اوہلے
اس بوٹے نی چھانویں بہہ کے
دلاں نی بولی بولے

آن مسافر جان مسافر
ایہہ پتراں نی وٹھاں وچوں
ہر راہی آں ہٹ ہٹ تکتے
کوئی اس ناراز نہ سمجھے
کوئی نہ دل پھرو لے

ایہہ بوٹا پیننگاں نا جھوٹا
کوئی اس نے پترا ڈھائے
کوئی اس نیاں ٹاہنیاں پتے

فرودی ایہہ اتملا سنگی
ساریاں تے رت ڈوہلے
ہک بوٹا گھل مگھلا
سڑنے پلنے راہیاں کی
پتراں نی پکھی جھولے

مُنیر نیازی 19 اپریل 1928ء نوں ہوشیار پور دے اک پنڈ خان پور وچ فتح محمد خاں دے گھر پیدا ہوئے۔ پرائمری تیک تعلیم اپنے پنڈ وچ حاصل کیتی۔ میٹرک دا امتحان ہوشیار پور دے ہائی سکول توں پاس کیتا۔ فی ربی اے تیک تعلیم جالندھر، سری نگر، بہاول پور تے لاہور دے کالجوں وچ حاصل کیتی۔ پاکستان دے قیام مگروں ساہیوال آگئے تے اتھوں دے علمی ادبی حلقیاں دی جان دے پچھان بن گئے۔ لاہور آکے اک اشاعتی ادارہ قائم کیتا اعلیٰ قسم دیاں کتاباں شائع کیتیاں۔ آزاد منش تے سیلانی طبیعت دے مالک مُنیر نیازی نے ساری حیاتی تخلیق دی دنیا آباد رکھی تے ایہہ دنیا مردے دم تک قائم رہی۔

مُنیر نیازی دی پنجابی شاعری دے تن مجموعے شائع ہو چکے نیں۔ ”سفر دی رات“ چار چپ چیزاں“ تے ”راستہ دکن والے تارے۔“ بعد وچ ایہہ تے مجموعے تے کجھ ہور کلام جمع کر کے کلیات دی شکل وچ ”کل کلام“ دے عنوان نال شائع کیتا گیا۔ مُنیر نیازی بنیادی طور تے کئی نظم دے شاعر سن۔

مُنیر نیازی کئی توں کئی نظم لکھن تے اوہدے موضوع نوں مکمل طور تے بیان کرن وچ اپنا ثانی نہیں رکھدے سن۔ اوہناں دیاں بعض نظماں اک اک مصرعے دیاں نظماں نیں۔ مُنیر نیازی نے حیاتی دے دکھاں درداں تے سماجی برائیاں نوں بھوت جن تے چڑیل دی علامت بنا کے پیش کیتا اے۔ 26 دسمبر 2007ء نوں ادبی دنیا ”کل کلام“ دا ایہہ روشن تارہ ہمیش لئی ڈب گیا۔

تین نظماں

اللہ و تلوں گن دی حفاظت

بوہت اُداس جدوں میں ہوداں سکھ دا سندیہ آدے
 مشکلاں وچ جدوں تھک جاواں کچھ غیب و تلوں ہو جاندا
 جدھروں مینوں خبر نہیں ہوندی اودھروں حوصلہ آندا
 ہینراں پچھماں ساہنے بھھدی پوراں و تلوں لالی
 آس نہیں میری نقن دیندا ایس جہان دا والی
 میریاں مددواں کر دی رہندی اک مخلوق خیالی

میں تے ایہہ شہر

بھل گئے مینوں طور طریقے کویں میں اتھے رہنا
 کویں میں اتھے دن کتنا اے کویں میں اٹھنا بہنا
 کس ویلے کیہ کم کرنا اے کد میں جاگنا سونا
 کس موقعے میں خوش گناں اے کد میں خوش نہیں ہونا

اصل کولوں خوف

ایم	ادھر	دسدے	پھر دے
اصل	دے	کولوں	ندے
جس	نوں	اے	ہوندی
اوسے	نوں	نہیں	دسدے

انور مسعود 8 نومبر 1935ء نوں گجرات وچ پیدا ہوئے۔ والد داناں محمد عظیم اے۔ آپ نے پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فارسی دا امتحان پاس کیتا تے لیکچرار مقرر ہو گئے۔ مختلف کالجوں وچ پڑھاندے رہے۔ گورنمنٹ کالج راولپنڈی وچ فارسی دے اُستاد رہے۔ انور مسعود ایسے دکھاں درداں دی ماری دُنیوا سٹے ہاسے تخلیق کردا اے تے لوکاں نوں غماں توں نجات دیواندا اے۔ اوس دے شعر پڑھن دا انداز ایڈا دلکش تے اثر انگیز اے کہ اوس دا کلام لوکاں دے ذہناں اُتے نقش ہو جاندا اے تے دلاں وچ اُتر جاندا اے۔ اوس نے پنجابی توں اُردو فارسی تے اُردو وچ وی شعر لکھے نیں۔ پنجابی وچ اوبدا اُتو مجموعہ ”میلہ اکھیاں دا“ دے سرنا نوں نال چھپ چکیا اے، جس نے لوکاں توں مقبولیت حاصل کیتی اے۔

اک تے اوبدا کلام گلاب دیاں پکھڑیاں ہار کھڑیا ہوندا اے تے سونے اُتے سہاگہ اوبدا دل موہ لین والا پڑھن دا انداز اے۔ اوبدی پنجابی شاعری وچ جتھے مزاح اے اوتھے نال ای طنز دے ڈوگھے تے ترکھے نشروں موجود نیں، جیہڑے ذہن دے اندر کھب جاندا اے۔ آکھیا جاندا اے کہ طنز وی اک طراں دا ذہنی تشدد اے، پر انور مسعود دے طنز وچ تشدد دی تھاں اصلاح دا کچھ نمایاں اے۔ اوبدے محول چچھے کوئی نہ کوئی سبق ضرور ہوندا اے۔ نظماں توں اڈانور مسعود نے کجھ پنجابی قطعات تے رُباعیاں وی لکھیاں نیں۔

جمعہ بزار

بہزی	مرج	مسالے	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
سارے	بند	بزار	تے	کھٹا	ایہہ	بزار
مسجد	دا	ہمسایہ	میلا	چوکی	رونی	والا
ہم	ہما	کے	آیا	اتھے	سارا	آل
آبا،	چاچا،	تایا،	پھنپا،	اتی،	باجی،	خالہ
لوک	ولیتی	دیسے	سارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
رنگ	برگی	کاراں	دالیاں	لگیاں	ہویاں	پالاں
ہر	کوئی	اتھے	میرے	واگوں	ڈُپا	وچ
کھیری	چیز	خریداں	اتھوں	کیہڑا	سودا	ٹالاں
اوتھے	چوکھا	بھیڑ	بھڑکا	جیہڑی	تھانویں	دالاں
مٹی	ڈھوڑ،	غبار	غبارے	جمعہ	بزارے	دیکھے
کیسے	کیسے	عجب	نظارے	جمعہ	بزارے	دیکھے

کبھی شے نہیں دیکھی اتھے دیکھے نہیں ہوانے
 ایس بزارے وکدے دیکھے آساں مکئی دے دانے
 ون سوئے دیکھے اتھے کبیل لیف سرہانے
 کاراں دے وچ ڈٹے ہوئے ڈٹھے بال ایانے
 ہسدے روندے تے گرلانڈے بال وچارے دیکھے
 کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے دیکھے

لنڈے دا سامان خریدن لوکی ڈردے ڈردے
 ہنڈے ورتے کوٹ، سویٹر چکدے ویہندے ڈھردے
 فیشن نویں نبھاون دے پنے سستے چارے کر دے
 گھر دا پردہ رکھن نوں پنے لین پُرانے پردے
 اودر کوٹ، جراباں، شالاں، سوڈے سارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے دیکھے

نویں نرالی جاپی جس نے جو اواز لگائی
 کہے ملوکاں والا بھائی کشش وکنے آئی
 مونگ پھلی نوں آکھے کوئی پتے دی بھرجائی
 گتے وچینے والا کوکے لئی گئی مٹھیائی
 برنی دی اواز سنی تے شکر پارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے دیکھے

کوئی جوس اتاراں والا نوش پیا فرماندا اے!
 کوئی مرغی ذبح کرا کے تھیلے وچ پیا پاندا اے!
 کوئی گاہک ہزاراں دا قالین خریدی جاندا اے
 خالی کھیسے والا کوئی اکھیاں نوں ترساندا اے
 مہاتر ساتھی کئی وچارے جمعہ بزارے دیکھے!

کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے دیکھے

شامیں سستے وچین لگ پنے سوڈے وچین والے
 ایہہ موقع دیکھ رہے سن کئی خریدن والے
 ایدوں بعد ملزگاں وانگوں بیٹھے پیٹھن والے
 سوڈے والی خالی پینے بال کے سکین والے
 رات ہمیری، بھانہڑ تارے جمعہ بزارے دیکھے

کیسے کیسے عجب نظارے جمعہ بزارے دیکھے

فرہنگ

آ

آپ مہارے۔۔۔ اپنے آپ	انگن ساکاں۔۔۔ رشتے داراں
آگ۔۔۔ راہنما	اگر ہی۔۔۔ وصول کرنا
آل ڈوالا۔۔۔ ارد گرد	اگ سنگ۔۔۔ آتہ پتا
آمٹا صدقہ۔۔۔ بجایے کسی بات کا دل سے یقین	آلانی۔۔۔ خالی
آواگت۔۔۔ آجین چیت	آلم۔۔۔ ڈکھ
آئیے۔۔۔ ماں	آملک۔۔۔ ہولے جیجے
ابدالآباد۔۔۔ قیامت تیک رہن وال	آنگ۔۔۔ حصہ
اتولویں۔۔۔ بے حساب	آنڈر گراؤنڈ۔۔۔ زمین تھلے
آٹے سٹے۔۔۔ اندازے	آنتشار۔۔۔ کھلرنا پکھلرنا
	آنملا۔۔۔ قیمتی
	آنت۔۔۔ حد
	آن چھوئیاں۔۔۔ جیہناں نوں ہتھ نہ لایا ہووے
اچرج۔۔۔ انوکھی	پاندھیاں۔۔۔ راہیاں
اچھ۔۔۔ خاص	پالاں۔۔۔ قطاراں
اچ پدھر۔۔۔ اعلیٰ سطح	پچے۔۔۔ آپڑے
اڈمبر۔۔۔ ٹھکانہ	پر وار۔۔۔ خاندان
اربع عناصر۔۔۔ چار عناصر اگ، ہوا، پانی، مٹی	پسر یا۔۔۔ کھلر یا
اڑی۔۔۔ ضد	پریرے۔۔۔ ترغیب دینی،
اسارے۔۔۔ تعمیر کیجے	پلاٹگھاں۔۔۔ چھالاں
اسرار۔۔۔ بھیت	پنگر یا۔۔۔ ہٹھ پیا
اعتراف۔۔۔ قبول کرنا	پورباں۔۔۔ مشرقی
اکسیر۔۔۔ موثر دوا	پیرھی۔۔۔ نسل
اکھوتری گل۔۔۔ فالٹو گل	پینڈا۔۔۔ سفر
	پینی۔۔۔ انگلستان دا تگاسک
	بھاء۔۔۔ قسمت نصیب
	بت۔۔۔ وجود
	بت، بت۔۔۔ حیرانی نال دیکھنا
	بشیر۔۔۔ خوشخبری دین والا

سندی۔۔۔دی، والی	چنگ۔۔۔چنگاری، چواتی	تاتگہ۔۔۔آس
سندید۔۔۔سنبہا، پیغام	چوداں طبق۔۔۔ست زمیناں، ست آسمان	تختی۔۔۔چان
سنگی۔۔۔ساتھی	چینیاں۔۔۔دانے	تربت۔۔۔قبر
سوانیاں۔۔۔زنانیاں	چیلے۔۔۔مرید	تریواں۔۔۔ژردی جاواں
سُنجی۔۔۔کلم کھی، ویرانی	چھیکڑواری۔۔۔انخیرواری	تطہیر۔۔۔پاکیزگی
سوہندیاں۔۔۔چنگیاں گلدیاں	ح	توڑے۔۔۔بھانویں
سیرٹل۔۔۔موکی	حکمت۔۔۔دانائی	توقیر۔۔۔عزت
سوئے۔۔۔وڈے کھال	خ	تیغوں۔۔۔تکواروں
ش	خاک۔۔۔مٹی	میمڈڑے۔۔۔تیرے
شُتر۔۔۔اُونٹ	د	ث
شادمانیاں۔۔۔خوشیاں	دراڈی۔۔۔دوروی	ٹابریاں۔۔۔قیلے
شوکراں۔۔۔اُچیاں اوازاں	درکار۔۔۔چاہیدا، ضرورت	ٹوہ۔۔۔بھال
ض	دھنی۔۔۔ماہر	ٹھٹھمبر۔۔۔سہم
ضرب۔۔۔سٹ، چوٹ	دیس واسی۔۔۔وطنی	ج
ط	دیدن۔۔۔ویکھنا، زیارت کرنا	جانی۔۔۔لگی
طالب۔۔۔چاہیوان	ر	جپ۔۔۔ذکر
طالع۔۔۔قسمت	رائی کیناں۔۔۔امیراں، شوقیناں	جنت۔۔۔ملائم وال
طاقی۔۔۔کھڑکی	راشن۔۔۔کھان پین داسامان	جہم۔۔۔جھشید بادشاہ
ع	س	جماد۔۔۔جمادات پتھر وغیرہ
عظیم۔۔۔وڈا	ساج۔۔۔ساز	جرنا۔۔۔برداشت کرنا
عیان۔۔۔ظاہر	سائل۔۔۔سوالی	جھمب۔۔۔واچھڑ
غ	سپاہے۔۔۔سپ پالن والے	چ
غاصب۔۔۔ناجائز قبضہ کرن والا	سدھارنا۔۔۔رادنہ ہونا، بالکل ٹھیک کردینا	چت۔۔۔دل
فرزٹ۔۔۔مجاز	سک۔۔۔چاہت	چھیتیاں۔۔۔کالیاں
		چھمکی۔۔۔پھن
		چھل ویسی۔۔۔دھوکہ دے گا

فعل۔۔۔ عمل

قیون۔۔۔ ہو گیا، کائنات بن گئی

ق

مڈیاں۔۔۔ جوان کڑیاں

قابلیت۔۔۔ لیاقت

قول۔۔۔ گل

ک

کتھائیں۔۔۔ خطائیاں

گدورتاں۔۔۔ نفرتاں

گنگلی۔۔۔ بھیڑا دوست

گن۔۔۔ ہو جا

گندن۔۔۔ سونا

گنوں۔۔۔ کولوں

گھنڈنا۔۔۔ کھلرنا

کا کورولا۔۔۔ شور

گہنا۔۔۔ ذبح کرانا

گ

گجٹ۔۔۔ گزٹ

گرائیاں۔۔۔ پنڈ والیاں

گھلم گھلا۔۔۔ کھا، تہا

گوہ گوجری۔۔۔ غوردے قابل

گہکدے۔۔۔ بس دے

ل

لاشانی۔۔۔ بے مثال

لام۔۔۔ جنگ

لازوال۔۔۔ ہمیش رہن والا

لسان القرآن۔۔۔ قرآن دی زبان

لیہا۔۔۔ اُن دا کیزا

م

مانا۔۔۔ فرور

نیم۔۔۔ اڈھا

و

واضح۔۔۔ وچار و ٹاندر، خیالاں دا تبادلہ

وسوسہ۔۔۔ وہم گمان

وسوں۔۔۔ رہائش، آبادی

وسیب۔۔۔ معاشرہ

وسیہ۔۔۔ سماج

وسنیکاں۔۔۔ باشندیاں

وہندی۔۔۔ ٹرپندی

ویس۔۔۔ لباس

ہ

ہاہا کار۔۔۔ رولا چنچ پکار

ہٹھ والا۔۔۔ ضدی

ہم ہما کے۔۔۔ خوشی نال اکٹھے ہو کے

ہنڈے ورتے۔۔۔ استعمال کیجئے ہوئے

ہیل کے، برداشت کر کے

ن

نابری۔۔۔ بغاوت

ناقہ۔۔۔ اُنٹنی

نات۔۔۔ نباتات، گھاہ وغیرہ

نخلستان۔۔۔ صحرا وچ رکھاں دا جھنڈ

نفاق۔۔۔ نا اتفاق، پھٹ

نفی۔۔۔ نہ، اپنی ذات دا انکار

نقارہ۔۔۔ وڈا ڈھول

نماشان۔۔۔ شام ویلے

نماناں۔۔۔ عاجز، غریب و چارا

نموجمان۔۔۔ شرمندہ، غمگین

ندیئے۔۔۔ بُرا کیجئے

نیلی دہار۔۔۔ اکاس نیلی

پنجابی وچ لفظ سازی دے طریقے

پنجابی وچ لفظ سازی دے کئی طریقے نیں جیہناں نال اک لفظ توں اگے کئی لفظ بنائے جاسکدے نیں۔ اتھتھے طالب علم دی رہنمائی لئی کجھ طریقے درج کیے جاندے نیں۔

لفی بنان دے طریقے

۱۔ کے لفظ وچ لفی دے معنی پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”الف“ دا وادھا کردتا جاند اے۔ مثال دے طور تے
مٹ۔ امٹ۔ موڑ۔ اموڑ۔ جوڑ۔ اجوڑ۔ مر۔ امر۔ لونا۔ لونا

۲۔ لفظ وچ لفی دے معنی پیدا کرن لئی اوس دے شروع وچ ”ک“ دا وادھا۔ مثال دے طور تے:
راہ۔ کراہ، چچ، بچ، پت۔ کپت۔ ڈھب۔ کڈھب۔ ویلا۔ کویلا۔ ذات۔ کذات۔

۳۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ ”الف نون“ لگا دتا جائے۔ مثال دے طور تے:
پڑھ۔ آن پڑھ۔ جان۔ آنجان، تھک۔ آن تھک، جھک۔ آنجھک

۴۔ ”بے“ دا شروع وچ وادھا کرن نال کجھ لفظاں دے معنی لفی بن جاندے نیں جویں ایہہ لفظ:
سواد۔ بے سواد، ہوش۔ بے ہوش۔ سمجھ۔ بے سمجھ۔ فیض۔ بے فیض

ضرب ”ب“ دا وادھا کردین نال بعض لفظ لفی دے معنی دین لگ پندے نیں۔ جویں ایہہ لفظ: شرم۔ بے شرم، ہوش۔ بیہوش۔
۵۔ ”ن“ دا وادھا کردین نال وی لفی بن جاندی اے۔ مثال دے طور تے:

ڈر۔ نڈر۔ کٹھو۔ کٹھو۔ مرد۔ نرود۔ دیدہ۔ نادیدہ

۶۔ کجھ لفظاں دے شروع وچ فارسی طریقے مطابق سابقے لاکے وی لفی دے معنی پیدا کیے جاسکدے نیں جویں ایہہ لفظ:
حاضر۔ غیر حاضر، زور۔ کمزور، سمجھ۔ ناسمجھ، بختی۔ کم بختی

محقق بنان دے طریقے

پنجابی وچ بعض ویلے نئے نئے ایسے لفظ وی بوے جاندے نیں جیہڑے زیادہ لفظاں دا مفہوم ادا کردے نیں۔ مثال دے طور تے:

۱۔ مکھے: میں آکھیا، دا محقق اے۔

۲۔ آکھے: اوس آکھیا، دا محقق اے۔

۳۔ پن پنسیری یا پنسیری: پیچ پنسیری، دا محقق اے۔

۴۔ پن: پانی، دا محقق اے۔ ایہدے توں اگے لفظ پن بجلی، پن چکی تے پگھٹ بنائے جاسکدے نیں۔

۵۔ وچ، دا، ”و“ اڈا دین نال خالی ”چ“ رہ جاند اے پر معنی پورے نکلدے نیں۔

جویں گھرچ، بزارچ، سکولچ، کالجچ، دفترچ۔

۶۔ شیشے دا محقق، شیش۔ مثلاً شیش محل

۷۔ گلا دا محقق۔ کل کل جگ۔ کل موناں۔ کل جیہبا

امتحانی پرچیاں دی تدوین لئی سفارشات

- ۱۔ گیارہویں جماعت لئی
۳۰ نمبر
- نثر۔ ۳۰ نمبر (سیاق و سباق دے نال مفہوم تشریح
۱۰ نمبر
- خلاصہ بر مرکزی خیال
۳۰ نمبر
- نظم۔ (شعراں دی تشریح مع شاعر داناں)
۳۰ نمبر
- لوک اصناف۔ (اکھان، لوک شاعری دا اصناف)
۱۵ نمبر
- شعراں دی حیاتی تے فن
۱۵ نمبر
- کل نمبر۔ ۱۰۰

مطالعے لئی کتاباں

مرتبہ سلطان الطاف علی۔	ابیات سلطان باہو رحمۃ اللہ علیہ
مولوی غلام رسول عالمپوری رحمۃ اللہ علیہ	احسن القصص
عارف عبد المتین	اکلاپے داماسفر
مرتبہ محمد آصف خاں	آکھیا بابا فرید نے
مرتبہ حفیظ تائب	پنجابی نعت
مرتبہ مقصود ناصر چودھری	پنجاب دے لوک گیت
عبد الغفور قریشی	پنجابی ادب دی کہانی
مرتبہ ڈاکٹر شہباز ملک	پچی روٹی
احمد راہی	ترنجن
میراں بخش مہناس	جٹ دی کرتوت (ناول)
مرتبہ محمد آصف خاں	جنگ ہند پنجاب
شریف کجھای	جگراتے
پیر فضل گجراتی	ڈوگھے پنڈے
نواز	ڈوگھیاں شاماں
ڈاکٹر اسلم رانا	رنگ سنگ
عبد الکریم شمر	پچی سرکار
باشم شاہ رحمۃ اللہ علیہ	سستی
میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ	سیف الملوک
منیر نیازی	سفر دی رات
فضل شاہ نواں کوٹی	سوہنی مینوال
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام نبی شاہ رحمۃ اللہ علیہ
مرتبہ ڈاکٹر نذیر احمد	کلام شاہ حسین رحمۃ اللہ علیہ
نجابت	نادر شاہ دی وار
ڈاکٹر سید اختر جعفری	نویں زاویے
حافظ برخوردار	مرزا صاحبان
ڈاکٹر رشید احمد	منزلاں
ڈاکٹر فقیر محمد فقیر	مہلکے پھل

ڈاکٹر سید اختر جعفری	-----	ویروے
مرتبہ عبدالعزیز ایڈوکیٹ مرتبہ شریف صابر	-----	ہیر وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ
ڈاکٹر محمد باقر	-----	ہٹھ (ناول)
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	حرفِ حقیقت
ڈاکٹر اسلم رانا	-----	رمز روایت
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	ادب سمندر
ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد	-----	آکھ نوشہ قادری

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-1

کل نمبر: 60

(حصہ انشائیہ)

وقت: 2:15 گھنٹہ

- سوال 1: تھلے دتے گئے سوالوں کے مختصر جوابات دیجیو۔
- (i) ڈرامہ ”ٹاہلی تھلے“ نوں کیا اخلاقی سبق ملدا اے؟
 - (ii) بابا فرید گنج شکر دے شلوکاں توں کیا پیغام ملدا اے؟
 - (iii) کسے پنج مشہور لوگ گیتاں دے ناں دسو؟
 - (iv) شاہ عبداللطیف بھٹائی دی شاعری دیاں خوبیاں بیان کرو۔
 - (v) ”آن ڈٹھے روگ“ وچ کیمڑے روگاں دا ذکر ملدا اے؟
 - (vi) ناول ”پاکستان بن گیا اے“ دے مرکزی کردار تے اوس دے خاندان اُتے ہندوآں نے کیمڑے ظلم کیسے؟
 - (vii) لوک گیت دی مشہور صنف ”بولیاں“ توں کیا مراد اے؟
 - (viii) افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہٹے“ وچ مصنف نے رات دا منظر کیمڑے لفظاں نال اکیلیا اے؟
 - (ix) انور مسعود نے اپنی نظم ”جمہ بزار“ وچ کیمڑیاں شیواں دا ذکر کیتا اے؟
 - (x) پنجابی زبان دے جدید دور دے شاعراں نے اپنی شاعری وچ معاشرے دے کیمڑے کوہجاں دا ذکر کیتا اے؟
- (حصہ دوم)

سوال 2: تھلے دتے ہوئے پیرے دی تشریح تے سابق دے حوالے نال تے جزوی تشریح شاعر تے شعری حوالے نال کرو۔

- (i) سیانے آکھ دے نیں کہ باراں کوہاں تے زبان بدل جاندى اے۔ ہر علاقے دے طبعی، سیاسی تے سماجی حالات دکھو دکھ ہوندے نیں۔ ایہہ حالات اک پاسے اچارانگیاں نوں متاثر کردے نیں تے دوجے پاسے لوکاں دی رہت، بہت اُتے اپنے اثرات قائم کر دے نیں۔ انج باراں کوہاں تے جاکے لوکاں دا لہجہ بدل جاندا اے۔ ایس بدلے ہوئے لہجے نوں علاقے دی مناسبت نال وکھراناں دے دتا جاندا اے۔ جویں لاہوری، ملتانئی وغیرہ۔

(ii) آپ کریگر خواہش کر کے اربع عناصر گوئی

ترے قسماں پیدائش اوس تھیں رنگ برنگی ہوئی

ہک جماد ہوئے اوس وچوں نہ اوہ ہلدے جلدے

ہونہا تات نہ مردے پھلدے پھلدے پھلدے

سوال 3- ”پاکستان بن گیا اے“ یا ”ٹاہلی تھلے“ دا خلاصہ لکھو۔

سوال 4- صوفی شاعر ”وارث شاہ رحمۃ اللہ علیہ“ دی حیاتی آتے نوٹ لکھو۔

سوال 5- ”شہری حیاتی دے دکھ سکھ یا پسندیدہ صوفی شاعر اُتے پنجابی وچ بھرواں مضمون لکھو۔

نمونہ ماڈل پیپر ”پنجابی“

معروضی

برائے انٹرمیڈیٹ پارٹ-I

وقت: 45 منٹ

رول نمبر ہندسوں میں -----

کل نمبر: 40

الفاظ میں -----

نوٹ: اپنا رول نمبر مختص جگہ تک لکھو۔ کتیا ہو یا کسی وی طریقے نال مٹا کے لکھیا ہو یا یا کچی پنسل نال لکھیا ہو یا جواب غلط نیا جاوے گا۔

سوال 6- تھلے دتے گئے سوالاں دے چار مکند جواب دتے گئے نیں۔ صحیح جواب اتے (✓) لاو۔

15

(i) ڈرامہ ”ٹاہلی تھلے“ وچ کیز اجوان خون دین لئی گیا سی۔

(الف) گاگو (ب) چوہدری (ج) بھتو (د) دولو

(ii) منیر نیازی نے کیزیاں زباناں وچ شاعری کیتی؟

(الف) پنجابی تے اردو (ب) سندھی تے بلوچی (ج) انگریزی تے سرائیکی (د) سنسکرت

(iii) واقعہ معراج شریف تے حضور نے کس جانور تے بیٹھ کے آسمان وی سیر کیتی؟

(الف) گھوڑا (ب) ہاتھی (ج) براق (د) اونٹ

(iv) شاہ عبدالطیف بھٹائی ”کس زبان دے شاعر نیں؟

(الف) اردو (ب) سندھی (ج) سرائیکی (د) پنجابی

(v) پنجابی دے مشہور نندھوک شاعر بٹھے شاہ رحمۃ اللہ علیہ دا اصل ناں کیسی؟

(الف) سید عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ (ب) سید غلام مصطفیٰ (ج) مولوی غلام مرتضیٰ (د) مولوی محی الدین محدث

(vi) سید وارث شاہ نے کیمبر مشہور شاہکار تخلیق کیتا؟

(الف) سسی پنوں (ب) ہیرا پنجا (ج) مرزا صاحبان (د) سوہنی مینووال

(vii) شریف کنجانی کس شہر وچ پیدا ہوئے؟

(الف) شیخوپورہ (ب) اسلام آباد (ج) لاہور (د) گجرات

(viii) انگریزاں نے کس سال وچ پنجاب اتے قبضہ کیتا؟

(الف) 1752ء (ب) 1849ء (ج) 1699ء (د) 1888ء

(ix) بابا فرید گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ دا کلام پنجابی دی کیمبری صنف وچ مملد اے؟

(الف) رباعی (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) شلوک

(x) کہانی ”کپاہ وچ“ مرکزی کردار نوں بچپن وچ کیمبری بیماری سی؟

(الف) نیندرو وچ چلن دی (ب) سردرد (ج) ڈپریشن (د) ٹائیفائیڈ

- (xi) لفظ ”ماہیا“ کتھوں نکلیا اے؟
 (الف) دکھاں دا بیان (ب) امنگاں (ج) پاکیزہ سدھراں (د) ماہ یعنی چن
- (xii) ناول ”پاکستان بن گیا اے“ وچ اجما ہندوستان توں پاکستان کس سواری تے آیا؟
 (الف) چھکڑا (ب) ریل گڈی (ج) کار (د) جہاز
- (xiii) افسانہ ”کھوپڑیاں تے آہنے“ دے مرکزی کردار دا پیشہ کیسی؟
 (الف) ڈاکٹر (ب) استاد (ج) انجینئر (د) کیسٹ
- (xiv) پیر فضل گجراتی کس علاقے دے وسنیک سن؟
 (الف) گوجرانوالہ (ب) سندھ (ج) گجرات (د) لاہور
- (xv) شاہ حسین پنجابی دی کیمڑی صنف دے شاعر نہیں؟
 (الف) غزل (ب) سی حرفی (ج) کافی (د) لوک گیت

سوال 7: تھلے دے گئے فقریاں نوں مکمل کرو۔

- (i) لندن دی انڈر گراؤنڈ ریل نوں عام لوک _____ آکھ دے نیں۔
- (ii) نہ پنجابی، نہ سرحدی، نہ سندھی، نہ مکرانی سب کچھ ہوندا یاں سب توں پہلاں توں ایک _____ بن۔
- (iii) حضرت سلطان باہور رحمۃ اللہ علیہ _____ پیدا ہوئے۔
- (iv) لوری ہال نوں _____ کراؤن تے _____ واسطے گایا جاندا اے۔
- (v) پاکستان دا مطلب کیہ اے _____
- (vi) حضرت بہاؤ الدین زکریا رحمۃ اللہ علیہ دمازار _____ وچ اے۔
- (vii) لوک گیت دا مطلب _____ اے۔
- (viii) ”پاکستان بن گیا اے“ ڈاکٹر محمد باقر دے ناول _____ دچوں اقتباس اے۔
- (ix) واقعہ معراج شریف نوں حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نے _____ آسماناں دی سیر کیتی۔
- (x) بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ داعرس ہر سال _____ دے مہینے وچ ہوندا اے۔
- (xi) حضرت یوسف علیہ السلام اپنی _____ دی قبر تے گئے۔
- (xii) انور مسعود _____ وچ پیدا ہوئے۔
- (xiii) عارف عبد الستین نے اردو تے _____ زبان وچ شاعری کیتی۔
- (xiv) ”پنجابی زبان دی کہانی“ دا لکھاری _____ اے۔
- (xv) کافی ”رہا میرے حال دا محرم توں“ _____ شاعر دا کلام اے۔

سوال نمبر 8۔ کالم (الف) تے کالم (ب) وچ دتے گئے لفظاں توں ملا کے جواب کالم (ج) وچ دیو۔

کالم (ج)	کالم (ب)	کالم (الف)
	تعلیم باغاں	(i) الہد بلخڑ باوے دا
	جدید دور دا پنجابی شاعر	(ii) محمد آصف خاں
	سی حرفی	(iii) تھال
	پنجابی زبان دی کہانی	(iv) کھوپڑیاں تے آٹنے
	حمد	(v) معراج شریف
	بادا کنک لیاؤے گا	(vi) عارف عبدالمستین
	ملکہ وکتوریہ دا دور	(vii) سلطان باہور رحمۃ اللہ علیہ
	نظم ”تواں توں یوڑ“	(viii) میاں محمد بخش رحمۃ اللہ علیہ
	کڑیاں دی کھیڈ	(ix) ٹیوب ٹیشناں دا مڈھ
	تحفہ نمازاں دا	(x) احمد راسی